INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Πολιτισμός και διατηρήσιμο μοντέλο ανάπτυξης στην Ελλάδα

Νίκος Παναγιωτόπουλος

ΑΘΗΝΑ 2023

ΙΝΕ
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Πολιτισμός και διατηρήσιμο μοντέλο ανάπτυξης στην Ελλάδα

Νίκος Παναγιωτόπουλος

ΑΘΗΝΑ 2023

Πολιτισμός και διατηρήσιμο μοντέλο ανάπτυξης στην Ελλάδα

Πολιτισμός και διατηρήσιμο μοντέλο ανάπτυξης στην Ελλάδα

Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ
ISBN: 978-618-5668-60-0

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα
Τ: 210 332 7710 • F: 210 330 4452
www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι του συγγραφέα και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Design: Χριστίνα Λουλούδα
Σελιδοποίηση: Αγγελική Τσίρμπα
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Μαριβάσια Κολλιοπούλου

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη. Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Η παρούσα έρευνα εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου 3 «Παρεμβάσεις για τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» της Πράξης «Παρεμβάσεις για την ενίσχυση της εργασίας, των επαγγελμάτων και τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» με κωδικό ΟΠΣ 5043320, η οποία υλοποιείται μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία 2014-2020».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή 7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
Το «εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο» 11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
Ορισμός και μέτρηση του «εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου» 19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
Το πρόβλημα των ορισμών 25

Α. Από τον πολιτισμό, στην οικονομία και στον τομέα του πολιτισμού 29

Β. Μετρώντας ή αποτιμώντας τον πολιτισμό 32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4
Βασικές αρχές κατασκευής του συστήματος δεικτών 39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
Εθνικό και διεθνές πολιτισμικό κεφάλαιο 57

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6
Μέθοδοι και τεχνικές μέτρησης 65

Συμπεράσματα 69

Βιβλιογραφία 75

Παράρτημα 1
Σύστημα Δεικτών 105

Παράρτημα 2
Θεματικές έρευνας για τις πολιτισμικές πρακτικές των πολιτών 165

Εισαγωγή

«Πολιτισμός: εθνικό κεφάλαιο», «κάθε πολιτισμός είναι ένα κεφάλαιο», έλεγε ο Valéry αναφερόμενος στην «πνευματική οικονομία»· «πολιτισμός: βαριά βιομηχανία», «χρηματιστήριο της τέχνης [...], των λογοτεχνικών αξιών»· «ο πλούτος μας είναι ο πολιτισμός μας». Οι παραπάνω αναφορές πολλαπλασιάζονται συνεχώς και στη σημερινή ψηφιακή εποχή όπου ο πολιτισμός αποτελεί θεμελιώδη αναπτυξιακό τομέα κάθε χώρας. Ωστόσο, οι κυρίαρχοι τρόποι να σκέφτεται και να μελετά κανείς τον πολιτισμό (και τις ατομικές και συλλογικές άτυπες και θεσμικές επενδύσεις σε αυτόν) τείνουν να εμφορούνται όλο και περισσότερο από τις αρχές της κυρίαρχης, σήμερα, οικονομικής επιστήμης – μιας οικονομικής επιστήμης η οποία, στηριζόμενη σε μια ορισμένη φιλοσοφία της δράσης (τον μεθοδολογικό ατομικισμό), όχι μόνο εννοεί να αναγνωρίζει αποκλειστικά και μόνο τις συνειδητές και υπολογιστικές δράσεις μεμονωμένων φορέων, τις οποίες τείνει να συρρικνώσει σε απλά συμπιλήματα από μεμονωμένες ατομικές δράσεις αλλά και να απομονώνει ή ενίοτε να αποκλείει από το πεδίο παρατήρησής της τόσες και τόσες συμπεριφορές και πρακτικές της παραγωγής και της χρήσης του πολιτισμού ως ανορθολογικές, ενώ μπορούν να περιγραφούν ως εγγενώς οικονομικές στο μέτρο που στοχεύουν στη μεγιστοποίηση της αποδοτικότητας ή στη διατήρηση διαφόρων κοινωνικών συμβόλων οικονομικής και κοινωνικής αξίας. Σε κάθε περίπτωση, ο πολιτισμός χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο διεθνώς για την προβολή, την προώθηση και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του εθνικού πλούτου κάθε χώρας (Fumaroli, 1991).

Σε αυτό το πλαίσιο, ο χώρος του πολιτισμού δεν έχει ακόμα, και οφείλει να αποκτήσει, τη γλώσσα της ειδικής οικονομίας του τρόπου (ανα)παραγωγής του, του τρόπου λειτουργίας και ανάπτυξής του, δηλαδή, μια κοινή γλώσσα –και, κατά συνέπεια, τη «γραμματική» και τα εργαλεία της– που θα επιτρέψει την ορθολογική επικοινωνία μεταξύ παραγωγών, χρηστών, καταναλωτών, διαχειριστών και διοικητικών ιθυνό-

ντων του πολιτισμού, και, κατ' επέκταση, την κοινωνική αναβάθμιση του χώρου του πολιτισμού στην ιεραρχία των εθνικών θεμάτων τόσο της κυβερνητικής ατζέντας όσο και του δημόσιου διαλόγου (Dubois, 1999· Dubois, 2001: 31-34).

Σε αυτή την προοπτική, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να συνδέσει τις δύο λογικές που δομούν τον τρόπο λειτουργίας του χώρου του πολιτισμού (την αμιγώς οικονομική με τη συμβολική), και να προτείνει ένα εργαλείο με στόχο να είναι ικανό να καταγράφει την κατάσταση και την εξέλιξη της ειδικής οικονομίας του πολιτισμού και της δημιουργικότητας σε εθνικό, τοπικό και κλαδικό επίπεδο. Ωστόσο, η παρούσα μελέτη, επιστημονικά θεμελιωμένης τεχνοκρατικής προοπτικής και λειτουργίας, διέπεται και από μια σαφή κοινωνικο-πολιτική λειτουργία.

Σε μια εποχή που η πολιτισμική θρησκεία έγινε χώρος μεγάλων επενδύσεων, έντονων πεποιθήσεων κι ισχυρών δεσμεύσεων, που οι διάφορες μορφές πολιτισμικής γκάφας ισοδυναμούν με αμαρτία, που η κοινωνιολογική επεξήγηση των πολιτισμικών πρακτικών εξακολουθεί να προκαλεί μορφές «ιερής» αγανάκτησης των φιλοτέχνων θεωρώντας τη «βλασφημία», σε μια εποχή που κυριαρχεί η συζήτηση για «ταχεία αλληλεπίδραση των πολιτισμών», για τον νέο πολιτισμό «in real time» στα social media, για τη νέα «δημόσια τέχνη» στο διαδίκτυο που «δημοκρατικοποιεί» την τέχνη η οποία άλλοτε προοριζόταν μόνον για τις ελίτ και είχε ως κύρια έδρα τα μουσεία-εκκλησίες, σε μια εποχή που τα μουσεία και τα βιβλιοπωλεία μεταβάλλονται σε νέα think tanks προτείνοντας νέα modus vivendi στους πολίτες, το μείζον αυτό κοινωνικό διακύβευμα μας οδηγεί στη γνωστή αλλά συλλογικά απωθημένη θέση της κοινωνιολογίας: το πολιτισμικό κεφάλαιο πάει στο πολιτισμικό κεφάλαιο.

Σε μια εποχή, συχνά εκθεσιομανή, φανφαρόνικη και πτωχαλαζονική, είναι αναγκαίο να υπενθυμίσουμε σε όλους τους πολιτισμικούς παραγωγούς, διαχειριστές και καταναλωτές πως οι πολιτισμικές πρακτικές αποτελούν το προϊόν κοινωνικών καθορισμών και όχι «προσωπικών κλίσεων», πως η τάση, η ροπή, η «ανάγκη», η διάθεση που έχει κάποιος να καταναλώσει πολιτισμικά αγαθά, να πάει σε ένα μουσείο, να παρακολουθήσει μια θεατρική ή χορευτική παράσταση, είναι άνισα κατανεμημένη μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και αποτελεί προϊόν εκπαίδευσης, αποτέλεσμα «καλλιέργειας». Είναι αναγκαίο να γίνει γνωστό και αναγνωρίσιμο πως το συμβολικό προϊόν αναγνωρίζεται ως συμβολικό αγαθό μόνο από όσους κατέχουν τα μέσα να το ιδιοποιηθούν, να το αποκωδικοποιήσουν. Πως η μη εξέταση των κοινωνικών όρων που καθιστούν δυνατή την πολιτισμική διάθεση και ικανότητα αποτελεί τον βασικό όρο αναπαραγωγής της ιδεολογίας του «εκλεκτού» και του «άριστου», ιδεολογία η οποία κατέχει κεντρική θέση στην κουλτούρα των καλλιεργημένων τάξεων και στους μηχανισμούς της νομιμοποίησης των πολιτιστικών και κοινωνικών προνομίων τους. Και είναι ιδιαίτερα

κρίσιμο να γίνει μέρος της συλλογικής συνείδησης, καθώς αντίθετα με την οικονομική αποστέρηση, η οποία είναι σχεδόν αυτόματα συνειδητή, η πολιτισμική ένδεια οδηγεί στην έλλειψη της συνείδησης της ένδειας.

Έπειτα από σαράντα σχεδόν χρόνια δράσεων πολιτισμικού εκδημοκρατισμού στη χώρα μας επιβεβαιώνονται δύο θεμελιώδη κοινωνιολογικά γεγονότα: αφενός, η έντονη συσχέτιση μεταξύ πολιτισμικής ζήτησης, σχολικού κεφαλαίου και κοινωνικής καταγωγής· αφετέρου, η ειδική συμβολή της κοινωνικής καταγωγής, καθώς διαπιστώσαμε ότι, με βάση το ίδιο σχολικό κεφάλαιο, το βάρος της κοινωνικής καταγωγής στο σύστημα των επεξηγηματικών παραγόντων της πολιτισμικής ζήτησης τείνει να αυξάνει όσο απομακρυνόμαστε από τους σχολικά νομιμότερους πολιτιστικούς τομείς. Επιπλέον, η παρατηρούμενη αύξηση του αριθμού των ανθρώπων που καταναλώνουν πολιτισμικά αγαθά προέρχεται από τις μεσαίες τάξεις και από την εντατικοποίηση της πολιτισμικής κατανάλωσης των τμημάτων τους που ήδη κατανάλωναν περισσότερο πολιτισμικά αγαθά (Παναγιωτόπουλος και Βιδάλη, 2019). Κοντολογίς, η πρόσβασή μας στην υψηλή κουλτούρα εξακολουθεί να προσδιορίζεται από την πολιτισμική και κοινωνική κληρονομιά που διαθέτουμε, πως η πρόσβαση των εστέτ στην πολιτισμική καθολικότητα αποτελεί το προϊόν ενός προνομίου, αυτό του μονοπωλίου του καθολικού. Και η πρόσβαση αυτή συνδέεται με την πολιτισμική εμπειρία όλων αυτών των οποίων το βιοτικό ύφος αποτελεί προϊόν της απόστασης από τις αναγκαιότητες της καθημερινής ζωής. Η επιβεβαίωση της θέσης αυτής σήμερα είναι μείζονος πολιτικής σημασίας, καθώς η λογική της πολιτισμικής διαχείρισης και διάχυσης που αναπτύσσεται τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς κυριαρχείται από τις αρχές του μάρκετινγκ (Bourdieu, 2002).

Οι διαπιστώσεις αυτές οφείλουν να μας οδηγήσουν να επεξεργαστούμε τους σκοπούς και τα μέσα ενός επιστημονικά θεμελιωμένου πολιτικού αγώνα με στόχο την οικουμενικοποίηση των όρων πρόσβασης στο οικουμενικό και κατ' επέκταση στην αύξηση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου. Ο αγώνας αυτός που οφείλει να αντιπαρατεθεί τόσο στην απολυτοκρατία των υποστηρικτών της κουλτούρας που συγκροτείται ως προνόμιο, όσο και στον σχετικισμό αυτών οι οποίοι απλώς επικυρώνουν χωρίς αποτέλεσμα το γεγονός της πολιτισμικής αποστέρησης του πιο μεγάλου αριθμού ατόμων, είναι σήμερα απόλυτα αναγκαίος.

Γιατί; Θα αρκούσε να πούμε πως ο στόχος της δημοκρατικοποίησης των οικονομικών και πολιτιστικών προϋποθέσεων για την πρόσβαση στο οικουμενικό είναι αυτονόητα νόμιμος. Ωστόσο δεν αρκεί. Στις μέρες μας διεθνώς, η πολιτισμική κατανάλωση αποτελεί ένα επιπλέον στοιχείο στη θεμελίωση της αλαζονείας που χαρακτηρίζει σήμερα τις κυρίαρχες τάξεις. Εφοδιασμένες με ισχυρό πολιτισμικό κεφάλαιο εκπαιδευτικής και οικογενειακής προέλευσης, μ' ένα ισχυρότατο εργαλείο κοινωνιοδικίας και αφορισμού,

αποκήρυξης, αναθεματισμού κάθε ακαλλιέργητου και ευτελούς βίου που παίρνει τη μορφή ενός ρατσισμού της ευφυΐας και της χάρης, με την έννοια της καλαισθησίας και της γοητείας, του χαρίσματος, οι κυρίαρχες τάξεις εμφανίζονται ως οι απολύτως νόμιμοι διατάκτες του σημερινού κόσμου. Ως ενσαρκωτές της «νέας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας» διαθέτουν τις απαραίτητες ιδιότητες για να εμφανίζονται ως οι καλύτεροι δυνατοί ευπρεπιστές γι' αυτό τον κόσμο όπου κυριαρχούν: είναι διεθνικοί, πολύγλωσσοι και πολυπολιτισμικοί, ευφυείς, μοδάτοι και φιλότεχνοι, σε αντίθεση με τους αυτόχθονες, τους «ντόπιους», τους «επαρχιώτες», τους «απαρχαιωμένους», «μωρούς», «άχαρους» και «άκομψους». Για αυτούς οι φτωχοί έχουν «αυτό που τους αξίζει», γιατί είναι ανόητοι, ανίκανοι πνευματικά ηλίθιοι. Σε αυτό το νεοδαρβινικό βασίλειο των «καλύτερων και των εξυπνότερων» και σε μια εποχή που οι «πολιτιστικές εκδηλώσεις» σαρώνουν σαν επιδημία, τα θύματα ενός τόσο ισχυρά νομιμοποιημένου τρόπου κυριαρχίας, θίγονται πολύ βαθιά στην ίδια την εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους και παραμένουν απομονωμένοι από τα οφέλη ενός δίκαιου καταμερισμού του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου (Sapiro, Pacouret and Picaud, 2015: 4-13· Thompson, 2017· Warnier, 1999· Παναγιωτόπουλος, 2003).

01

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το «εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο»

Ο όρος «πολιτισμός» είναι μάλλον προβληματικός. Δεδομένου ότι φέρει εξαιρετική πολυσημία, καλύπτει ένα μεγάλο εύρος νοημάτων. Επιπλέον, ο ίδιος ο ορισμός του πολιτισμού αποτελεί αντικείμενο διακυβεύσεων, αντικρουόμενων ορισμών μεταξύ διαφορετικών ομάδων, ατόμων και θεσμών, προκειμένου να καταδειχθεί ό,τι μπορεί να χαρακτηριστεί ως πολιτισμός και να αποκλειστεί ό,τι δεν εμπίπτει σε αυτό τον ορισμό. Επίσης, η έκβαση αυτών των αντιπαραθέσεων συμβάλλει σε έναν διαρκή επαναπροσδιορισμό των ορίων του πολιτισμού, της διάρθρωσής του με συναφείς έννοιες, όπως ο ελεύθερος χρόνος και οι δραστηριότητες της σχόλης (Chazel, 1987· D' Angelo et al., 1989).

Αν τον προσεγγίσουμε σε εθνικό επίπεδο, ο πολιτισμός θεμελιώνει, θωρακίζει μια δεδομένη κοινωνία, είναι ένα σύνολο κοινών χαρακτηριστικών που μεταδίδονται και διαιωνίζονται μέσω της ιστορίας της. Σύμφωνα με την UNESCO, η έννοια του πολιτισμού περιλαμβάνει «το σύνολο των διακριτικών, πνευματικών και υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία». Σε κοινωνιολογικό επίπεδο, ο όρος καλύπτει ένα σύνολο παραγωγών, ανταλλαγών και κατανάλωσης συμβολικών αγαθών. Το κράτος διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία της πολιτισμικής νομιμοποίησης, ιδίως μέσω της πολιτιστικής πολιτικής του, η οποία συμβαδίζει με μια μείωση της ισχύος του κόσμου των ιδιωτών ως προς τη θέσπιση πολιτιστικών προτύπων (Urfalino, 1993a: 20-35· Urfalino, 1996). Επομένως, σήμερα, το κράτος έχει ένα είδος καθήκοντος, θα μπορούσαμε να πούμε, να προστατεύσει αυτό τον πολιτισμό, έναντι του κόσμου του χρήματος, ως φορέα ενός περιεχομένου οικουμενικού χαρακτήρα (Porrier, 2010).

Ωστόσο, η πολιτιστική πολιτική, σε ένα γενικό και διεθνές επίπεδο, δεν είναι μια απλή πολιτική πρακτική· εγκλωβίζεται συνεχώς σε ένα πλέγμα παραδόξων, καθώς είναι «υποχρεωμένη» να υπερασπιστεί το τοπικό στοιχείο και την εγγραφή στα εθνικά

εδάφη ενώ, την ίδια στιγμή, έχει ως μέριμνα να οικοδομήσει έναν ευρωπαϊκό ή ακόμα και παγκόσμιο χώρο πολιτισμού, να διαχειριστεί τη διατήρηση, την αναπαραγωγή (και παράλληλα την ανανέωση) καθώς και να υπηρετήσει το σύνολο των διαφόρων ειδών κοινού, όπου ο πολιτισμός παραμένει σε μεγάλο βαθμό κτήμα μιας ελίτ. Από την πολιτιστική πολιτική υπάρχει η προσδοκία να ανταποκριθεί στις σύγχρονες προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης και της αποϋλοποίησης των περιεχομένων, να κατορθώσει να διευρύνει τα όρια του εθνικού πολιτισμού και παράλληλα να τον διαφυλάξει και να συμβάλει στην ανανέωση των τεχνών, ιδίως σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Υπό αυτή και μόνο τη γενική άποψη, προκύπτει αβίαστα πως η παραγωγή δεδομένων σχετικά με ένα *εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο*[1] προσφέρει πλεονεκτήματα: μας εφοδιάζει, λόγου χάρη, με μια σφαιρική εποπτεία των πρακτικών, του κοινού και των παραγωγών πολιτιστικών αγαθών. Σε μια περίοδο αποδυνάμωσης, πραγματικής ή υποτιθέμενης, της κλασικής κουλτούρας, θα μπορέσουμε να συλλέξουμε δεδομένα που καλύπτουν το σύνολο του φάσματος και των δράσεων των πολιτιστικών πολιτικών, η συνοχή των οποίων ενίοτε δεν μοιάζει καθόλου δεδομένη, τόσο ποικίλα που είναι τα επίπεδα και τα αντικείμενα πάνω στα οποία εφαρμόζονται, από μια μικρή παράσταση δρόμου έως το άνοιγμα ενός μουσείου. Την ίδια στιγμή, τα δεδομένα αυτά μας πληροφορούν για τις ανισότητες που διέπουν έναν πληθυσμό, μας επιτρέπουν να μετρήσουμε την αποτελεσματικότητα της δημόσιας δράσης προς όφελος της πολιτιστικής ανάπτυξης

1. Η έννοια του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου χρησιμοποιήθηκε στην προοπτική που υιοθετούμε εδώ πρώτη φορά από τον Π. Μπουρντιέ, πριν από μισό αιώνα περίπου, έστω και σε μια πολύ πιο περιορισμένη διάσταση. Σύμφωνα με τον Γάλλο κοινωνιολόγο, το κεφάλαιο αυτό θα μπορούσε να μετρηθεί «στον βαθμό ανάπτυξης του συστήματος εκπαίδευσης» (και με βάση την αρχαιότητα αυτής της ανάπτυξης) και με βάση, επίσης, τη σημαντικότητα του καλλιτεχνικού κεφαλαίου το οποίο συναρτάται με την αρχαιότητα και τη ζωτικότητα των καλλιτεχνικών παραδόσεων (της οποίας, όπως προσθέτει, θα μπορούσαμε να βρούμε δείκτες στην ύπαρξη καλλιτεχνικών σχολών, ιδιωτικών συλλογών, κ.λπ.). Προσπαθώντας έστω και προσωρινά τότε να θεματοποιήσει την ασαφή ακόμη έννοια που πρότεινε, προσθέτει πως «για να καθορίσουμε κατά προσέγγιση τα σχετικά επίπεδα του εθνικού πολιτιστικού κεφαλαίου [...] θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε από τη μια μεριά, τον αριθμό, την ποιότητα και την ποικιλία των έργων που εκθέτονται στα μουσεία, την αρχαιότητα της απόκτησής τους, τη σημαντικότητα καλλιτεχνικού κεφαλαίου που σωρεύουν οι προνομιούχες τάξεις υπό μορφή ιδιωτικών συλλογών, η σχετική σημαντικότητα των δωρεών σε δημόσιες συλλογές κ.λπ. Και από την άλλη πλευρά, δείκτες της έντασης της εκπαιδευτικής προσπάθειας (και της εξέλιξής της μέσα στον χρόνο) όπως τα ποσοστά φοίτησης στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση (και το ποσοστό ανάπτυξής του)». Σύμφωνα με τον Μπουρντιέ, η προσπάθεια να διερευνήσουμε τις σχέσεις μεταξύ του καλλιτεχνικού κεφαλαίου και του εκπαιδευτικού κεφαλαίου θα μας επέτρεπε να προσδιορίσουμε τις σχέσεις οι οποίες, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, εγκαθιδρύονται μεταξύ προσφοράς και πολιτισμικής ζήτησης. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι «όπως η συγκρότηση μιας πολιτιστικής περιουσίας προϋποθέτει σε ένα

και να στηρίξουμε τις λήψεις αποφάσεων· να αξιολογήσουμε την ένταση, το είδος και τη μορφή των ανταλλαγών, οικονομικών και συμβολικών, που πραγματοποιούνται εντός της χώρας και να κατανοήσουμε ποια θέση καταλαμβάνει η χώρα μας, από πολιτισμική σκοπιά, στο διεθνές πολιτισμικό πεδίο, τμήμα και αυτό του διεθνούς πεδίου της εξουσίας. Μας προσφέρουν, τέλος, τη δυνατότητα να συμμετάσχουμε στους τρέχοντες επιστημονικούς διαλόγους σχετικά με τις πρακτικές και τους τρόπους παραγωγής πολιτιστικών αγαθών, αλλά και τους όρους μιας ορθολογικής διεθνούς σύγκρισης με τα εθνικά πολιτισμικά πεδία (Martin and Venayre, 2005· Ζορμπά, 2014).

Ας αναφέρουμε, ενδεικτικά και μόνο, τη μέτρηση των ανισοτήτων. Οι ανισότητες σε επίπεδο πολιτισμού δεν εξαρτώνται απόλυτα από τις οικονομικές ανισότητες, αλλά υπακούουν σε μεγάλο βαθμό σε δικές τους λογικές. Ωστόσο, συμβάλλουν εξίσου στην κατηγοριοποίηση των ατόμων εντός του κοινωνικού χώρου, καθορίζουν τις ακαδημαϊκές και επαγγελματικές τροχιές, με δυο λόγια επηρεάζουν τις αντικειμενικές πιθανότητες επιτυχίας και κοινωνικής κινητικότητας. Οι τροχιές μας στο πεδίο της επίσημης εκπαίδευσης διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με το αν έχουμε κληρονομήσει ή όχι ένα οικογενειακό πολιτισμικό κεφάλαιο (Θάνος, 2010· Θάνος, 2013· Bourdieu and Passeron, 1993). Η καταπολέμηση των πολιτισμικών ανισοτήτων ισοδυναμεί με έναν αγώνα για μια πιο ισότιμη κοινωνία, η οποία θα εγγυάται πραγματική ισότητα ευκαιριών. Ο εκδημοκρατισμός του σχολείου, δηλαδή η διεύρυνση της πρόσβασης

ορισμένο βαθμό καλλιτεχνικής ικανότητας, έτσι και η απόκτηση ενός ορισμένου βαθμού καλλιτεχνικής ικανότητας προϋποθέτει μια προγενέστερη περιουσία, με τρόπο ώστε το εθνικό πολιτιστικό κεφάλαιο δηλώνει το σωρευμένο από τις διαδοχικές γενεές αποτέλεσμα της διάδρασης μεταξύ μιας προσφοράς και μιας ζήτησης». Παρ' όλο που οι προτάσεις αυτές δεν αποτελούν παρά γενικούς προσανατολισμούς μιας θεωρητικής και μεθοδολογικής κοινωνιολογικής προσέγγισης του εθνικού πολιτισμού, η ιδέα ενός εθνικού πολιτιστικού κεφαλαίου στην προοπτική που φαίνεται να την αντιλαμβανόταν ο Μπουρντιέ δείχνει ήδη την εξαιρετική χρησιμότητά της. Πράγματι, και στην έρευνά μας όπως και στην αντίστοιχη που διενήργησε ο Μπουρντιέ στη χώρα μας τη δεκαετία του '60, η Ελλάδα φαίνεται να παρουσιάζει μια εξαίρεση όταν φαίνεται να μην ακολουθεί τη γενικότερη διαπίστωση σύμφωνα με την οποία η ιεραρχία μεταξύ των διαφόρων χωρών που συγκροτείται με βάση το ποσοστό φοίτησης των μικρών και νεανικών ηλικιών συμπίπτει με αυτή που απορρέει από τους δείκτες των πολιτιστικών στάσεων. Πράγματι, όπως και σε άλλες πολιτιστικές πρακτικές έτσι και στη περίπτωση των επισκεπτών των μουσείων η συνεχιζόμενη αύξηση του ποσοστού φοίτησης που χαρακτήρισε τα τελευταία χρόνια την ελληνική κοινωνία φαίνεται να μην συμβαδίζει με μια ποσοτική και, ακόμα λιγότερο, με μια ποιοτική αύξηση των πολιτιστικών πρακτικών, εμφανίζοντας μια ανισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, ιδιαίτερα αισθητή σε διάφορους χώρους πολιτισμικών αγαθών, όπως στα μουσεία ή τα θέατρα. Γεγονός που, αν συμφωνήσουμε με τις υποθέσεις του Μπουρντιέ, θα πρέπει να οφείλεται στην ποιότητα και την ποσότητα του καλλιτεχνικού κεφαλαίου και στην ποιότητα του εκπαιδευτικού κεφαλαίου και ειδικότερα στην ιδιαίτερα παραδοσιακή σχέση με τον πολιτισμό που προωθεί το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Βλ. Bourdieu and Darbel (1969).

στην εκπαίδευση, σηματοδότησε άραγε κι έναν πολιτισμικό εκδημοκρατισμό; Η αύξηση του μέσου ποσοστού πτυχιούχων οδήγησε στη δημιουργία μιας κοινής «μέσης κουλτούρας»; Οι ανισότητες παραμένουν οι ίδιες ή έχουν μετατοπιστεί σε νέες πρακτικές, νέες πολιτισμικές στάσεις; Προκειμένου να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα και να ανατρέψουμε αυτές τις ανισότητες, είναι απαραίτητο να έχουμε μια σαφή και αυστηρή εικόνα τους, να τις κατανοήσουμε σε βάθος, κι αυτό καθιστά απαραίτητη μια έρευνα τέτοιας σημασίας.

Σε τελευταία ανάλυση, το ζητούμενο είναι να μπορέσουμε να διαθέτουμε ένα επιστημονικά θεμελιωμένο εργαλείο που θα μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά στην οικοδόμηση μιας πολιτιστικής πολιτικής σε εμπειρικά σταθερές βάσεις, όπως έχει καταφέρει, εδώ και περισσότερα από τριάντα χρόνια, το υπουργείο Πολιτισμού στη Γαλλία. Πράγματι, το γαλλικό υπουργείο Πολιτισμού έχει υλοποιήσει μεγάλης εμβέλειας μελέτες πάνω στο εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο της χώρας, τα ευρήματα των οποίων έχουν αποφέρει μια, μερική έστω, επανεξέταση της δημόσιας δράσης που αποσκοπεί στην πολιτιστική προσφορά, καταδεικνύοντας τα όρια ορισμένων πολιτικών αποφάσεων, οι οποίες, ενώ επιδιώκουν να εκδημοκρατίσουν την πρόσβαση στον πολιτισμό, έχουν, αντιθέτως, μερικές φορές, ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των διαφορών που διέπουν τις πολιτισμικές πρακτικές (Fondu and Vermerie, 2015: 57-63).

Η εξέταση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου μάς δίνει επίσης τη δυνατότητα να αξιολογήσουμε την πολιτισμική ζωτικότητα της ελληνικής κοινωνίας, τον εσωτερικό δυναμισμό της, την ένταση των οικονομικών ανταλλαγών, τον όγκο της πολιτιστικής παραγωγής, τον αριθμό των παραγωγών, το επίπεδο επαγγελματισμού των πολιτιστικών κλάδων, τον ρόλο και τη θέση του κράτους, αλλά και τη θέση που κατέχει ο πολιτισμός αυτός σε διεθνές επίπεδο, εξετάζοντας τους δεσμούς που φέρνουν σε επαφή τους πολιτιστικούς θεσμούς με άλλες χώρες, την κυκλοφορία καλλιτεχνών και έργων κ.λπ. Σήμερα, σε ποιο βαθμό έχει προχωρήσει η διεθνοποίηση των ελληνικών πολιτιστικών θεσμών και παραγωγών, πώς εγγράφονται σε έναν ευρύτερο πολιτιστικό χώρο, απαραίτητο για την καλλιτεχνική ανανέωση των τεχνών που θεωρούνται λόγω της φύσης τους μη κερδοφόρες, όπως οι τέχνες του θεάματος, που πρέπει να βοηθηθούν. Η εξέταση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου μάς υποχρεώνει να μελετήσουμε τους δεσμούς που διατηρεί ο πληθυσμός με την ιστορία του, ποια θέση καταλαμβάνει σήμερα ο αρχαίος πολιτισμός, η γνώση και η ανάγνωση θεατρικών των αντίστοιχων έργων· ποια θέση καταλαμβάνει ο ψηφιακός πολιτισμός, τόσο στους θεσμούς όσο και στις καθημερινές πρακτικές. Οι πολιτισμικοί δείκτες είναι επίσης δείκτες και του ρόλου που διαδραματίζουν τα έθνη στη διπλωματική αρένα στη βάση τού αν διαθέτουν ταυτόχρονα ενεργούς και συνάμα ανοιχτούς πολιτιστικούς θεσμούς. Μεταξύ της δια-

τήρησης ενός πολιτισμού και μιας κληρονομιάς πολλών χιλιετιών, και της καινοτομίας, πώς διαδίδεται ο εθνικός πολιτισμός; Οι θεσμοί έχουν διεθνοποιηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό; Με μια λέξη, πρέπει να διερευνήσουμε αν ο ελληνικός πολιτισμός έχει καταφέρει να γίνει κοσμοπολιτισμός.

Ο τομέας του πολιτισμού, επίσης, αντιστοιχεί στις ανεπτυγμένες χώρες σε ένα αξιοσημείωτο ποσοστό του ΑΕΠ. Οι χώρες που βρίσκονται σε οικονομική άνθηση χαρακτηρίζονται από δυναμικές πολιτιστικές βιομηχανίες και πλούσιο ερασιτεχνικό ή ημιεπαγγελματικό κλάδο. Το πολιτισμικό σθένος αντανακλάται με τη σειρά του στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας μέσω της δημιουργίας πολυάριθμων νέων θέσεων εργασίας. Έτσι, πάλι ενδεικτικά, πρέπει επίσης να διαπιστωθεί ποιοι τομείς είναι ιδιαίτερα δραστήριοι, ζωντανοί και αποτελούν τα δυνατά σημεία του εθνικού πολιτισμού· ποιοι τομείς και κλάδοι του πολιτισμού ακμάζουν, ποιοι χρειάζονται ιδιαίτερη προσοχή· αν υπάρχει διάρθρωση μεταξύ δημιουργών, ενώσεων, δημόσιων θεσμών και βιομηχανιών, και, αν ναι, με ποιο τρόπο (Pratt, 2004: 117-128).

Η μέτρηση και η αποτίμηση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου παρουσιάζει και έντονο επιστημονικό ενδιαφέρον. Η μελέτη των τρόπων ζωής και των σχέσεων με τον πολιτισμό προσελκύει ένα αναζωπυρωμένο ενδιαφέρον στις κοινωνικές επιστήμες και αποτελεί έναυσμα για πολλές διεθνείς έρευνες και δημοσιεύσεις, ιδίως ύστερα από αυτού του τύπου έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην Αγγλία, τη Γαλλία ή τη Δανία. Η μέτρηση και η αποτίμηση αυτή μας επιτρέπει να αποκτήσουμε κι εμείς λόγο στις διεθνείς επιστημονικές συζητήσεις και να συμβάλουμε στην ανανέωση των διερωτήσεων όσον αφορά τις σύγχρονες πρακτικές και τους τρόπους παραγωγής πολιτιστικών αγαθών, λαμβάνοντας, ιδίως, υπόψη παράγοντες όπως το φύλο, η γενιά, το ενδιαφέρον για την αποϋλοποίηση και την ψηφιοποίηση των περιεχόμενων.

Στην ομιλία του με τίτλο «Φόρος τιμής στην Ελλάδα» («Hommage à la Grèce»), την οποίο εκφώνησε στην Αθήνα το 1959, στην πρώτη φωταγώγηση της Ακρόπολης, ο André Malraux, άνθρωπος των γραμμάτων και πρώτος υπουργός Πολιτισμού της Γαλλίας, περιέγραψε με τους εξής όρους τη σημασία όχι μόνο του πολιτισμικού κεφαλαίου αλλά και της επιρροής που άσκησε η Ελλάδα στην αναγνώριση και στον σεβασμό των πολιτισμικών πτυχών στην ανάπτυξη των κοινωνιών: «Όσες φορές κι αν το διαλαλήσουμε, ποτέ δεν θα είναι αρκετές: αυτό που εμπεριέχει για μας η τόσο συγκεχυμένη λέξη πολιτισμός –το σύνολο των δημιουργημάτων της τέχνης και του πνεύματος–, την Ελλάδα πρέπει να δοξάζουμε που το ανήγαγε σε μείζον μέσο διάπλασης του ανθρώπου» σε μια εποχή που «το μεγαλύτερο πολιτισμικό πρόβλημα [είναι] να κάνουμε προσβάσιμα τα σπουδαιότερα έργα στον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων». Το ενδιαφέρον μας πρέπει επομένως να στραφεί, υπό αυτό το θεμελιώδες πρίσμα του

πολιτισμού ως συγκροτητικού συστατικού της «ανθρώπινης κατάστασης», σε αυτό που συνιστά μια κοινωνία, σε αυτό που μοιράζονται όλα τα μέλη της αλλά και στον εντοπισμό των ανισοτήτων που πρέπει οπωσδήποτε να ληφθούν υπόψη. Χρειάζεται να σφυγμομετρήσουμε τη ζωτικότητα της εθνικής πολιτιστικής παραγωγής, τη θέση που κατέχουν η ιστορία και οι παραδόσεις της χώρας, καθώς και το άνοιγμά της στη νεωτερικότητα και στον κόσμο.

Ειδικότερα, η Ελλάδα βρίσκεται σε μια παράδοξη κατάσταση από πολιτισμική σκοπιά. Ο ελληνικός πολιτισμός παραπέμπει, αφενός, στο κοινό θεμέλιο του «δυτικού πολιτισμού» κάθε φορά που γίνεται αναφορά στην αρχαία Ελλάδα, αφετέρου, σε έναν πολιτισμό της Νότιας Ευρώπης, εξ ολοκλήρου ιδιαίτερου και τοπικού χαρακτήρα, του οποίου η επίκληση δεν απηχεί πάντοτε τη νεωτερικότητα. Αυτή η αμφισημία ισοδυναμεί κατά κάποιον τρόπο με την ίδια την ουσία κάθε πολιτισμού που αντανακλά εντελώς αυθαίρετα μια ιδιομορφία κι έναν τοπικισμό και, ταυτόχρονα, αποσκοπεί στον οικουμενισμό και φιλοδοξεί να αναχθεί σε υπόδειγμα (Bourdieu and Wacquant, 1998). Είναι μια παράδοξη πηγή ορισμού των ατομικών ταυτοτήτων, διότι ένας Έλληνας (το ίδιο, όμως, θα ίσχυε και για έναν Ιταλό ή έναν Άγγλο) μπορεί να επικαλεστεί την υπαγωγή του στον ελληνικό πολιτισμό ως υπαγωγή σε έναν οικουμενικό πολιτισμό (ή στον ιταλικό ή στον αγγλικό αντίστοιχα) και την ίδια στιγμή ο κάθε Έλληνας θα είναι σε θέση να δώσει έναν τοπικό ορισμό, χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει, για το τι είναι ο πολιτισμός του, ο οποίος θα διαφοροποιείται από τον γενικό ελληνικό πολιτισμό, ακόμα και στον τρόπο του ατόμου να μιλάει τη γλώσσα.

Κατασκευάζοντας ένα εργαλείο μέτρησης της οικονομίας του πολιτισμού, εφοδιαζόμαστε με τέτοιο τρόπο ώστε να αντικειμενοποιήσουμε το πεδίο των ορισμών αυτού που συνιστά τον πολιτισμό στη χώρα μας, των ορίων αυτού του ορισμού, τόσο με τη γεωγραφική έννοια όσο και ως προς το είδος των δραστηριοτήτων που καλύπτει αλλά και την ιεράρχηση των τρόπων χρήσης του. Αυτό προϋποθέτει ότι αναγνωρίζουμε μέσα στην ποικιλομορφία τους τα είδη του πολιτισμού ως εκφάνσεις ύπαρξης και συμπεριφοράς, γούστα –ακόμα και διατροφικές προτιμήσεις–, τρόπους κοινωνικής οργάνωσης αντικειμενοποιημένους στους νόμους, μορφές επιστημονικών και καλλιτεχνικών δημιουργιών του παρελθόντος ή του παρόντος.

Υπάρχει ένας πειρασμός εργαλειοποίησης του πολιτισμού για οικονομικούς σκοπούς και η αλήθεια είναι ότι εύκολα μπορεί κάποιος να εμπορευθεί τον ελληνικό πολιτισμό, τους ναούς και τα μουσεία του. Κάλλιστα επίσης, μπορεί να τον εργαλειοποιήσει κάποιος πολιτικά, διαβεβαιώνοντας την ύπαρξη ενός ελληνικού πολιτισμού, ενός τρόπου να είναι κάποιος Έλληνας, που συχνά αποκλείει άλλους τρόπους συμπεριφοράς. Το εργαλείο μέτρησης της οικονομίας του πολιτισμού θα μας επιτρέψει να ελέγξουμε εν μέρει αυτές

τις απόπειρες εργαλειοποίησης (Gray, 2017: 203-215). Και ένα πιο απαιτητικό έργο που θα μας εξασφαλίσει το εργαλείο μέτρησης της οικονομίας του πολιτισμού είναι η αντικειμενοποίηση της ιεραρχίας που εδραιώνεται κατ' ανάγκη ανάμεσα στις διαφορετικές μορφές πολιτισμού και η υπέρβαση της απάρνησης αυτής της ιεραρχίας που οδηγεί στον βουλησιαρχικό ισχυρισμό ότι όλοι οι πολιτισμοί έχουν τάχα την ίδια αξία, όταν όλα δείχνουν ότι κάτι τέτοιο δεν αληθεύει. Από αυτή την άποψη, το εργαλείο αυτό αποσκοπεί να προσφέρει επίσης τη δυνατότητα της διάκρισης των μορφών και των παραγόντων του πολιτιστικού εγκλωβισμού (συμπεριλαμβανομένου του τοπικιστικού ή εθνικιστικού ταυτοτικού κουλτουραλισμού), καθώς και την κοινωνική αδυνατότητα πρόσβασης σε άλλους πολιτισμούς· αποτελεί, ως εκ τούτου, μείζον εργαλείο κάθε εκπαιδευτικής πολιτικής.

02

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ορισμός και μέτρηση του «εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου»

Όλες αυτές οι δομικού τύπου πολιτικές και επιστημονικές στοχεύσεις βρίσκουν ένα αποτελεσματικό μέσον υλοποίησής τους στο εργαλείο μέτρησης της οικονομίας του πολιτισμού που παρουσιάζουμε στην παρούσα μελέτη, και το οποίο είναι ικανό να βοηθήσει καταλυτικά στην αποτελεσματική διαμόρφωση των προϋποθέσεων ορθολογικής επικοινωνίας και συνέργειας μεταξύ όλων των μετόχων του πολιτισμικού πεδίου στη χώρα μας.

Προκειμένου να ολοκληρώσουμε με επιτυχία την κατασκευή αυτού του εργαλείου, μελετήσαμε το είδος και τη μορφή των δεδομένων που πρέπει να συλλέξουμε αλλά και να παραγάγουμε, τα στοιχεία που αφορούν τον γενικό πληθυσμό της χώρας αλλά και διοικητικά δεδομένα που αφορούν τους πολιτιστικούς θεσμούς, τα μέλη τους και τη δομή της χρηματοδότησής τους. Έτσι, με βάση τη θεωρητική θεμελίωση του τρόπου κατασκευής αυτού του εργαλείου, οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα πως τα δεδομένα και τα στοιχεία αυτά θα είναι πρωτογενή και οφείλουν να παραχθούν, μέσω της διεξαγωγής μιας πρωτογενούς εθνικής κλίμακας έρευνας, πάνω στις πολιτισμικές πρακτικές και την πολιτιστική κατανάλωση των ελληνικών νοικοκυριών, στις γνώσεις και στα γούστα του πληθυσμού σε θέματα πολιτισμού, προκειμένου να προσδιορίσουμε τα διάφορα πολιτισμικά προφίλ που συνυπάρχουν εντός του πληθυσμού, να συνυπολογίσουμε την ετερογένεια των γούστων και των πρακτικών, και τις ανισότητες πρόσβασης στα πολιτιστικά αγαθά (βλ. Παραρτήματα). Αν και πολλά δεδομένα προσφέρονται από θεσμικές πηγές, η μελέτη μάς οδήγησε, επίσης, στο συμπέρασμα πως θα πρέπει να διενεργηθούν πιο εστιασμένες μελέτες, άλλοτε αξιοποιώντας πρωτογενείς πηγές άλλοτε αναλύοντας δευτερογενώς ήδη υπάρχοντα δεδομένα, συνδυάζοντας τις δυνατότητες

μέτρησης που προσφέρουν πάνω σε επιμέρους τομείς του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου (σχετικά, λόγου χάρη, με πολιτιστικούς φορείς, στον βαθμό επαγγελματισμού τους, στην επαγγελματική πορεία και διαδρομή τους, στις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες...), και των οποίων η κατεύθυνση και τα κριτήρια αποτυπώνονται στο σύστημα των δεικτών που επεξεργαστήκαμε.

Πιο γενικά, προκειμένου να καλύψουμε το σύνολο του πεδίου του πολιτισμού στην Ελλάδα και να τεκμηριώσουμε αντικειμενικά το εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο, κατασκευάσαμε ένα σύστημα *δεικτών* το οποίο απεικονίζει τα μείζονα πολιτιστικά ζητήματα που αποτελούν μόνιμα αντικείμενα πολιτικής διαχείρισης, όπως, μεταξύ άλλων, τον τρόπο παραγωγής και αναπαραγωγής του χώρου πολιτιστικής παραγωγής παραγωγών και καταναλωτών πολιτισμού, τις στρατηγικές (ανα)παραγωγής (ατομικές, συλλογικές και θεσμικές) στον πολιτισμό, τις μεταβολές στην παραγωγή νέων πολιτιστικών και καλλιτεχνικών ομάδων, νέων τύπων κοινού, νέων μορφών κουλτούρας, νέων μητροπολιτικών πολιτιστικών φυλών, τη θέση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου στο διεθνές πολιτισμικό πεδίο κ.ά. Αυτό το σύστημα δεικτών, το οποίο ως τεχνικό εργαλείο, δομήθηκε στη βάση τής ανάγκης να είναι χρηστικό, κωδικοποιημένο με μετρήσιμους δείκτες με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι ικανό να μείνει ως κρατική διοικητικο-πολιτική κληρονομιά, μπορεί να συγκροτηθεί από έναν συνδυασμό δεδομένων που θα προέρχονται –όπως έχουμε παρουσιάσει παρακάτω στον πίνακα του συστήματος των δεικτών, υπό μορφή ροών– από:

- Υφιστάμενα δεδομένα που συλλέγονται από ήδη υπάρχουσες πηγές.[2] Λόγου χάρη, μεταξύ πολλών άλλων, να αναφέρουμε πολύ ενδεικτικά, για να δώσουμε μια πολύ μικρή εικόνα, δεδομένα για τους χρήστες πολιτιστικών υπηρεσιών και έργων (θεατές θεάτρου, χορευτικών σκηνών, συναυλιών, επισκέπτες μουσείων, αρχαιολογικών

2. Παραθέτουμε εδώ, ενδεικτικά, τέτοιες πηγές: την Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία (Eurostat, στοιχεία από τη βάση δεδομένων Labour Force Survey, Structural Business Statistics database-Eurostat: value added at factor cost, turnover or gross premiums written, number of persons employed, number of enterprises), την Ελληνική Στατιστική Αρχή (στοιχεία ΑΕΠ, απασχόλησης, μητρώο επιχειρήσεων, πίνακες εισροών-εκροών, στατιστικές πολιτισμού) και το Υπουργείο Πολιτισμού (Πύλη πολιτιστικών φορέων-ΥΠΠΟ, Περιφερειακή Πολιτιστική Πολιτική και Φεστιβάλ-ΥΠΠΟ, ΕΚΕΒΙ, Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, Εταιρεία Συγγραφέων, Εθνική Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, Πανελλήνια Ομοσπονδία Θεάματος Ακροάματος, Εταιρεία Ελλήνων Σκηνοθετών, Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων, Μουσικών και Μεταφραστών, Σωματείο Ελλήνων Χορογράφων, Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου, ΕΣΠΕΚ, ΣΑΠΟΕ, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδας, IFPI, ΑΕΠΙ, Ερατώ, Απόλλων, athinorama.gr, biblionet.gr κ.ά.). Τα στοιχεία και τα δεδομένα τα οποία προέρχονται από τις παραπάνω αλλά και άλλες πηγές θα συνδεθούν ή/και θα αποτιμηθούν εκ νέου στο πλαίσιο των ειδικών ερευνών που θα διενεργήσουμε. Βλ. παρακάτω το σύστημα δεικτών.

χώρων...), για τη δομή εργασίας και των χαρακτηριστικών των απασχολούμενων στον πολιτιστικό τομέα, δεδομένα για τον χώρο των ίδιων των παραγωγών πολιτισμικών αγαθών: αριθμός ανά πολιτιστικό κλάδο και χαρακτηριστικά τους, αριθμός εργαζομένων και προστιθέμενη αξία των Κλάδων Πολιτισμού και Δημιουργικότητας (ΚΠΔ), πωλήσεις ΚΠΔ, αριθμός εργαζομένων στους ΚΠΔ, αριθμός επιχειρήσεων στους ΚΠΔ· πολιτιστικοί φορείς και φεστιβάλ, αριθμός αρχαιολογικών χώρων, μνημείων, μουσείων και βιβλιοθηκών, αριθμός εκδοτών, βιβλιοπωλείων και συγγραφέων, στοιχεία για το θέατρο, για την ελληνική κινηματογραφική παραγωγή και τους κινηματογράφους, για τη μουσική παραγωγή, αριθμός και δομή κατανάλωσης των συμβολικών αγαθών και η οικονομική τους αξία, αριθμός θεατών στα Κρατικά και Δημοτικά Θέατρα, εργατικό δυναμικό Κρατικών και Δημοτικών Θεάτρων και Ορχηστρών, δημόσιες επιχορηγήσεις Κρατικών και Δημοτικών Θεάτρων και Ορχηστρών, εισιτήρια ελληνικών ταινιών, αριθμός παραγωγών, αξία των δικαιωμάτων, αριθμός ατομικών και ομαδικών εκθέσεων σε αίθουσες τέχνης, αριθμός σχολών θεάτρου, χορού και ωδείων, αριθμός εργαζομένων στους ΚΠΔ στις 13 περιφέρειες, αριθμός επιχειρήσεων στους ΚΠΔ στις 13 περιφέρειες, ταξινόμηση περιφερειών βάσει την κατά κεφαλήν αξία παραγωγής στους ΚΠΔ, αριθμός πολιτιστικών δομών και υποδομών στις 13 περιφέρειες της Ελλάδας.

- Δεδομένα που ενώ είναι διαθέσιμα είναι αναξιοποίητα. Λόγου χάρη, μεταξύ πολλών άλλων, να αναφέρουμε πολύ ενδεικτικά, για να δώσουμε πάλι μια πολύ μικρή εικόνα, δεδομένα για τη μέση καταναλωτική δαπάνη ανά νοικοκυριό για τα πολιτιστικά αγαθά, εξαγωγές πολιτιστικών αγαθών, κύκλος εργασιών του πολιτιστικού τομέα, προστιθέμενη αξία για την ελληνική οικονομία, δεδομένα από τους θεσμούς εκπαίδευσης αναφορικά με το είδος των εκπαιδευτικών στρατηγικών αναπαραγωγής ελληνικών οικογενειών, οι οποίες συνδέονται με τον πολιτισμό και την κουλτούρα, ποσοστιαίες σωρευτικές κατανομές προστιθέμενης αξίας ανά δημιουργικό τομέα και τάξη μεγέθους επιχείρησης, ποσοστιαίες μεταβολές του ΑΕΠ και της προστιθέμενης αξίας του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα, μερίδια ΚΠΔ στην προστιθέμενη αξία του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα, ποσοστιαίες μεταβολές προστιθέμενης αξίας των ΚΠΔ για τα μέσα πολιτιστικής επικοινωνίας και διάδοσης, αριθμός και δομή των κοινοτήτων πολιτιστικών εθελοντών, χώροι και αξία οικονομική και πολιτιστική των χώρων πολιτισμού, για την εθνική πολιτιστική διπλωματία, υποτροφίες, δίκτυα.
- Από ειδικής εθνικής κλίμακας αλλά και εστιασμένες έρευνες παραγωγής απαραίτητων σχετικών δεδομένων που θα αφορούν κρίσιμους και ανεξέταστους τομείς της παραγωγής και χρήσης των πολιτιστικών αγαθών και του τρόπου λειτουργίας των διαφόρων πεδίων πολιτιστικής παραγωγής με στόχο τη δυνατή παραμετροποίηση

των χαρακτηριστικών τους. Λόγου χάρη, πάλι μεταξύ πολλών άλλων, να αναφέρουμε, πολύ ενδεικτικά, έρευνες για την άνιση κατανομή του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου ανά περιφέρεια, ανά ομάδα και τάξη, ανά ειδικό πολιτιστικό υποτομέα, στοιχεία για τη διεθνή διακίνηση και διάχυση των εθνικών πολιτιστικών αγαθών, τη θέση της χώρας μας στο διεθνές «εμπόριο ιδεών μεταξύ των λαών», όπως έλεγε ήδη ο Goethe, για τον βαθμό αυτονομίας του κάθε πεδίου παραγωγής συμβολικών αγαθών, για την ένταση των αγώνων για τη συσσώρευση και αναγνώριση του κάθε ειδικού πολιτισμικού κεφαλαίου –λογοτεχνικού, θεατρικού– στο εσωτερικό τού κάθε αντίστοιχου πολιτισμικού πεδίου, εθνικοί τρόποι και είδη συμβολικής αναγνώρισης και καθιέρωσης καθώς και αποτίμησής τους, για την πολιτισμική διάχυση των συμβολικών αγαθών κ.ά.

Το προϊόν όλων αυτών των πηγών, της διασύνδεσης και της χρήσης τους απολήγει στην κωδικοποίηση που προτείνουμε.[3] Η ίδια, όμως, η εργασία αυτής της κωδικοποίησης οφείλει, ταυτόχρονα, να καταστήσει σαφή και τη λογική της και τα αποτελέσματά της ώστε να αποφευχθούν οι παρανοήσεις από την πλευρά των χρηστών της. Πράγματι, η κωδικοποίηση που προϋποθέτει και συνεπάγεται το σύστημα δεικτών που προτείνουμε, η ίδια η μορφοποίηση του αντικειμένου μας δηλαδή, χαρακτηρίζεται από ορισμένες ιδιαιτερότητες. Καταρχάς, η κωδικοποίηση αυτή θα οδηγήσει πιθανόν σε αντιδράσεις, ίσως και ισχυρές, καθώς μετατρέπει σχέσεις και γεγονότα που βρίσκονται σε άρρητη και πρακτική κατάσταση σε αντικειμενοποιημένη κατάσταση. Αυτή η οντολογική αλλαγή της κατάστασης του αντικειμένου που επιχειρούμε, μετατρέποντας το αντικείμενο μελέτης σε κώδικα ικανό να κανονικοποιήσει και να συμβολοποιήσει τις πολιτισμικές πρακτικές, αποτελεί, αντικειμενικά, και μια διαδικασία διατήρησης της καθεστηκυίας συμβολικής τάξης πραγμάτων, σύμφυτη των διαδικασιών των μεγάλων κρατικών γραφειοκρατιών. Υπό αυτή την έννοια, θα πρέπει να έχουμε στον νου μας πως το σύστημα των δεικτών που προτείνουμε συνεπάγεται μια κωδικοποίηση που αντικειμενικά ελαχιστοποιεί την ασάφεια και το φλου στις πολιτισμικές αλληλοδράσεις και στις ίδιες τις πολιτικές αποφάσεις οι οποίες θα το χρησιμοποιήσουν ενδεχομένως, καθώς η προτεινόμενη κωδικοποίηση που απορρέει από αυτό το σύστημα δεικτών εξασφαλίζει μια ελάχιστη, τουλάχιστον αναγκαία, επικοινωνία μεταξύ των ενδιαφερό-

3. Ας το διατυπώσουμε συνοπτικά: η εγκυρότητα και αποτελεσματικότητα του συστήματος δεικτών που προτείνουμε αξιώνει να αποτιμηθεί με βάση τις προοπτικές αντικειμενοποίησης που διανοίγει, ακόμα και μέσα στα προβλήματα που αναγκαστικά αναδύονται στην πρακτική παραμετροποίησή της, καθώς και τα ψευδοπροβλήματα που επιλύει. Βλ. Bourdieu, Chamboredon and Passeron (2009).

μενων μετόχων του πολιτισμικού πεδίου, και τα αποτελέσματά της είναι ικανά να είναι θεατά, δημόσια, γνωστά σε όλους, να ελεγχθούν, να επικυρωθούν, να καθιερωθούν, να υπολογιστούν και να προβλεφτούν πέρα από τις ατομικές παραλλαγές και τις χρονικές μεταβολές. Κοντολογίς, το προτεινόμενο σύστημα δεικτών αντικειμενικοποιεί την κατάσταση και τη δυναμική του εθνικού πολιτισμικού μας πεδίου καθώς και τη δομή του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου που το θεμελιώνει.[4]

4. Είναι γνωστό πως ένα μέρος των κοινωνικών αγώνων συνδέεται με το γεγονός ότι όλα τα πράγματα στον κοινωνικό κόσμο δεν είναι σαφή με αποτέλεσμα κάθε είδους ταξινόμηση να συνεχίζει πάντα να αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης, αμφισβήτησης, διακύβευμα αγώνων για την αλλαγή ή/και τη διατήρησή τους. Επειδή στο πολιτισμικό πεδίο διαδραματίζονται έντονοι αγώνες με αποτέλεσμα να ενυπάρχει μια μόνιμη, σχεδόν απόλυτη, αβεβαιότητα ως προς τις *δια-κρίσεις*, οι όποιες ταξινομήσεις δημιουργούμε και χρησιμοποιούμε ως επεξηγηματική αρχή μπορεί να είναι ταξινομήσεις που όλος ο κόσμος γνωρίζει αλλά δεν υπάρχουν όλες μέσα στην ίδια πραγματικότητα, δεν υπάρχουν όλες ως αντικειμενοποιημένες κατηγορίες. (Βλ. De Montlibert, 1998β). Έτσι, πιο συγκεκριμένα, η αντικειμενική ταξινόμηση που προτείνουμε εδώ θα αποτελέσει, ταυτόχρονα, διακύβευμα και εργαλείο αγώνων τόσο μεταξύ των ερευνητών όσο και μεταξύ των ενδιαφερόμενων κοινωνικών υποκειμένων στο σύνολό τους. Το πρόβλημα της καταλληλότητάς της θα τεθεί και στο επιστημονικό πεδίο και μέσα στην πραγματικότητα της οποίας η ταξινόμηση επιτρέπει αυτή τη μελέτη. Υπό αυτή την έννοια, στο σύστημα των δεικτών που προτείνουμε, θα ενταχθεί και η παραμετροποίηση των αγώνων για την καταλληλότητα και νομιμοποίηση της προτεινόμενης ταξινόμησης.

03

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το πρόβλημα των ορισμών

Κάθε προσπάθεια να μιλήσει κανείς για τον πολιτισμό –πόσω μάλλον να προχωρήσει στην πρόταση ενός συστήματος για την αποτίμησή του– είναι αναγκασμένη να έρθει αντιμέτωπη με το διαρκές πρόβλημα του ορισμού του. Διαφορετικές εποχές και διαφορετικές παραδόσεις σκέψης ή επιστήμες έχουν παράξει ριζικά διαφορετικούς ορισμούς του πολιτισμού. Για τον πρώιμο ανθρωπολόγο Edward B. Tylor, «Κουλτούρα ή πολιτισμός [...] σημαίνει αυτό το σύνθετο όλον που περιλαμβάνει τη γνώση, τις πεποιθήσεις, την τέχνη, την ηθική, το δίκαιο, τα έθιμα και τις άλλες ικανότητες ή συνήθειες που αποκτήθηκαν από τον άνθρωπο ως μέλος της κοινωνίας» (Tylor, 1958: 1). Πολλά χρόνια αργότερα, για τον ψυχολόγο G. Hofstede «ο πολιτισμός είναι ο συλλογικός προγραμματισμός του νου που διακρίνει τα μέλη μιας κατηγορίας ανθρώπων από μία άλλη» (Hofstede, 2001: 9-10). Το πρώτο πρόβλημα που μπορεί να διακρίνει κανείς σε ορισμούς τέτοιου είδους, βρίσκεται ακριβώς στην αρχή του ορισμού του Tylor: «κουλτούρα, ή πολιτισμός», έγραφε ο Άγγλος ανθρωπολόγος, και εύλογα μπορεί να παρατηρήσει κανείς διαβάζοντας έναν τέτοιο ορισμό ότι δεν είναι σαφές πώς αυτό που περιγράφεται με τον όρο «πολιτισμός» σε τέτοιες περιπτώσεις διαφοροποιείται από αυτό που στις καθημερινές μας συνομιλίες θα περιγράφαμε ως «κουλτούρα». Πότε, δηλαδή, μιλάμε για τον πολιτισμό ή για την κουλτούρα μιας κοινωνικής ομάδας;

Οφείλουμε, λοιπόν, εδώ να προχωρήσουμε σε μία πρώτη διάκριση που χαρακτηρίζει την καθιερωμένη βιβλιογραφία γύρω από τον πολιτισμό, και ιδιαιτέρως γύρω από την οικονομία του πολιτισμού. Η διάκριση αυτή αφορά τις διαφορετικές χρήσεις και συνυποδηλώσεις των όρων «πολιτισμός» και «κουλτούρα». Κατά τον Denys Cuche, ο 18ος αιώνας είναι «η περίοδος της διαμόρφωσης του σύγχρονου νοήματος της λέξης κουλτούρα» (Cuche, 2001: 20), ενώ είναι επίσης κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα που αναδύεται και ο συγγενής όρος του πολιτισμού, και όπου προκύπτει η σταδιακή

διαφοροποίηση ανάμεσα στις δύο έννοιες (Cuche, 2001: 21-29). Με την πάροδο του χρόνου, όμως, αυτή η διαφοροποίηση έδωσε τη θέση της σε μία μεγάλης κλίμακας σύγχυση, αφού, όπως ήδη παρατηρήσαμε, οι δύο όροι συνεχίζουν να έχουν έντονη συνάφεια και να χρησιμοποιούνται συχνά ως υποκατάστατα ο ένας του άλλου. Αυτό σχηματίζει και επηρεάζει εντονότατα την υπάρχουσα διεθνή βιβλιογραφία, εφόσον τόσο στα αγγλικά όσο και στα γαλλικά, η λέξη «culture» έχει αντικαταστήσει σχεδόν εξολοκλήρου τη χρήση της λέξης «civilization», ενώ όμως χρησιμοποιείται συστηματικά για να περιγράψει κάτι που στο ελληνικό συγκείμενο ενίοτε θα περιγραφόταν ως πολιτισμός και ενίοτε ως κουλτούρα.

Συχνά, λοιπόν, συναντάμε μελέτες οι οποίες χρησιμοποιούν τον όρο «culture» για να περιγράψουν κάτι το οποίο στην ελληνική καθομιλουμένη θα μπορούσε να περιγραφεί ακριβέστερα ως «συλλογική κουλτούρα» μίας κοινωνικής ομάδας. Οι περισσότερες τέτοιες έρευνες αντιλαμβάνονται τον πολιτισμό ως ένα σύνολο κοινών χαρακτηριστικών ή τάσεων που σχηματίζουν τις προσωπικότητες των ατομικών μελών μιας κοινωνίας/κοινότητας (για παράδειγμα, αυτό που θα μπορούσαμε να περιγράψουμε στην καθημερινή μας επικοινωνία ως «ελληνική κουλτούρα» σε ό,τι αφορά τα όρια του ελληνικού έθνους-κράτους). Τέτοιες έρευνες συναντώνται συχνότερα στον τομέα του marketing ή της οικονομικής ψυχολογίας και το διασημότερο παράδειγμα αυτών είναι η έρευνα του Ολλανδού ακαδημαϊκού Geert Hofstede.

Ο Hofstede θεωρείται ένας από τους πρωτοπόρους στην έρευνα των εθνικών πολιτισμών/της εθνικής κουλτούρας και των επιπτώσεών τους/της στην κοινωνική συμπεριφορά και την εργασιακή σταδιοδρομία των ατόμων. Ανέπτυξε αρχικά το μοντέλο του για τις διαστάσεις του πολιτισμού μέσω μίας μεγάλης κλίμακας έρευνας στην IBM μεταξύ 1967 και 1973. Τα δεδομένα κάλυπταν περισσότερες από 70 χώρες, από τις οποίες ο Hofstede χρησιμοποίησε αρχικά τις 40 χώρες με τις μεγαλύτερες ομάδες ερωτηθέντων και στη συνέχεια επέκτεινε την ανάλυση σε 50 χώρες και 3 περιφέρειες. Οι μεταγενέστερες μελέτες που «επικύρωσαν» τα προηγούμενα αποτελέσματα περιλαμβάνουν ομάδες ερωτηθέντων, όπως πιλότους εμπορικών αερογραμμών και φοιτητές σε 23 χώρες, στελέχη της δημόσιας διοίκησης σε 14 χώρες και μέλη των «ελίτ» από 19 χώρες.

Έκτοτε, η θεωρία των πολιτισμικών διαστάσεων έχει εμπλουτιστεί και διευρυνθεί από τον Hofstede και άλλους ερευνητές. Οι πολιτισμικές διαστάσεις αντιπροσωπεύουν ανεξάρτητες προτιμήσεις για μια κατάσταση πραγμάτων έναντι μιας άλλης, οι οποίες διακρίνουν τις χώρες, και άρα και τα άτομα που τις εκπροσωπούν, μεταξύ τους. Αρχικά, στην πρώτη έκδοση του βιβλίου του, *Culture's Consequences* (1980), υπήρχαν τέσσερις διαστάσεις και με την πάροδο του χρόνου προστέθηκαν άλλες δύο. Οι διαστάσεις αυτές, ή αλλιώς οι δείκτες μέτρησης της πολιτισμικής διαφοράς, είναι οι εξής:

- **Δείκτης απόστασης ισχύος, Power Distance Index (PDI):** Η διάσταση αυτή εκφράζει τον βαθμό στον οποίο τα λιγότερο ισχυρά μέλη μιας κοινωνίας αποδέχονται και αναμένουν ότι η εξουσία κατανέμεται άνισα. Το θεμελιώδες ζήτημα εδώ είναι ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία χειρίζεται τις ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων. Οι άνθρωποι σε κοινωνίες που παρουσιάζουν μεγάλο βαθμό απόστασης ισχύος αποδέχονται μια ιεραρχική τάξη στην οποία όλοι έχουν μια θέση και η οποία δεν χρειάζεται περαιτέρω αιτιολόγηση. Σε κοινωνίες με χαμηλή Απόσταση Εξουσίας, οι άνθρωποι προσπαθούν να εξισορροπήσουν την κατανομή της εξουσίας και απαιτούν κάποια αιτιολόγηση για τις ανισότητες στην εξουσία.
- **Ατομικισμός έναντι κολεκτιβισμού, Individualism vs. Collectivism (IDV):** Η υψηλή πλευρά αυτής της διάστασης, που ονομάζεται ατομικισμός, μπορεί να οριστεί ως η προτίμηση για ένα κοινωνικό πλαίσιο χαλαρών δεσμών στο οποίο τα άτομα αναμένεται να φροντίζουν μόνο τον εαυτό τους και τις άμεσες οικογένειές τους. Το αντίθετό της, ο κολεκτιβισμός, αντιπροσωπεύει την προτίμηση για ένα «σφιχτό» κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο τα άτομα μπορούν να περιμένουν από τους συγγενείς τους ή τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας να τα φροντίζουν με αντάλλαγμα την πίστη τους.
- **Αποφυγή αβεβαιότητας, Uncertainty avoidance (UAI):** Η διάσταση της αποφυγής της αβεβαιότητας εκφράζει τον βαθμό στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αισθάνονται άβολα με την αβεβαιότητα και την ασάφεια. Το θεμελιώδες ζήτημα εδώ είναι πώς μια κοινωνία αντιμετωπίζει το γεγονός ότι το μέλλον δεν μπορεί ποτέ να είναι γνωστό: θα πρέπει να προσπαθήσουμε να ελέγξουμε το μέλλον ή απλώς να το αφήσουμε να συμβεί; Οι χώρες που παρουσιάζουν έντονο UAI διατηρούν άκαμπτους κώδικες πεποιθήσεων και συμπεριφοράς και δεν ανέχονται ανορθόδοξες συμπεριφορές και ιδέες. Οι κοινωνίες με αδύναμη UAI διατηρούν μια πιο χαλαρή στάση στην οποία η πρακτική μετράει περισσότερο από τις αρχές.
- **Αρρενωπότητα έναντι θηλυκότητας, Masculinity vs. Femininity (MAS):** Η πλευρά της αρρενωπότητας αυτής της διάστασης αντιπροσωπεύει την προτίμηση της κοινωνίας για τα επιτεύγματα, τον ηρωισμό, τη διεκδικητικότητα και τις υλικές ανταμοιβές για την επιτυχία. Η κοινωνία στο σύνολό της είναι πιο ανταγωνιστική. Η αντίθετη πλευρά της, η θηλυκότητα, αντιπροσωπεύει την προτίμηση στη συνεργασία, τη μετριοπάθεια, τη φροντίδα για τους αδύναμους και την ποιότητα ζωής. Η κοινωνία στο σύνολό της είναι περισσότερο προσανατολισμένη στη συναίνεση.
- **Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός έναντι βραχυπρόθεσμου προσανατολισμού, Long-termorientation vs. short-termorientation (LTO):** Κάθε κοινωνία πρέπει να διατηρεί κάποιους δεσμούς με το παρελθόν της, ενώ παράλληλα αντιμε-

τωπίζει τις προκλήσεις του παρόντος και του μέλλοντος. Οι κοινωνίες ιεραρχούν με διαφορετικό τρόπο αυτούς τους δύο υπαρξιακούς στόχους. Οι κοινωνίες που σημειώνουν χαμηλή βαθμολογία σε αυτή τη διάσταση, για παράδειγμα, προτιμούν να διατηρούν τις πατροπαράδοτες παραδόσεις και τους κανόνες, ενώ αντιμετωπίζουν τις κοινωνικές αλλαγές με καχυποψία. Από την άλλη πλευρά, εκείνες με κουλτούρα που σημειώνει υψηλή βαθμολογία, υιοθετούν μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση: ενθαρρύνουν τη λιτότητα και τις προσπάθειες για σύγχρονη εκπαίδευση ως τρόπο προετοιμασίας για το μέλλον.

- **Αποδοχή έναντι αυτοσυγκράτησης, Indulgence vs. Restraint (IND):** Η επιείκεια αντιπροσωπεύει μια κοινωνία που επιτρέπει τη σχετικά ελεύθερη ικανοποίηση βασικών και φυσικών ανθρώπινων ορμών που σχετίζονται με την απόλαυση της ζωής και τη διασκέδαση. Ο περιορισμός αντιπροσωπεύει μια κοινωνία που καταστέλλει την ικανοποίηση των αναγκών και τη ρυθμίζει μέσω αυστηρών κοινωνικών κανόνων.

Καθεμία από αυτές τις διαστάσεις έχει τη δική της κλίμακα μέτρησης, η οποία χρησιμοποιείται για την περιγραφή ενός χάσματος μεταξύ δύο πολιτισμών (Hofstede, 2001: 19-20). Οι βαθμολογίες των χωρών που προκύπτουν με βάση τις παραπάνω διαστάσεις είναι σχετικές, δεδομένου ότι πάντα, κατά τον Hofstede, όλοι είμαστε μοναδικοί. Με άλλα λόγια, μία κουλτούρα γίνεται αντιληπτή μόνο μέσω της σύγκρισης.

Οι περιορισμοί σχημάτων, όπως αυτό του Hofstede, είναι πολλοί και αρκετά προφανείς: Η ανάλυσή του βασίστηκε σε ένα πολύ περιορισμένο δείγμα εργαζομένων από μία και μόνο αμερικανική εταιρεία (IBM), με ως επί το πλείστον υψηλά μορφωμένους, καλά αμειβόμενους, κατά κύριο λόγο άνδρες, εργαζόμενους. Η μελέτη του χαρακτηριζόταν από μία ροπή προς τις υπερ-απλουστεύσεις, αγνοώντας την ετερογένεια εντός του έθνους, ενώ προϋπέθετε την ύπαρξη μιας στατικής, ενιαίας εθνικής κουλτούρας. Τέλος, για να μπορέσει να λειτουργήσει, προϋποθέτει την ύπαρξη απλουστευτικών, γενικευτικών διπόλων (αρσενικό-θηλυκό κτλ.). Εδώ, έχουμε λοιπόν να κάνουμε με μία μέθοδο αποτίμησης της εθνικής κουλτούρας και όχι του πολιτισμού μίας χώρας. (Nakata, 2009· Kirkman, Lowe and Gibson, 2006: 285-320). Το γεγονός ότι ο Hofstede είναι ένας από τους ακαδημαϊκούς με τις περισσότερες αναφορές στη μέχρι τώρα ιστορία των κοινωνικών επιστημών, καταδεικνύει τους περιορισμούς που χαρακτηρίζουν την κυρίαρχη ερευνητική παραγωγή για τον πολιτισμό στο μεταίχμιο μεταξύ κοινωνικών επιστημών και εφαρμοσμένων οικονομικών. Τέτοιου είδους έρευνες, ακόμη και αν προσπεράσουμε τη σύγχυση πολιτισμού-κουλτούρας και υιοθετήσουμε μια σύλληψη «εθνικής κουλτούρας», (αντί για μία σύλληψη εθνικού πολιτισμού), είναι ουσιοκρατικές

και δεν βοηθούν στην κατανόηση του πολιτισμικού χώρου της κάθε εθνικής ή εθνοτικής κοινότητας. Τον λαμβάνουν ως μία δεδομένη κατασκευή, αγνοώντας πώς λειτουργεί, πώς συνδέεται και αλληλεξαρτάται με την οικονομία ή τα ιδεολογικά ρεύματα του εκάστοτε αναλυτικού πλαισίου (εθνικού ή άλλου), και δεν βοηθούν στην κατανόηση αυτού που στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας θα ονομάζαμε «οικονομία του πολιτισμού», όποια χαρακτηριστικά και αν αυτή λαμβάνει στο εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο.

Α. Από τον πολιτισμό, στην οικονομία και στον τομέα του πολιτισμού

Στην προσπάθειά τους να διαφύγουν του ακανθώδους ζητήματος των πολλαπλών ορισμών του πολιτισμού, πολλές σύγχρονες κοινωνικές έρευνες αλλά και κυβερνήσεις ή διεθνείς οργανισμοί, άρχισαν να χρησιμοποιούν όρους που συγκεκριμενοποιούν το αντικείμενο της αναφοράς τους. Η μετάβαση κατά τη διάρκεια του τελευταίου τέταρτου του 20ού αιώνα από τη γενική χρήση –τόσο σε επιστημονικό, όσο, κυρίως, σε πολιτικό επίπεδο– του όρου «πολιτισμός» στη χρήση όρων όπως «πολιτιστικός τομέας», «πολιτιστική βιομηχανία» ή «δημιουργική βιομηχανία», προέκυψε από τη μία πλευρά για να αποφευχθεί η διαρκής σύγκρουση με τα αδιέξοδα που προκύπτουν από τις προσπάθειες γενικού ορισμού του πολιτισμού, και από την άλλη, διότι τέτοιοι όροι αντανακλούσαν καθαρότερα το σκεπτικό και τις επιδιώξεις των κυβερνήσεων της εποχής, οι οποίες καλούνταν να διαχειριστούν τον πολιτισμό, όπως ακριβώς και τους υπόλοιπους τομείς της κοινωνικής παραγωγής και κατανάλωσης.

Οι Horkheimer and Adorno (1996) στο πλαίσιο της *Διαλεκτικής του Διαφωτισμού* τους, άρχισαν να χρησιμοποιούν τον όρο «πολιτιστική βιομηχανία», εγκαταλείποντας σταδιακά τη χρήση του όρου «μαζική κουλτούρα» σε μια προσπάθεια να αναλύσουν τη βιομηχανικά παραγόμενη εμπορική ψυχαγωγία – τηλεόραση, ραδιόφωνο, κινηματογράφος, εκδόσεις, ηχογραφημένη μουσική. Οι θεωρητικές αντιλήψεις και συλλήψεις γύρω από την παραγωγή και κατανάλωση των προϊόντων του πολιτισμού στο πλαίσιο του πλήρως βιομηχανοποιημένου καπιταλισμού που προέκυψαν στον απόηχο της επιρροής της θεωρίας των Adorno and Horkheimer (1996) αποτέλεσαν και τη βάση για τις πολιτιστικές πρωτοβουλίες εφαρμοσμένης πολιτικής μεγάλων κυβερνητικών ή διακρατικών οργανισμών, όπως του γαλλικού κράτους κατά τη δεκαετία του 1980 ή της UNESCO το 1978 και του Συμβουλίου της Ευρώπης το 1980 αντίστοιχα (Garham, 1990). Όπως όμως παρατηρούν με ιδιαίτερη ευστοχία οι Galloway and Dunlop (2007:

18), κατά τη θητεία των «Νέων Εργατικών» στη διακυβέρνηση της Βρετανίας το 1997, έλαβε χώρα μία ακόμη μετάβαση, από τη χρήση του όρου «πολιτιστική βιομηχανία» ή «βιομηχανία του πολιτισμού», στη χρήση και την κυριάρχηση του όρου «δημιουργική βιομηχανία». Οι Galloway and Dunlop (2007), όμως, παρατηρούν επίσης ότι ο όρος «δημιουργική βιομηχανία» ή «δημιουργική οικονομία» είχε ιδιαίτερη απήχηση μόνο στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες με ισχυρή παράδοση κρατικής υποστήριξης των τεχνών (Βρετανία, Γαλλία, Καναδάς κ.α), ενώ η μετάβαση αυτή στην ορολογία αφορά κυρίως τον τρόπο με τον οποίο οι εκάστοτε κυβερνητικές ελίτ αντιλαμβάνονταν πλέον τον πολιτισμό. Ο όρος «πολιτισμός» αρχίζει να γίνεται αντιληπτός ως σημάδι ελιτισμού, μέσω του οποίου αποκλείονται τα πλατιά στρώματα της κοινωνίας (παραπέμπει δηλαδή σε αυτό που εμείς θα ονομάζαμε υψηλή κουλτούρα), ενώ στη θέση του η «δημιουργική» οικονομία, θεωρείται περισσότερο δημοκρατική και συμπεριληπτική. Σήμερα, δεκαπέντε πλέον χρόνια μετά τις παρατηρήσεις των Galloway and Dunlop (2007), δεν παρατηρείται μία εξολοκλήρου αντικατάσταση της χρήσης των όρων «πολιτισμός», «πολιτιστική βιομηχανία» ή «τομέας του πολιτισμού» από τον όρο «δημιουργική βιομηχανία». Όπως μαρτυρούν, για παράδειγμα, οι τίτλοι και οι επιμέρους θεματικές των ερευνών και των αναφορών της UNESCO για το 2014[5] ή της Eurostat για το 2016,[6] ο κεντρικός όρος αναφοράς, είναι ο όρος «culture», δηλαδή αυτό που στο δικό μας πλαίσιο αναφοράς θα αποδίδαμε ως πολιτισμό.

Σε ό,τι αφορά την υπάρχουσα βιβλιογραφία που σχετίζεται με αυτό που θα ονομάζαμε «τομέα/οικονομία του πολιτισμού», συναντά κανείς πολύ μεγαλύτερη ποικιλομορφία, τόσο μεθοδολογικά όσο και στο τελικό περιεχόμενο των ερευνών. Το γεγονός ότι εμείς υιοθετούμε τον όρο «πολιτισμικό κεφάλαιο» ως επίκεντρο του ερευνητικού μας έργου μάς βοηθά να οριοθετήσουμε το αντικείμενό του με μεγαλύτερη ακρίβεια και καθιστά σαφές ότι υιοθετούμε μια συγκεκριμένη αντίληψη για τον τρόπο που συγκροτείται, εξελίσσεται, μεταβιβάζεται και αναπαράγεται το πολιτισμικό κεφάλαιο στην κοινωνία, καθώς και για τη σχέση κοινωνικού-πολιτισμικού-οικονομικού. Παρότι υπάρχει πληθώρα ερευνών για το πολιτισμικό κεφάλαιο, τόσο στο επίπεδο της κοινωνικής θεωρίας (Thorsby, 1999· Goldthorpe, 2007) όσο και στο επίπεδο της εφαρμοσμένης κοινωνικής ανάλυσης (Gobman, 2018· Ollier-Malaterre, Jacobs and Rothbard, 2019: 425-447) στη διεθνή βιβλιογραφία, τα περισσότερα από τα άρθρα ή βιβλία που αφορούν έρευνες σχετικές με το πολιτισμικό κεφάλαιο αποτελούν διαφορετικών μορφών εφαρμογές των ιδεών και της θεωρίας του Bourdieu

5. Βλ. UNESCO (2014).

6. Βλ. Eurostat (2016).

περί πολιτισμικού κεφαλαίου, χωρίς όμως αυτό να γίνεται πάντα απαραιτήτως ρητό (Vassenden and Jonvik, 2018: 1-20· Sieben and Lechner, 2019: 1-6· Prieur, Rosenlund and Skjott-Larsen, 2008). Η παρούσα έρευνα διευρύνει τις απόπειρες του Pierre Bourdieu να χρησιμοποιηθεί ο όρος και οι επιμέρους υποκατηγοριοποιήσεις του στο πλαίσιο της κοινωνικής ανάλυσης μεγάλης κλίμακας με ιδιαιτέρως καινοτόμο τρόπο. Η έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου –όπως αυτή επινοήθηκε από τον Bourdieu– συγχέεται συχνά, αλλά διαφέρει απολύτως από τις έννοιες του ανθρώπινου και του δημιουργικού κεφαλαίου ή του πολιτισμικού κεφαλαίου όπως αυτό χρησιμοποιείται στην επιστήμη των οικονομικών και στα urban studies για παράδειγμα. Η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου αναπτύχθηκε στο πλαίσιο των οικονομικών τη δεκαετία του 1960 (Schultz, 1961: 1-17· Becker, 1964) και αναφέρεται στην οικονομική αξία της εμπειρίας και των δεξιοτήτων ενός εργαζομένου. Το ανθρώπινο κεφάλαιο περιλαμβάνει «περιουσιακά στοιχεία» των ατόμων, όπως η εκπαίδευση, η κατάρτιση, η ευφυΐα, οι δεξιότητες, η υγιής σωματική κατάσταση και άλλα σχετικά στοιχεία (όπως η αφοσίωση και η συνέπεια), τα οποία οι εργοδότες εκτιμούν και τα οποία παίζουν ρόλο στη διατήρηση της εργασιακής τους θέσης ή στην ανέλιξή τους στην επιχειρηματική αλυσίδα. Ως εκ τούτου, πρόκειται για ένα άυλο περιουσιακό στοιχείο ή μια ποιότητα που δεν αναφέρεται (και δεν μπορεί να αναφέρεται) στους ισολογισμούς μιας εταιρείας. Το ανθρώπινο κεφάλαιο θεωρείται ότι αυξάνει την παραγωγικότητα και συνεπώς την κερδοφορία για τις επιχειρήσεις και ήταν διαμέσου της επικράτησης του όρου και της αυξανόμενης επιρροής του τρόπου σκέψης που αυτό συνεπάγεται (όσο περισσότερο μια εταιρεία επενδύει στους εργαζόμενούς της, τόσο πιο πολύ αναπτύσσει το ανθρώπινο κεφάλαιό της και τόσο αυτοί αποδίδουν παραγωγικά, άρα αναπτύσσει στο τέλος το οικονομικό της κεφάλαιο) που αναπτύχθηκαν τα τμήματα human resources των εταιρειών από το 1970 και έπειτα.

Ο James Coleman (1988: 95-120) ανέπτυξε περεταίρω την έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου και αυτή του κοινωνικού κεφαλαίου στις μελέτες του για τα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελείται από γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες που είναι αποτέλεσμα της χρήσης του κοινωνικού κεφαλαίου. Για παράδειγμα, οι γονείς μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις κοινωνικές τους επαφές για να επιλέξουν ένα σχολείο για τα παιδιά τους που θα αυξήσει τις πιθανότητες της επιτυχίας τους στην εκπαίδευση. Το ανθρώπινο κεφάλαιο (κατά τον Coleman) διαφέρει από το πολιτισμικό κεφάλαιο στο ότι αντιπροσωπεύει τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ατόμων στο πλαίσιο της δυνατότητας μιας συνειδητής κατασκευής μιας κοινωνικής ταυτότητας (Coleman, 1988: 100-101). Με άλλα λόγια, ενώ το πολιτισμικό κεφάλαιο σχηματίζεται από και είναι ταυτόχρονα μέρος αυτού που ο Bourdieu ονόμαζε «habitus», το

κατά Coleman ανθρώπινο κεφάλαιο είναι μια συνειδητότερη σύνθεση των στοιχείων ενός ατόμου, μέσω της κινητοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου. Οι αντιλήψεις των προσεγγίσεων όπως αυτή του Hofstede για τη μέτρηση του πολιτισμού προέρχεται από αυτή την παράδοση σκέψης, δηλαδή τις περισσότερο οικονομικές αντιλήψεις περί πολιτισμικού/ανθρώπινου κεφαλαίου και όχι από αυτή του Bourdieu και άλλων περισσότερο κοινωνιολογικών θεωριών. Μία αντίστοιχη σχέση σύνθεσης και σύγχυσης παρατηρείται και στην πληθώρα μελετών που προέκυψαν κατά τις δεκαετίες του 1990 και 2000 γύρω από τη σχέση οικονομίας και κοινωνικού κεφαλαίου. Ενδεικτική προς αυτή την κατεύθυνση είναι η περίπτωση της αναφοράς που συνέταξε ο Siobhan Daly για το βρετανικό υπουργείο Πολιτισμού, Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και Αθλητισμού το 2004, όπου επιχειρείται μια καταγραφή των τρόπων με τους οποίους ο πολιτιστικός τομέας συμβάλλει στη δημιουργία (εθνικού) κοινωνικού κεφαλαίου (Siobhan, 2005).

Σε ό,τι αφορά τις κατευθύνσεις της παρούσας έρευνας, η επικέντρωση στον όρο «πολιτισμικό κεφάλαιο» και στις επιμέρους κατηγοριοποιήσεις και υπο-κατηγοριοποιήσεις του μας βοηθά να προσεγγίσουμε τον πολιτισμό με έναν τρόπο που προβληματοποιεί τον όρο και του επιτρέπει να διατηρήσει την τεράστια εσωτερική του ποικιλομορφία, και που αναγνωρίζει την ύπαρξη του πεδίου του πολιτισμού και της οικονομίας του, χωρίς να χρειάζεται να εγκλωβιστούμε σε έναν στενό, αφηρημένο ορισμό του τι είναι πολιτισμός. Με άλλα λόγια, η παρούσα έρευνα είναι μία έρευνα όχι για τον (ελληνικό) πολιτισμό γενικώς και αορίστως, αλλά για την (ελληνική) συμβολική οικονομία του πολιτισμού και τις πολλαπλές της εκδοχές και εκφάνσεις.

Β. Μετρώντας ή αποτιμώντας τον πολιτισμό

Πέραν όμως του προβλήματος του ορισμού, παρουσιάζεται ένα ακόμα «πρόβλημα», περισσότερο τεχνικής φύσης. Όπως ποικίλλουν, ή μάλλον, επειδή ακριβώς ποικίλλουν οι ορισμοί και οι αντιλήψεις περί πολιτισμού, ποικίλλουν ιδιαιτέρως και οι ερευνητικές προσεγγίσεις στον πολιτισμό. Ακόμα περισσότερο, διαφορετικές προσεγγίσεις έχουν διαφορετικούς σκοπούς. Παράγονται με διαφορετική στόχευση και με διαφορετικά κίνητρα. Τα κίνητρα αλλά και οι σκοποί επηρεάζουν καταλυτικά την οπτική τής εκάστοτε προσέγγισης και τη μεθοδολογία της. Οφείλουμε να προχωρήσουμε, λοιπόν, σε άλλη μία διάκριση μεταξύ των υπαρχουσών ερευνών, αυτή τη φορά μεταξύ των σχημάτων μέτρησης ή αποτίμησης του πολιτισμού με σκοπό την αποδοτικότερη πολιτική πρακτική (όργανα των κρατών ή της ΕΕ) και την ιστορική συντήρηση, και αυτών που έχουν οικονομικά κίνητρα. Η UNESCO, για παράδειγμα, προτείνει τον δικό της τρόπο αποτίμησης

του πολιτισμού για λόγους διατήρησης/συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.[7] Το σχήμα του Hofstede, αντιθέτως, χρησιμοποιείται κυρίως στη διατύπωση πορισμάτων για οικονομικούς σκοπούς. Η λογική που το διέπει, δηλαδή, είναι να μπορούν να συγκριθούν πολιτισμοί/κουλτούρες μεταξύ τους με σκοπό την αποδοτικότερη διαχείριση του ανθρώπινου κεφαλαίου, του οποίου το πολιτισμικό κεφάλαιο αποτελεί μέρος. Στη μία περίπτωση (Hofstede et al.) έχουμε μελέτες συμπεριφορών και απόψεων οι οποίες υποτίθεται ότι πηγάζουν από κάποιο πολιτισμικό υπόστρωμα το οποίο χαρακτηρίζει τα άτομα διαφορετικών πολιτισμών, ενώ στην άλλη περίπτωση έχουμε μελέτες που καταγράφουν τις πολιτισμικές πρακτικές και προτιμήσεις πληθυσμών, μέσω των οποίων εξάγονται και συμπεράσματα για τη συνολική θέση του πολιτισμού στην εκάστοτε κοινωνία (ελληνική, γαλλική, αγγλική κτλ.). Στη μία περίπτωση ο πολιτισμός γίνεται αντιληπτός ως ένα στατικό βιογραφικό υπόβαθρο μέσω του οποίου σχηματίζονται οι ατομικές προσωπικότητες, ενώ στην άλλη, ο πολιτισμός γίνεται αντιληπτός ως μία σειρά πρακτικών και σχέσεων, στις οποίες τα άτομα συμμετέχουν και τις αναπαράγουν ή και τις μεταλλάσσουν.

Οι προσπάθειες για την καθιέρωση ενός τρόπου να οριστεί και να μετρηθεί ο πολιτισμός με σκοπό τη συλλογή συγκρίσιμων δεδομένων αναπτύχθηκαν συστηματικά, κυρίως σε κοινωνικό επίπεδο, υπό την ώθηση διαφόρων διεθνών οργανισμών και αρχών, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης, η UNESCO, ο ΟΟΣΑ, ο WIPO και πιο πρόσφατα η ΕΕ, αρχικά μέσω της ευρωπαϊκής πιλοτικής ομάδας για τις πολιτιστικές στατιστικές, γνωστής με το ακρωνύμιο «LEG-Culture» Leadership Group Culture, και στη συνέχεια μέσω του δικτύου του Ευρωπαϊκού Στατιστικού Συστήματος για τον Πολιτισμό – ESS-net (UNESCO, 2014· ESS, 2012). Οι εργασίες του ESS-net βασίστηκαν σε προηγούμενες έρευνες, όχι μόνο της LEG-Culture, αλλά και της UNESCO και άλλων υπερεθνικών οργανισμών. Η διαδικασία παραγωγής στατιστικών στοιχείων μέτρησης και αποτίμησης του πολιτισμού βασίστηκε στον ορισμό της UNESCO για τον πολιτισμό:

> Ο πολιτισμός θα πρέπει να γίνεται αντιληπτός ως το σύνολο των ιδιαίτερων πνευματικών, υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας ή μιας κοινωνικής ομάδας και περιλαμβάνει, εκτός από την τέχνη και τη λογοτεχνία, τον τρόπο

7. Το Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage του ΟΗΕ, για παράδειγμα, γράφει στην περιγραφή των σκοπών της πρωτοβουλίας: «The main purposes of the Convention are to safeguard such heritage, to ensure respect for it, to raise awareness about its importance and to provide for international cooperation and assistance in these fields. Countries that ratify the Convention (known as States Parties) take on the obligation to safeguard the intangible cultural heritage present on their territories».

> ζωής, τους τρόπους συμβίωσης, τα συστήματα αξιών, τις παραδόσεις και πεποιθήσεις (UNESCO, 2001: 3).

Ξεφεύγοντας σταδιακά από τους περιορισμούς του ορισμού της UNESCO και από τους πιο ανθρωπιστικούς στόχους της περί προστασίας και συντήρησης του πολιτισμού, άλλοι υπερ-εθνικοί και διακρατικοί οργανισμοί προσπάθησαν να κατασκευάσουν σχήματα στατιστικής μέτρησης και αποτίμησης του πολιτισμού διαφορετικών εθνικών πλαισίων, σε ένα πνεύμα σαφώς πιο οικονομικο-κεντρικό. Αυτό το είδος ερευνών, γνωρίζει μία σημαντική άνοδο κατά την τελευταία δεκαετία. Εδώ, ο πολιτισμός προσεγγίζεται όχι τόσο ως κάτι που χρήζει προστασίας και συντήρησης, αλλά ως κάτι που έχει διαρκή κοινωνική και κυρίως οικονομική αξία, και το οποίο οι κυβερνήσεις ανά τον κόσμο καλούνται να διαχειριστούν και να οργανώσουν, όπως και οποιονδήποτε άλλο σημαντικό τομέα της κοινωνικής ζωής και της οικονομίας.

Κλιμάκια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και ειδικότερα η Eurostat, εργάστηκαν εντατικά μεταξύ 1995-1997 για να διευκρινιστεί και καθιερωθεί ο τρόπος με τον οποίο θα πρέπει να συλλέγονται, να επεξεργάζονται και να παρουσιάζονται τα στατιστικά στοιχεία τής κάθε χώρας και της ΕΕ συνολικά για τον πολιτισμό. Η εργασία αυτή οδήγησε στη δημιουργία της ομάδας «Leadership Group Culture» (LEG-Culture) και στη συνέχεια στη δημοσίευση του πρώτου βιβλίου στατιστικών περί πολιτισμού στην Ευρώπη το 2007. Παρ' όλο που σε αυτές τις ερευνητικές προσπάθειες δεν χρησιμοποιείται ο όρος «πολιτισμικό κεφάλαιο», ο πολιτισμός εκλαμβάνεται ως σημαντικό περιουσιακό στοιχείο για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και για την κοινωνική συνοχή (Sacco PL, 2011).

Σε αυτό το ευρύ πλαίσιο, και όσον αφορά το κοινωνικό επίπεδο ανάλυσης, η έρευνα του ESS-net κανονικοποίησε τον τρόπο συλλογής και επεξεργασίας στοιχείων για τον πολιτισμό σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Αξίζει λοιπόν να συζητήσουμε διεξοδικότερα εδώ το παράδειγμα του ESS-net, καθότι αυτό λειτουργεί αντιπροσωπευτικά για αυτού του είδους τις έρευνες περί πολιτισμού. Το ESS-net πρότεινε τον προσδιορισμό 10 τομέων του πολιτισμού και έξι πολιτιστικών λειτουργιών. Ένας πολιτιστικός τομέας αποτελείται «από ένα σύνολο πρακτικών, δραστηριοτήτων ή πολιτιστικών προϊόντων που επικεντρώνονται σε μια ομάδα εκφράσεων που αναγνωρίζονται ως καλλιτεχνικές» (ESS, 2012: 29). Οι τομείς που διακρίνονται σε αυτό το αναλυτικό σχήμα είναι οι εξής: Πολιτιστική κληρονομιά, Αρχεία, Βιβλιοθήκες, Βιβλίο και Τύπος, Οπτικές Τέχνες, Παραστατικές Τέχνες, Οπτικοακουστικά Μέσα και Πολυμέσα, Αρχιτεκτονική, Διαφήμιση και Χειροτεχνία (ESS, 2012: 18). Οι λειτουργίες είναι διαδοχικές (από τη δημιουργία έως τη διάδοση, μαζί με λειτουργίες εκπαίδευσης ή υποστήριξης) και ακολουθούν μια προσέγγιση οικονομικού τύπου, αν και δεν αποσκοπούν στο να παρουσιάσουν

ολόκληρο τον οικονομικό κύκλο των πολιτιστικών προϊόντων. Συγκεκριμένα είναι οι: δημιουργία, παραγωγή/έκδοση, διάδοση/εμπόριο, διατήρηση, εκπαίδευση και διαχείριση/ρύθμιση. Οι δραστηριότητες που περιλαμβάνονται σε αυτές τις λειτουργίες μπορεί να είναι τόσο αγοραίες όσο και μη αγοραίες.

Επιστρέφοντας στο πρόβλημα των ορισμών, το Ess-net δηλώνει ότι δεν επιθυμεί να εμπλακεί στην ακαδημαϊκή συζήτηση για το τι είναι πολιτισμός και ότι χρησιμοποιεί μια «διαισθητική» εννοιολόγηση του πολιτισμού (και των πολιτισμικών αξιών), χωρίς να επιχειρεί οποιαδήποτε ιεράρχηση, προσπαθώντας να παραμείνει «ουδέτερο» (ESS, 2012: 5). Ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να πει ότι ορισμένοι από τους τομείς που διακρίνει δεν είναι καθόλου «ουδέτεροι». Για παράδειγμα, αυτό που αναγνωρίζεται ως εθνική κληρονομιά είναι το αποτέλεσμα των (πολιτιστικών και πολιτικών) σχέσεων εξουσίας μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων.

Με βάση αυτή την κατηγοριοποίηση, το ESS-net ανέπτυξε μια πρώτη, πρώιμη χαρτογράφηση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στο κοινωνικό επίπεδο, με βάση τις στατιστικές των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (NACE), την οποία είχε σκοπό να επεξεργαστεί περαιτέρω με σκοπό την εφαρμογή της στον πολιτιστικό τομέα. Εκτός από το εννοιολογικό πλαίσιο για τον προσδιορισμό των πολιτιστικών δραστηριοτήτων σε κοινωνικό επίπεδο καθώς και της πολιτιστικής συμμετοχής σε ατομικό επίπεδο, το Ess-net προέβη επίσης σε μια πρώιμη ανάλυση των διαθέσιμων στοιχείων για τις δημόσιες δαπάνες και τις δαπάνες των νοικοκυριών για πολιτιστικές δραστηριότητες, δηλαδή για τις δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις/δαπάνες στον πολιτισμό.

Σε μία ομιλία του στο Φόρουμ «Culture Count: Measuring Cultural Value», στην Αυστραλία, στην οποία προσπάθησε να συνοψίσει τις εξελίξεις στη μέτρηση/αποτίμηση του πολιτισμού και να προωθήσει τις δικές του έρευνες, ο Hasan Bakhshi παρατηρούσε ότι τα τελευταία χρόνια (2000-2010) είχαν αυξηθεί πάρα πολύ οι έρευνες που ασχολούνταν με τον κοινωνικό και οικονομικό αντίκτυπο του πολιτισμού, το μέγεθός του, ή με την εργασία στον χώρο του πολιτισμού, αλλά δεν είχαν προωθηθεί σχεδόν καθόλου οι έρευνες που εφαρμόζουν οικονομικές προσεγγίσεις στον πολιτισμό (Bakhshi, 2012). Με άλλα λόγια, απουσίαζαν ακόμα έρευνες που θα εφάρμοζαν οικονομικά εργαλεία για τη μέτρηση και ανάλυση του πολιτισμού. Σχεδόν καμία από τις τότε υπάρχουσες έρευνες δεν ανέλυε τα δεδομένα του πολιτισμικού χώρου με τα εργαλεία της οικονομίας, όπως, για παράδειγμα, είχε αρχίσει να γίνεται για το περιβάλλον. Δέκα χρόνια αργότερα, οι οικονομικού τύπου έρευνες για τον πολιτισμό έχουν πολλαπλασιαστεί, και τα περισσότερα κράτη συγκεντρώνουν στοιχεία για τον πολιτισμό, κυρίως όμως σε οικονομικό επίπεδο ή σε επίπεδο κοινωνικής απασχόλησης (εδώ για παράδειγμα,

οι στατιστικές των οικονομικών επιπτώσεων του πολιτισμού για την Αγγλία: https://www.gov.uk/government/statistics/dcms-sectors-economic-estimates-monthly-gva-to-march-2022). Και ενώ οι έρευνες για την οικονομία του πολιτισμού στην Ευρώπη έχουν πληθύνει, κυρίως λόγω των σχετικών αποφάσεων και εγχειρημάτων της ΕΕ, φαίνεται ότι τα περισσότερα από τα κράτη-μέλη της δεν συγκεντρώνουν στοιχεία για τον πολιτισμό με σκοπό να μπορούν αυτά να αναλυθούν κοινωνιολογικά, δηλαδή πέρα από τα στενά όρια της οικονομίας και του οικονομικο-πολιτικού αντίκτυπου της σφαίρας του πολιτισμού. Οι σχετικές έρευνες των διαφόρων οργανισμών και οργάνων της ΕΕ και των επιμέρους κρατών-μελών (όπως κυρίως το Programme detravail «études et statistiques» 2022-2023 του Départementdes études, de la prospective, des statistiques et de la documentation [DEPSD] του Υπουργείου Πολιτισμού της Γαλλίας), καταβάλλουν σημαντικές προσπάθειες να ξεπεραστούν αυτά τα κενά και οι ελλείψεις, τα οποία όμως, δυστυχώς, παραμένουν ανεπαρκή.

Ο David O' Brien, στη δική του αναφορά στην αγγλική κυβέρνηση το 2010, όπως και ο Hasan Bakhshi δύο χρόνια αργότερα στην Αυστραλία, αντιμετώπιζαν το ίδιο πρόβλημα. Υπάρχει ένας αυξανόμενος αριθμός μελετών για τον οικονομικό αντίκτυπο του πολιτισμού, αλλά σχεδόν καθόλου έρευνες για τον πολιτισμό ως συνολικό χώρο και κυρίως έρευνες που να προχωρούν στην ανάλυση του πολιτισμού και την αξιολόγηση/αποτίμησή του (ο όρος που χρησιμοποιείται στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία είναι «valuation») χωρίς αυτή να εξαρτάται απολύτως από τα οικονομικά οφέλη ή τις ζημίες που επιφέρει στα διάφορα εθνικά κράτη. Στον αγγλόφωνο κόσμο και στη Γαλλία, ήδη από τη δεκαετία του 1980, άρχισαν να γίνονται μεγάλα βήματα για την αποτίμηση του τομέα του πολιτισμού. Παρά το γεγονός, όμως, ότι οι μελέτες γύρω από τον πολιτισμό τα τελευταία 25, κυρίως, χρόνια έχουν πολλαπλασιαστεί, ο πολιτισμός προσεγγίζεται, κατά κύριο λόγο, με βάση το οικονομικό του μέγεθος και τον κοινωνικό (Matarasso, 1997) και οικονομικό (Myerscough, 1988) αντίκτυπό του στην οικονομία γενικότερα, τόσο σε τοπικό επίπεδο (με αφορμή την ίδρυση ενός χώρου ή ιδρύματος πολιτισμού για παράδειγμα), όσο και σε υπεροπτικό.

Το *Παρατηρητήριο Εθνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου* διαφοροποιείται σημαντικά από αυτές τις προσεγγίσεις. Καταρχάς, οι ήδη υπάρχουσες σχετικές έρευνες, ενώ συχνά ξεπερνούν τα στενά όρια της οικονομίας, σπάνια έχουν σκοπό να προβούν σε μια ολοκληρωμένη κοινωνιολογική ανάλυση του πολιτισμικού χώρου. Μπορεί, δηλαδή, να παρέχουν πολύ χρήσιμα στοιχεία και εργαλεία για την κατανόηση της οικονομίας του πολιτισμού, αδυνατούν όμως να αντιληφθούν τον πολιτισμό μέσα από το πρίσμα των εγγενών δυναμικών του. Παράγονται με σκοπό να βοηθήσουν τις εκάστοτε κυβερνώσες αρχές στο έργο της διαχείρισης του πολιτισμού, και άρα είναι αναγκασμένες να μιλούν

την περιορισμένη και περιοριστική γλώσσα της οικονομίας, αφού αυτή είναι η γλώσσα που χαρακτηρίζει σχεδόν εξολοκλήρου τη διακυβέρνηση στις μέρες μας. Τείνουν να αντιλαμβάνονται, λοιπόν, τον πολιτισμό, ακόμα και στις περιπτώσεις που δεν επιθυμούν κάτι τέτοιο, ως απλώς άλλο έναν τομέα της οικονομίας, ο οποίος διέπεται από τις ίδιες σχέσεις, τάσεις και κανόνες με την «πραγματική» οικονομία.

Σε αυτό το πλαίσιο, επειδή επίσης είναι έρευνες οργάνων διακυβέρνησης, ισχυρίζονται, με όλη την ένταση που μπορούν να συγκεντρώσουν, ότι είναι ιδεολογικά ουδέτερες και ότι έχουν προσπαθήσει να είναι όσο πιο πολιτικά/ιδεολογικά ουδέτερες μπορούν να είναι. Αναγνωρίζουν ότι ο πολιτισμός είναι ένα αντικείμενο στο οποίο είναι πολύ δύσκολο να είναι κανείς αντικειμενικός, και άρα καταλήγουν να περιορίζονται σε ένα όσο πιο οικονομικό ή τεχνοκρατικό επίπεδο μπορούν. Βεβαίως, στις περιπτώσεις των εθνικών αποτιμήσεων του πολιτισμού, και ιδιαιτέρως στις περιπτώσεις όπου το κεντρικό ζήτημα είναι η συντήρηση και η διατήρηση εθνικών πολιτισμικών παραδόσεων «της πατρίδας», είναι πολύ δύσκολο να ισχυριστεί κανείς ότι αντιμετωπίζει τις εν λόγω πολιτιστικές δράσεις με απόλυτη ιδεολογική ουδετερότητα. Το αναλυτικό πλαίσιο που προτείνεται εδώ, δεν ισχυρίζεται ότι εκφράζει μία συγκεκριμένη ιδεολογία ή πολιτική στράτευση, αλλά, σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα, δεν κλείνει τα μάτια απέναντι στις διαφορές και τις συγκρούσεις που ενυπάρχουν στο πολιτισμικό πεδίο. Η ταξικότητα του πολιτισμού, οι συσχετίσεις μεταξύ των δεικτών του αντικειμενοποιημένου με το ενσωματωμένο και το θεσμοποιημένο πολιτισμικό κεφάλαιο, είναι μόνο μερικές από τις πτυχές του παρατηρητηρίου που θα κάνουν τα κενά και τις συγκρούσεις εντός του πολιτισμού εμφανή και θα τα φέρουν στο προσκήνιο της ανάλυσης.

Τέλος, στο πλαίσιο της εγχώριας ερευνητικής παραγωγής, παρατηρείται την τελευταία δεκαπενταετία αυξημένη δραστηριότητα σχετικά με τον πολιτισμό. Από τις μελέτες για επιμέρους τομείς της πολιτιστικής παραγωγής της χώρας (όπως για παράδειγμα το έργο της Μυρσίνης Ζορμπά για το βιβλίο [Ζορμπά, 1995]), τις μελέτες για τη συντήρηση έργων ή τόπων πολιτιστικής σημασίας (Ιωακειμίδης, 2022· Λασκαράτος, 2021), μέχρι τον πολιτισμό ως σημαίνον ζήτημα στη σκακιέρα της πολιτικής και γεωπολιτικής επιρροής (Αντωνιάδου, Μαυραγάνη και Πούλιος, 2015) ή τη δημοφιλή και λαϊκή κουλτούρα (Δεμερτζόπουλος και Παπαθεωδόρου, 2021), ο πολιτισμός αποτελεί ένα αντικείμενο αυξανόμενου ενδιαφέροντος. Το ίδιο ισχύει και για προσεγγίσεις που είναι σαφώς περισσότερο «οικονομικής» φύσης σε σχέση με τον πολιτισμό. Έρευνες, όπως η *Μελέτη για την χαρτογράφηση της πολιτιστικής-δημιουργικής βιομηχανίας στη Ελλάδα*, του Ινστιτούτου Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου, είναι σαφώς πιο συγγενείς με το δικό μας επιστημονικό εγχείρημα. Το *Παρατηρητήριο Εθνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου*, όμως, προτείνει και υιοθετεί ένα μεθοδολογικό

σχέδιο το οποίο κατασκευάζει τα αναλυτικά του εργαλεία (π.χ. τους δείκτες) μέσα από τον θεωρητικό στοχασμό πάνω στην οικονομία του πολιτισμού και στις εγγενείς στον πολιτισμό σχέσεις και δυναμικές.

Είναι αναγκαία, λοιπόν, μία προσέγγιση η οποία θα μπορεί να κατανοεί, να αναλύει και να αποτιμά το πολιτισμικό κεφάλαιο της Ελλάδας όχι μόνο για τα στενά όρια των χρήσεων της διακυβέρνησης και της οικονομίας, ούτε μόνο για τις επιμέρους ερευνητικές χρήσεις των κοινωνικών επιστημόνων, αλλά με ένα βλέμμα και ένα ανάλογο θεωρητικό οπλοστάσιο το οποίο θα της επιτρέπει να κατανοεί τον τομέα του πολιτισμού σε όλη του την πληρότητα, χωρίς να αποκλείει τις διαφορετικές προαναφερθείσες χρήσεις.

04

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Βασικές αρχές κατασκευής του συστήματος δεικτών

Πριν αναφέρουμε τις βασικές αρχές που οργάνωσαν την κατασκευή του συστήματος των δεικτών που προτείνουμε είναι αναγκαίο ένα μικρό πρελούδιο. Καταρχάς, για να προλάβουμε ατυχείς και αθεμελίωτες κριτικές, οφείλουμε αμέσως να σημειώσουμε ότι, συγκροτώντας το σύστημα δεικτών του Εθνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου (ΕΠΚ), είχαμε συνείδηση πως το ιδεατό θα ήταν να κατασκευάσουμε *σειρές* εξέλιξης του αντικειμένου μας, ικανές να μας επιτρέψουν να συγκρίνουμε πάντα τη *δομή* του κεφαλαίου σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, να μας επιτρέψουν τις συγκρίσεις των δομών των σχέσεων που ενώνουν το πεδίο πολιτιστικής παραγωγής και το πεδίο κατανάλωσης των πολιτιστικών αγαθών.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας, διαπιστώσαμε πως αυτό ήταν εξαιρετικά δύσκολο για λόγους τεχνικούς και, ενίοτε, σε ορισμένες υποκατηγορίες των διαστάσεων του ΕΠΚ, εξαιρετικά δύσκολο γιατί, από τη μια μεριά, οι δείκτες δεν είναι συνεχώς διαθέσιμοι μέσα στην ιστορική εξέλιξη των θεσμών που τους δημιουργούν· έπειτα, η σύγκριση έθετε δυσχερή προβλήματα καθώς οι δείκτες ορίζονται δομικά και μπορούν να έχουν πολύ διαφορετικά νοήματα όταν αλλάζει η ίδια η δομή των σχέσεων που τους δίνει μια συγκεκριμένη σημασία. Μπροστά σε τέτοιου τύπου προβλήματα που αντιμετωπίσαμε κατά τη διάρκεια της μελέτης μας και τα οποία συνδέονταν και με την αξιοπιστία των δεδομένων, τη συστηματικότητα των πηγών και τον τρόπο κατασκευής των δεδομένων τους, επιλέξαμε, όπου κρίθηκε αναγκαίο, να αποφύγουμε τα στατιστικά τεχνήματα ακόμα και να αντιπαρατεθούμε στη θετικιστική αντίληψη της απόδειξης και την επιστημολογική ουδετερότητα, αν αυτό εξασφάλιζε μια θεμελιωμένη επιστημονική προοπτική.

Από την άλλη μεριά, όπως σε κάθε ταξινόμηση, το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίσαμε –πέρα από τη διερεύνηση των πηγών δεδομένων για την αναζητούμενη παρα-

μετροποίηση που επιχειρούσαμε, των δυνατών συνδυασμών και αντιστοιχίσεών τους καθώς και την εξέταση των ειδικών ερευνών παραγωγής νέων αναγκαίων πρωτογενών δεδομένων– ήταν η διερεύνηση των κριτηρίων που θα μας επέτρεπαν να επιλέξουμε τα ουσιώδη χαρακτηριστικά, δηλαδή τα πιο ισχυρά και διακριτά χαρακτηριστικά του αντικειμένου μας. Με άλλα λόγια, δεδομένου πως η μεγιστοποίηση του οφέλους της αναζήτησης των κριτηρίων ταυτίζεται με τη διερώτηση επάνω στην ισχύ των χρησιμοποιημένων κριτηρίων, το μείζον πρόβλημα που αντιμετωπίσαμε στη βάση των δυνατών πηγών που είχαμε και μπορούμε να έχουμε στη συνέχεια των εργασιών μας, ήταν να εφεύρουμε τα κατάλληλα κριτήρια, δηλαδή κριτήρια τα οποία διαιρούν την πραγματικότητα σύμφωνα με προϋπάρχοντες διαχωρισμούς και όχι να προτείνουμε, κατασκευασμένα για τις ανάγκες του ζητήματος που μας απασχολούσε, φορμαλιστικά κριτήρια.[8]

Η δυσκολία της καταλληλότητας των κριτηρίων δεν είναι η μόνη. Η αναζήτηση των δυνατών αντικειμενικών δεικτών είναι άλλη μία. Γνωρίζοντας πως ο αντικειμενικός δείκτης είναι κάτι που ανασύρει αυτό που οι άνθρωποι και οι θεσμοί δεν ξέρουν και μέσω του οποίου το αποκαλύπτουν, είχαμε συνείδηση πως το εργαλείο που κατασκευάζαμε όφειλε να μας επιτρέψει να υπερβούμε τις στρατηγικές παράστασης του εαυτού που επεξεργάζονται άνθρωποι και θεσμοί, πως οφείλαμε να επιλέξουμε αντικειμενικά κριτήρια, δηλαδή ουδέτερα, που δεν συνεπάγονται αξιακά συστήματα. Έτσι, επεξεργαστήκαμε μια σειρά ταξινομήσεων στη βάση ενός συνόλου κριτηρίων που συνδέονται μεταξύ τους με διάφορους βαθμούς ένταξης και εξάρτησης, και τα οποία μπορούν να μετρηθούν στατιστικά, προσδιορίζοντας τάξεις πολιτισμικών πραγμάτων ή/και ομάδων που μπορούμε να ονομάσουμε αντικειμενικές, δηλαδή που υπάρχουν πράγματι μέσα στην πραγματικότητα των πολιτισμικών πραγμάτων σε λανθάνουσα κατάσταση.[9]

Ωστόσο, βασικό στοιχείο στην πρόταση του συστήματος δεικτών που προτείνουμε, και το οποίο θα αποτελέσει τη μήτρα των διαδικασιών αντικειμενοποίησης του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου μας, αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο το σύστημα αυτό

8. Για παράδειγμα, είναι εξαιρετικά σημαντικό, αναγκαίο και ταυτόχρονα εξαιρετικά δύσκολο να αντικειμενικοποιηθούν οι ενσωματωμένες ιδιότητες των υποκειμένων και οι τροπικότητες των συμπεριφορών τους καθώς είναι σχεδόν αθέατες, σχεδόν φυσικές αλλά και απολύτως αναγκαίες, επειδή λειτουργούν ως βάση κοινωνικής πρόβλεψης. Βλ. Bourdieu (1987).

9. Αυτές οι τάξεις, οι ομάδες, τις οποίες μπορούμε να τις ονομάσουμε «λανθάνουσες τάξεις», είναι κατασκευασμένες και δεν υπάρχουν απαραίτητα στη συνείδηση των δρώντων υποκειμένων ή μπορούν να γίνουν αντικείμενο άρνησης ή απώθησης από όλους αυτούς για τους οποίους οι τάξεις αυτές τοποθετούνται κοινωνικά ενάντια στις προθέσεις και τις αξιώσεις τους. Αυτές οι αντικειμενικές τάξεις μπορούν να κατασκευαστούν σύμφωνα με διαδικασίες απόλυτα αυστηρές από μεθοδολογικής και επιστημολογικής οπτικής.

αντιλαμβάνεται την έννοια του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου, και, κατά συνέπεια, τον τρόπο προσδιορισμού της μέτρησης της κατάστασης και της εξέλιξής του. Και δεν εννοούμε, βέβαια, μόνο το πρόβλημα του ορισμού του πολιτισμού που αναγκαστικά υπεισέρχεται εξαρχής στη λογική κατασκευής των δεικτών.

Ειδικότερα, αυτό το σύστημα δεικτών έχει ως στόχο να αντικειμενοποιήσει, όπως θα δούμε και παρακάτω αναλυτικότερα, τις τρεις θεμελιώδεις διαστάσεις του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου: την *ενσωματωμένη* διάσταση, την *αντικειμενοποιημένη* του διάσταση, υπό τη μορφή συμβολικών αγαθών, δηλαδή το αντικειμενοποιημένο προϊόν της ανθρώπινης, ιστορικής και σύγχρονης, πολιτιστικής εργασίας, και, βέβαια, τη *θεσμοθετημένη* του διάσταση, δηλαδή τη νομικά επικυρωμένη κατάσταση των πολιτισμικών εθνικών τίτλων κυριότητας (Bourdieu, 1994). Οι περιεχομενικές υποκατηγοριοποιήσεις των διαστάσεων αυτών κατασκευάστηκαν, ύστερα από μελέτη και έρευνα, με βάση τον συγκερασμό της ανάγκης και των πρακτικών δυνατοτήτων της σχετικής μέτρησης και παραμετροποίησης στον εθνικό μας χώρο, αποτελώντας τη μήτρα του συστήματος αντικειμενοποίησης της ειδικής οικονομίας του εθνικού πολιτιστικού μας χώρου.

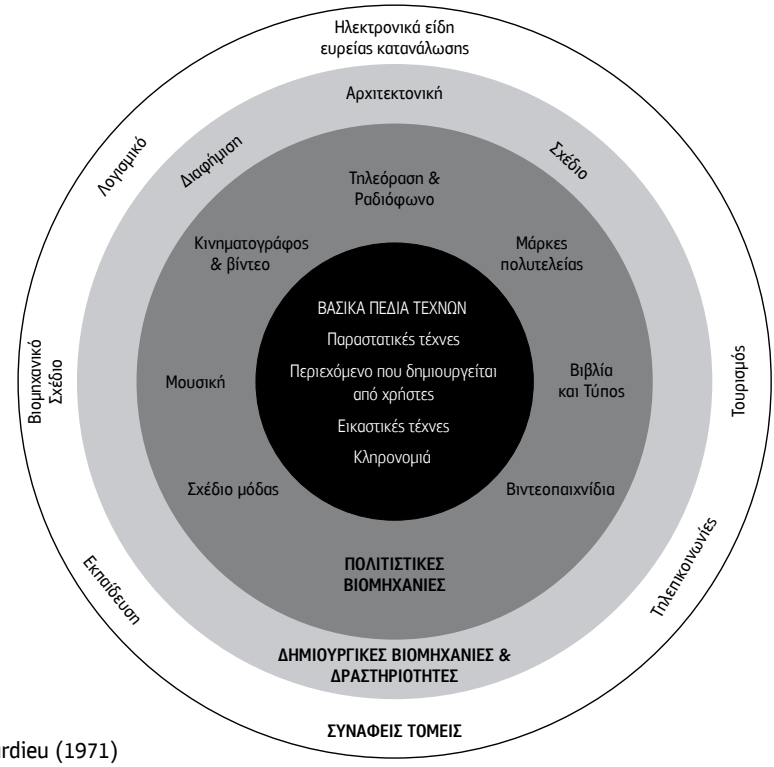
Υπό αυτή την έννοια, χρειάζεται να συνοψίσουμε εξαρχής τις θεμελιώδεις αρχές που δόμησαν και οργάνωσαν την κατασκευή αυτής της βάσης, εξέτασης και διερεύνησης που προτείνουμε, προκειμένου να προσφέρουμε παράλληλα και τον αποκωδικοποιητή του νοήματος των επιλεγμένων δεικτών.

Αρχικά, να σημειώσουμε πως οριοθετήσαμε έναν ευρύ ορισμό του πολιτισμικού πεδίου, όπως δείχνει το παρακάτω σχήμα, και εντάξαμε στην εξέταση και τον ενδογενή χαρακτήρα της δυναμικής αλλαγής του πεδίου, θέτοντας ως αντικείμενο εξέτασης τον ίδιο τον ορισμό των ορίων του πολιτισμικού πεδίου ως διακύβευμα αγώνων.

Δεύτερο βασικό στοιχείο της κατασκευής του συστήματος δεικτών που προτείνουμε είναι η υιοθέτηση, φαινομενικά, μιας οικονομικής γλώσσας στην προσέγγισή μας και η χρησιμοποίηση πολλών οικονομικών αναλογιών. Ωστόσο, αυτή η επιλογή έχει πολλές γόνιμες λειτουργίες. Η χρήση του λεξιλογίου της παραγωγής κινητοποιεί γόνιμα κατανοητικά και επεξηγηματικά νοητικά σχήματα τα οποία επιτρέπουν να βλέπουμε πράγματα που δεν βλέπουμε όσο εξακολουθούμε να μιλούμε, λόγου χάρη τον πρωτοποριακό δημιουργό. Η γλώσσα αυτή αποτελεί εργαλείο που εντάσσεται μέσα σε μια ολόκληρη θεωρητική κατασκευή σχετικά με την *οικονομία των συμβολικών αγαθών* που υιοθετούμε στην παρούσα εργασία, δηλαδή αυτή που πρότεινε ο Pierre Bourdieu.

Συνθετικά, υιοθετούμε την άποψή του σύμφωνα με την οποία υπάρχει ένας κοινωνικός χώρος, το πολιτισμικό πεδίο, που χαρακτηρίζεται από μια ειδική οικονομική τάξη πραγμάτων, την τάξη των συμβολικών αγαθών, και του οποίου η δομή προσδι-

ΣΧΗΜΑ 1
Ορισμός πολιτισμικού πεδίου

Πηγή: Bourdieu (1971)

ορίζεται από τη δομή καταμερισμού ενός ειδικού κεφαλαίου, του συμβολικού κεφαλαίου. Η οικονομία των συμβολικών αγαθών λειτουργεί με βάση την πίστη και ο χώρος της διέπεται από μια συμβολική οικονομία της οποίας η λογική είναι αντίθετη με την οικονομική οικονομία, καθώς η ύπαρξή της προϋποθέτει απαραίτητα μια ολόκληρη κοινωνική εργασία που επιτρέπει να υπάρχουν πράγματα χωρίς τιμή.[10] Στην ειδική αυτή οικονομία, όπως σημείωνε ο Bourdieu, υπάρχουν ειδικές μορφές κέρδους που μπορούν να ονομαστούν «συμβολικά κέρδη», και ειδικές συμβολικές μορφές πρόθεσης οι οποίες, στην ουσία, αποτελούν διαθέσεις για γενναιοδωρία. Στον χώρο αυτό, αν και υπάρχει ένα τμήμα του που τείνει προς τον οικονομικό και ένα άλλο που τείνει προς τον συμβολικό, ενεργοποιούνται μια σειρά από σύνθετες κοινωνικές διαδικασίες αλχημείας

10. Οι αναλύσεις που ακολουθούν βασίζονται στην αντίστοιχη θεωρητική προσέγγιση του Pierre Bourdieu, βλ. Bourdieu (1971).

του συμβολικού μέσω των οποίων το οικονομικό μετασχηματίζεται σε συμβολικό, μέσω των οποίων μια συναλλαγή υλικών αγαθών μετασχηματίζεται σε κάτι το οποίο δεν περιορίζεται στην εμπορική αξία αυτού που είναι το αντικείμενο της συναλλαγής. Η κακή πίστη που είναι συμφυής στην οικονομία των συμβολικών αγαθών υποθέτει μια συλλογική εργασία και όχι μια ατομική κινητοποίηση, και, συνεπώς, αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για την κατανόηση αυτής της οικονομίας να προσδιορίζονται και να εξετάζονται οι προϋποθέσεις, οι συνθήκες υλοποίησης και αποτελεσματικότητας της παραγωγής και αναπαραγωγής αυτής της κακής πίστης, καθώς και οι επιπτώσεις αυτής της συλλογικής κοινωνικής εργασίας απώθησης, άρνησης της *υπολογιστικής στάσης*.

Υπό αυτή την οπτική, αν και οι όροι που χρησιμοποιούμε για να περιγράψουμε αυτή την οικονομία των συμβολικών αγαθών μπορούν να είναι κοινοί και ταυτόσημοι με αυτούς που χρησιμοποιούν οι οικονομολόγοι για να περιγράψουν την καθαρή οικονομία, όπως «κεφάλαιο», «συμφέρον», «στρατηγική επένδυσης», «συσσώρευση» κ.ο.κ., αποκτούν μια τελείως διαφορετική έννοια στη λογική της οικονομίας των συμβολικών αγαθών. Έτσι, κάθε φορά που χρησιμοποιούμε τις έννοιες αυτές στον χώρο του πολιτισμού και της κουλτούρας χωρίς να τις αναστοιχειοθετήσουμε (δηλαδή, για παράδειγμα, όταν χρησιμοποιούμε τη λέξη «συμφέρον» στο συγκείμενο μιας οικονομίας συναλλαγής συμβολικών αγαθών τής αποδίδουμε το νόημα που της δίνουν οι ωφελιμιστές και οι οικονομιστές), τότε διαλύουμε το αντικείμενο που αναζητούμε να περιγράψουμε καθώς παραγνωρίζουμε πως η οικονομία του συμβολικού έχει για θεμέλιό της το γεγονός ότι αρνείται να εμφανίζεται ως οικονομία που προσανατολίζεται προς την αναζήτηση της μεγιστοποίησης του κέρδους και αποσκοπεί στον ιδιοτελή υπολογισμό.

Για να μπορέσει αυτή η οικονομία των συμβολικών αγαθών να λειτουργήσει πρέπει να υπάρχει μια σφαίρα μέσα στην οποία οι συμπεριφορές αυτές, όπως η συναλλαγή των αγαθών αυτών, να αναγνωρίζονται ως έχουσες αξία, γεγονός που μπορεί να συμβεί μόνο αν υπάρχουν δομές και αποκτημένες –από την πρώιμη ενσωμάτωση μέσα σε ένα περιβάλλον συμβολικών αγαθών– (προ)διαθέσεις φορέων να οργανώσουν και να αναπτύξουν συναλλαγές αγαθών που δεν θα περιορίζονται σε μια αυστηρά μονοδιάστατη διάσταση (Bourdieu, 1991: 3-46). Και υπό αυτή την έννοια, το συμβολικό κεφάλαιο, το κεφάλαιο που αποκτά και σωρεύει κάποιος μέσα σε αυτή την οικονομία, αποτελεί ένα είδος ιδιότητας όταν γίνεται αντιληπτό με κατηγορίες αντίληψης *σύμφωνες* με τις δομές μέσα και μέσω των οποίων αυτό το κεφάλαιο κατασκευάστηκε.

Μια άλλη βασική ιδιότητα της οικονομίας αυτής, η οποία οργάνωσε τμήμα των επιλεγμένων δεικτών, αποτελεί το γεγονός πως η συμβολική οικονομία δεν είναι οικονομική ως προς τον χρόνο απόκτησής της και την ενέργεια της συναλλαγής των συμβολικών αγαθών της. Σύμφωνα με τον Bourdieu, για να μπορέσει η οικονομία των συμβολικών αγαθών

να αντικειμενοποιηθεί στη συγχρονία της οφείλουμε, από τη μια μεριά, να εξετάσουμε την κατάσταση των οντογενετικών συνθηκών πρόσβασης στα συμβολικά αγαθά, δηλαδή τις πιθανότητες και δυνατότητες πρόσβασης των κοινωνικών υποκειμένων σε αυτή την οικονομία και, από την άλλη μεριά, οφείλουμε να εξετάσουμε και τους φυλογενετικούς όρους, δηλαδή τους όρους μέσα στους οποίους συγκροτείται ιστορικά το ειδικό περιβάλλον που έχει ως νόμο την άρνηση του οικονομικού νόμου. Μάλιστα, οφείλουμε να εξετάσουμε και τις σχέσεις αυτών των δύο όρων, προκειμένου να είμαστε σε θέση να κατανοούμε κάθε αλληλόδραση μέσα στο πολιτισμικό πεδίο της τέχνης, λόγου χάρη είτε μεταξύ καλλιτεχνών είτε μεταξύ καλλιτεχνών και καταναλωτών, μεταξύ κριτικών, μεταξύ κριτικών και καλλιτεχνών, μεταξύ κράτους και καλλιτεχνών…

Στην προοπτική αυτή, μπορούμε να κατανοήσουμε και την παρούσα κατάσταση της οικονομίας των συμβολικών αγαθών, η οποία επηρεάζεται βαθύτατα πια από το γεγονός ότι περιβάλλεται από έναν ευρύτερο κοινωνικό χώρο όπου οι αξίες τής οικονομικής οικονομίας είναι κυρίαρχες και συχνά ιδεατές. Η εμπορευματοποίηση του πολιτισμού έχει συχνά, ανάλογα με τους πολιτιστικούς τομείς, ως αποτέλεσμα να εμφανίζεται η συμβολική πρακτική «σαν ένα νησί μέσα σε έναν ωκεανό υπολογισμών». Έτσι, τόσο αυτή η πραγματικότητα όσο και η δυναμική της προβλέφθηκαν από το σύστημα των δεικτών που επεξεργαστήκαμε, καθώς είναι πράγματι γεγονός πως η αγωνία για την εμπορικότητα, η επιδίωξη του μέγιστου δυνατού *βραχυπρόθεσμου* κέρδους καθώς και η συνακόλουθη «αισθητική» επιβάλλονται ολοένα περισσότερο και ολοένα ευρύτερα σε όλες τις πολιτιστικές παραγωγές, με αποτέλεσμα όλος ο πολιτισμικός μικρόκοσμος να κινδυνεύει σήμερα από τη συρρίκνωση του έργου του σε ένα απλό προϊόν ή εμπόρευμα. Και δεν θα μπορούσαμε να μην προσθέσουμε δείκτες για τον σημερινό κίνδυνο που δεν είναι άλλος από τη μη διάσωση αυτής της πολιτιστικής παραγωγής που δεν έχει αποκλειστικό γνώμονά της την εμπορικότητα και δεν υποτάσσεται στις ετυμηγορίες όσων κυριαρχούν στη μαζική μεσο-ενημερωτική παραγωγή, με βάση κυρίως την εξουσία που ασκούν στα μεγάλα δίκτυα διανομής.

Παρ' όλο που μια τέτοια φροντίδα του συστήματος δεικτών που προτείνουμε μπορεί να αποτιμηθεί ως αντιδημοκρατική καθώς οι μαζικές πολιτιστικές παραγωγές επιδοκιμάζονται και *επικυρώνονται* κατά κάποιο τρόπο από το μεγάλο κοινό, και, κυρίως, από τους νέους, οφείλουμε να υπενθυμίζουμε συνεχώς, μαζί με τον Gombrich, πως όταν «οι οικολογικές συνθήκες της τέχνης» καταστρέφονται, η τέχνη δεν αργεί να πεθάνει (Gombrich, 1995). Αν η κουλτούρα απειλείται σήμερα, αυτό συμβαίνει γιατί οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες μπορεί να αναπτυχθεί, έχουν βαθύτατα μετασχηματιστεί από τους μηχανισμούς της αγοράς που επικρατούν στις κυρίαρχες στο διεθνές πεδίο της εξουσίας χώρες και, κατά μείζονα λόγο, στις περιφερειακές χώρες. Σε αυτή την προοπτική

προσθέσαμε και δείκτες σχετικά με τις σχέσεις κουλτούρας και εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς οι αυτόνομοι πολιτισμικοί μικρόκοσμοι, εντός των οποίων παράγεται η κουλτούρα, οφείλουν να διασφαλίζουν, σε συνεργασία με το εκπαιδευτικό σύστημα, την παραγωγή των παραγωγών και των καταναλωτών (Bourdieu, 1968: 640-644).

Το σύστημα δεικτών δομήθηκε, επίσης, με βάση τη θεμελιώδη θέση πως για να κατανοήσουμε τι συμβαίνει μέσα στο πολιτισμικό πεδίο πρέπει να συνδυάσουμε δύο σύνολα γεγονότων: από τη μια μεριά, τις συνθήκες παραγωγής της πολιτιστικής ζήτησης, των γούστων, για να το πούμε με μία λέξη, και, από την άλλη μεριά, τους όρους παραγωγής των πολιτιστικών παραγωγών, δηλαδή της πολιτιστικής προσφοράς. Πιο απλά, ο τρόπος εξέτασης του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου που προτείνουμε διέπεται από την κατανοητική αρχή σύμφωνα με την οποία, για να καταλάβουμε αυτό που συμβαίνει μέσα στον πολιτιστικό χώρο –τις μάχες, τις συγκρούσεις για το παρόν και το μέλλον του κάθε κλάδου και του τομέα του–, οφείλουμε να συνδυάζουμε δύο σύνολα επιστημονικά εγκαθιδρυμένων αρχών. Από τη μια μεριά, το αναμφισβήτητο γεγονός της άνισης κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου το οποίο λειτουργεί ως αρχή παραγωγής της ροπής, της τάσης αλλά και της ικανότητας των κοινωνικών υποκειμένων να καταναλώνουν και να παράγουν συμβολικά αγαθά· από την άλλη μεριά, το πεδίο πολιτιστικών αγαθών το οποίο, ως μικρόκοσμος που διαθέτει μία ειδική συμβολική λογική (εντός του οποίου ένα σύνολο ατομικών και συλλογικών φορέων παράγουν, σχολιάζουν, χρηματοδοτούν και εμπορεύονται, διαχέουν και καθιερώνουν συμβολικά αγαθά), όταν διαθέτει μεγάλη αυτονομία σε σχέση με τις εξωγενείς ως προς αυτό εξουσίες, θεσμοθετεί σταδιακά μια μεγάλη ρήξη μεταξύ αυτού που λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό του και των κοινών πολιτών. Με αυτό τον τρόπο επιτρέπεται η αναγκαία για ορθολογικές πολιτικές κατανόηση και εξήγηση μιας σειράς από δομικά φαινόμενα που εκτυλίσσονται στο πολιτισμικό πεδίο, όπως της κοινωνικής δομής του κοινού των συμβολικών αγαθών σε συνάρτηση με τα είδη των συμβολικών αγαθών ή, ακόμη, τον βαθμό ρήξης μεταξύ ειδικών και αμύητου κοινού στους διάφορους υποτομείς του πεδίου συμβολικών αγαθών.[11]

Το πεδίο της πολιτιστικής παραγωγής, που εμπεριέχει την επιστημονική, την καλλιτεχνική, τη λογοτεχνική κ.λπ. και το οποίο διαιρείται στο υποπεδίο της περιορισμένης παραγωγής και στο υποπεδίο της μεγάλης παραγωγής,[12] εμπεριέχεται στο πεδίο της

11. Όπως, για παράδειγμα, σήμερα, που πρωτοποριακά τμήματα των τεχνών αναστοχάζονται τον εαυτό τους παράγοντας τέχνη με αντικείμενο την ίδια την τέχνη, βλ. Bourdieu (1968).

12. Φυσικά, έχουμε εντάξει στην προβληματική της κατασκευής του εργαλείου μας την ανάγκη να αντικειμενοποιηθούν και όλοι οι ενδιάμεσοι υποχώροι, εντός των οποίων παρατηρούμε παραγωγούς οι οποίοι λειτουργούν με βάση την αρχή σύγχυσης μεταξύ των δύο υποπεδίων, μεταξύ των δύο αγορών, και με στόχο την αλλαγή των σχέσεων δύναμης μεταξύ παραγωγών στο εσωτερικό του πο-

εξουσίας διαθέτοντας μία σχετική αυτονομία σε σχέση με αυτό και ειδικότερα σε σχέση με τις πολιτικές και οικονομικές αρχές ιεράρχησης (βλ., ενδεικτικά, τα παρακάτω σχήματα δανεισμένα από το θεωρητικό πλαίσιο της θεωρίας της οικονομίας των συμβολικών αγαθών και της θεωρίας της κοινωνικής αναπαραγωγής που επεξεργάστηκε ο Pierre Bourdieu). Το πολιτισμικό πεδίο, πιο συγκεκριμένα, αποτελεί σήμερα, ανάλογα με τις εθνικές περιπτώσεις, έναν λιγότερο ή περισσότερο σχετικά αυτόνομο υποχώρο που τοποθετείται μέσα στο πεδίο της εξουσίας, το οποίο, με τη σειρά του, εμπεριέχεται στον γενικό χώρο των ταξικών σχέσεων, το κοινωνικό πεδίο. Ενώ το κοινωνικό πεδίο αποτελεί ένα πεδίο αγώνων μεταξύ των τάξεων, το πεδίο της εξουσίας –το οποίο θα μπορούσαμε να ονομάσουμε, όπως παλιότερα, πεδίο της κυρίαρχης τάξης, και τα διάφορα τμήματα της κυρίαρχης τάξης να αποτελούν υποπεδία τα οποία είναι τα ίδια χώροι των μεταξύ τους αγώνων για την εξουσία– είναι το πεδίο των αγώνων για την εξουσία μεταξύ των κατόχων των μορφών κεφαλαίου (των οποίων η δομή καταμερισμού αποκρυσταλλώνει τη δομή ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού) που δίνουν τις ευκαιρίες μέσα στους αγώνες για την εξουσία.

Οι συνέπειες που απορρέουν από αυτή τη θεμελιώδη θεώρηση μάς οδήγησαν στην επιλογή μιας σειράς από δείκτες: καταρχάς, δείκτες σε σχέση με τον βαθμό αυτονομίας του πολιτισμικού πεδίου, ο οποίος αντιστοιχεί στον βαθμό έντασης των ετερόνομων δυνάμεων που ασκούνται σε αυτό· επιπλέον, δείκτες σε σχέση με τις δύο ανταγωνιστικές αρχές ιεράρχησης, την ενδογενή και την εξωγενή, που λειτουργούν σε αυτό τον ειδικό χώρο. Αν η εξωτερική ιεραρχία, την οποία οι πολιτιστικοί παραγωγοί αμφισβητούν και αντιμάχονται τόσο περισσότερο όσο πιο αυτόνομοι είναι και επιδιώκουν να μείνουν, γίνει κυρίαρχη στο πεδίο της πολιτιστικής παραγωγής, τότε η πολιτιστική παραγωγή γίνεται όπως όλες οι άλλες και μετράται τελικά με το ίδιο κριτήριο με οποιοδήποτε άλλο προϊόν. Η αρχή αυτή αποκρυσταλλώνεται όχι μόνο, λόγου χάρη, στα αντίτυπα των βιβλίων αλλά και σε μια σειρά από δομικές οργανωτικές διαστάσεις του πεδίου, όπως στις μορφές καθιέρωσης των προϊόντων του, στη μορφή της θεσμοποιημένης καθιέρωσης που παρέχει κ.α.

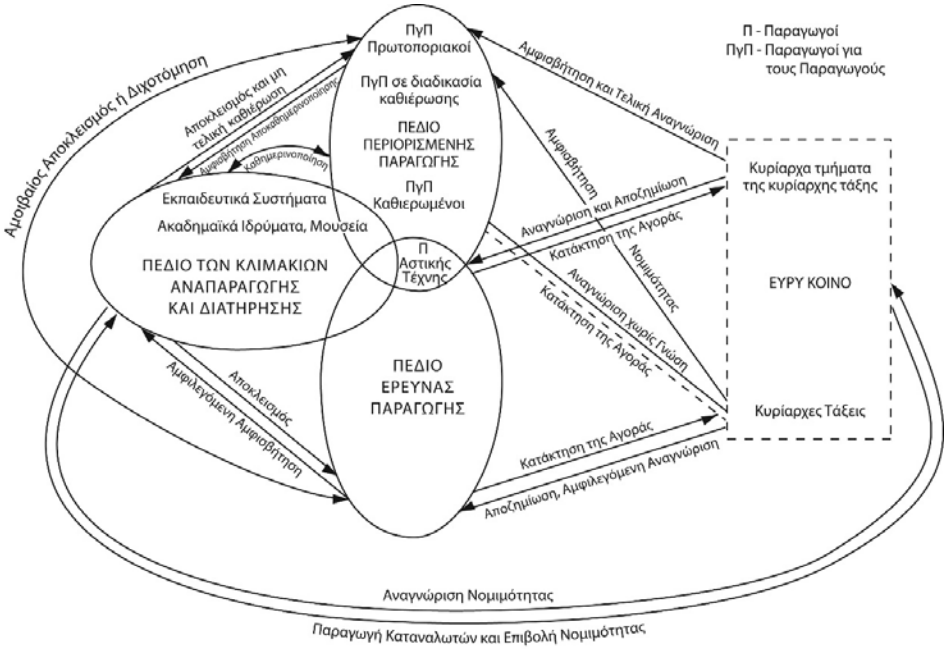
Με άλλα λόγια, συμπεριλάβαμε στην κατασκευή μας το γεγονός πως το πολιτισμικό πεδίο ορίζεται μέσα στην ιδιαιτερότητά του από το ότι τείνει να αμφισβητήσει ή να ανατρέψει πλήρως την κυρίαρχη αρχή ιεράρχησης, δηλαδή τους νόμους του οικονο-

---

λιτισμικού πεδίου – αναγκαία συμπερίληψη, αν αναλογιστεί κανείς, για παράδειγμα, πως σήμερα σε αρκετούς πολιτισμικούς τομείς, βιώνουμε μια επανίδρυση του παρελθόντος η οποία παρουσιάζεται ως επανάσταση ή ως ένας προοδευτικός εκσυγχρονισμός, γεγονός που παράγει μια ασάφεια των ορίων μεταξύ τέχνης και μη τέχνης, μεταξύ συντηρητισμού και πρωτοπορίας, συμβάλλοντας στην κρίση της πίστης στην τέχνη.

ΣΧΗΜΑ 2

Πεδίο παραγωγής και διακίνησης των συμβολικών αλλαγών

Πηγή: Bourdieu (1971: 49-126)

μικού και πολιτικού κέρδους, και αυτό όσο πιο αυτόνομο είναι. Όσο περισσότερο η αυτονομία του πεδίου είναι μεγάλη τόσο οι σχέσεις συμβολικής δύναμης είναι υπέρ των πιο αυτόνομων παραγωγών, τόσο περισσότερο είναι το πεδίο της πολιτιστικής παραγωγής για περιορισμένο κοινό, το οποίο είναι ακόμα ένα υποπεδίο αυτού του χώρου, το οποίο τείνει να αποχωριστεί από το υπόλοιπο πεδίο πολιτιστικής παραγωγής και τόσο οι παραγωγοί του πεδίου της περιορισμένης παραγωγής θα τείνει να παράγουν μόνο για τους άλλους παραγωγούς του πεδίου περιορισμένης παραγωγής, τους ανταγωνιστές τους (βλ. το Σχήμα 2, δανεισμένο από το θεωρητικό πλαίσιο της θεωρίας της οικονομίας των συμβολικών αγαθών που επεξεργάστηκε ο Pierre Bourdieu).

Ουσιαστικά, από τη μια μεριά, έχουμε την κυρίαρχη αρχή της ιεράρχησης, μία ιεραρχία καθαρά οικονομική, η οποία μπορεί να μετρηθεί με βάση τα οικονομικά οφέλη που παράγουν οι υπό θεώρηση δραστηριότητες και τα υπό θεώρηση παραγόμενα προϊόντα,

και, από την άλλη, έχουμε την εσωτερική, καθαρά πολιτισμική αρχή, η οποία μετριέται ταυτόχρονα με βάση τα μη οικονομικά και τα συμβολικά οφέλη και θεμελιώνεται στην αρχή της ειδικής καθιέρωσης, στο γεγονός, δηλαδή, ότι η πολιτιστική παραγωγή αναγνωρίζεται από τους πιο αναγνωρισμένους του χώρου.[13] Γίνεται σαφές πως δείκτες που αντικειμενοποιούν ή τείνουν να το κάνουν –για παράδειγμα, το γεγονός εάν το μη οικονομικό όφελος αποτελεί αναγκαία και ικανή συνθήκη του συμβολικού οφέλους–, έχουν ενταχθεί στο προτεινόμενο σύστημα.

Επιπλέον, στο σύστημα των δεικτών μας, απεικονίζεται η διαπίστωση πως ο ενδογενής στο πεδίο της πολιτιστικής παραγωγής αγώνας μεταξύ των δύο αυτών ανταγωνιστικών αρχών αποτελεί τη μορφή που παίρνει ο αγώνας στο εσωτερικό της κυρίαρχης τάξης, δηλαδή της εξουσίας (Bourdieu, 2006). Ειδικότερα, οι ενδογενείς στο πεδίο της πολιτιστικής παραγωγής αγώνες που έχουν ως διακύβευμα τον νόμιμο τρόπο να είναι κανείς καλλιτέχνης, συγγραφέας, διανοούμενος κ.λπ. αποτελούν τη μετουσιωμένη μορφή των ενδογενών στην κυρίαρχη τάξη αγώνων που αφορούν, τελικά, την αρχή της νόμιμης νομιμοποίησης[14] ή, ακριβέστερα, τον νόμιμο τρόπο να είναι κανείς *άνθρωπος*, δηλαδή τον νόμιμο τρόπο να είναι κυρίαρχος.[15] Επιπλέον, το σύστημα των δεικτών αυτών έχει οργανωθεί με τρόπο ώστε να είναι δυνατόν να αντικειμενοποιηθεί ο ρόλος της διαμεσολάβησης του σχολικού συστήματος στον τρόπο λειτουργίας του πολιτισμικού πεδίου: Μπορεί να αποτελέσει την αιτία βαθιάς αλλαγής τόσο του τρόπου παραγωγής των παραγωγών όσο και στην αλλαγή των χαρακτηριστικών των καταναλωτών πολιτιστικών έργων (Bourdieu and Passeron, 2014).

---

13. Γι' αυτό και, οριακά, οι φορείς που μετέχουν στο υποπεδίο της περιορισμένης παραγωγής και αυτοί που μετέχουν στο πεδίο της μεγάλης παραγωγής είναι δυνατόν να μην έχουν πρακτικά κανένα άλλο κοινό μεταξύ τους παρά το γεγονός ότι ανήκουν στο ίδιο μεγάλο πεδίο, αν εξαιρέσει κανείς τις εκατέρωθεν καταγγελίες και ύβρεις.

14. Επειδή, λόγου χάρη, όσο πιο σημαντική είναι η σημασία του πολιτισμικού κεφαλαίου μέσα στις αρχές κυριαρχίας στο όνομα των οποίων κυριαρχούν οι κυρίαρχες τάξεις, τόσο η αρχή της αξιοκρατίας θα παρεμβαίνει ως αρχή νομιμοποίησης (για παράδειγμα, με την ιδεολογία του δώρου, του χαρίσματος), γι' αυτό και φροντίσαμε να αντικειμενοποιηθεί όσο ήταν δυνατόν.

15. Στην εξέλιξη της πρακτικής υλοποίησης των εργασιών της μέτρησης της οικονομίας του πολιτισμού θα πρέπει να αντιμετωπιστούν τα διάφορα είδη πολιτισμικών προϊόντων ως ειδικού τύπου οικονομικές επιχειρήσεις και να εξεταστούν με βάση τους όρους μέσα στους οποίους παρέχουν τα *ειδικά* οφέλη τους. Για παράδειγμα, αυτές οι επιχειρήσεις θα διαφοροποιούνται σύμφωνα με τρεις θεμελιώδεις διαστάσεις: πρώτον, την τιμή του προϊόντος στην ενότητά του, δεύτερον, το μέγεθος του κοινού και τον όγκο της πελατείας και, τρίτον, το βάθος του χρόνου στον οικονομικό κύκλο παραγωγής. Στην προοπτική αυτή και κάτω από αυτές τις τρεις σχέσεις θα διαφοροποιούνται τα διάφορα είδη πολιτισμικών παραγωγών και πολιτιστικής παραγωγής.

Τέλος, οι δείκτες μέτρησης του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου αντιστοιχούν στις τρεις καταστάσεις του:[16] στην ενσωματωμένη κατάσταση (δηλαδή με τη μορφή μόνιμων διαθέσεων του οργανισμού των κοινωνικών υποκειμένων), στην αντικειμενοποιημένη κατάσταση, υπό τη μορφή πολιτιστικών αγαθών (πινάκων, βιβλίων, εργαλείων, μηχανών, θεωριών...) που αποτελούν το πρακτικό προϊόν θεωριών ή/και κριτικών αυτών των θεωριών, προβληματικών κτλ., και, τέλος, στη θεσμοποιημένη κατάσταση της αντικειμενοποίησης, διάσταση της εγγύησης του πολιτισμικού κεφαλαίου.

Αναλυτικότερα, μεγάλο μέρος των ιδιοτήτων του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου απορρέει από το γεγονός ότι στη θεμελιώδη του διάσταση είναι συνδεδεμένο με το ίδιο το ανθρώπινο σώμα καθώς η απόκτησή του προϋποθέτει την ενσωμάτωση. Η συσσώρευση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου απαιτεί μια διαδικασία ενσωμάτωσης από τα κοινωνικά υποκείμενα μιας εθνικής επικράτειας, μια εργασία εγχάραξης και εξομοίωσης, η οποία κοστίζει χρόνο που πρέπει να επενδυθεί προσωπικά από τον επενδυτή. Εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι συνδεδεμένο, με πολλαπλούς τρόπους, με το άτομο μέσα στην ίδια τη βιολογική του μοναδικότητα και ότι αποτελεί το αντικείμενο μιας κοινωνικά προσδιορισμένης κληρονομικής μεταβίβασης που είναι πάντα καλά κεκαλυμμένη, και μάλιστα αθέατη, η οικονομιστική προσέγγιση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου παραγνωρίζει την καθαρά συμβολική λογική της διάκρισης που παράγει η κατοχή του, τα επιπλέον υλικά και συμβολικά κέρδη που εξασφαλίζουν οι κάτοχοι ενός ισχυρού πολιτισμικού κεφαλαίου, καθώς λαμβάνουν μια αξία σπανιότητας από τη θέση του μέσα στη δομή της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου. Δεδομένης της στενής σχέσης μεταξύ πολιτισμικού κεφαλαίου, οικογενειακής αγωγής και σχολικής εκπαίδευσης, και του γεγονότος πως όλα τα κοινωνικά υποκείμενα δεν έχουν τα οικονομικά και πολιτισμικά μέσα να παρατείνουν τις σπουδές των παιδιών τους πέρα από αυτό το ελάχιστο που είναι απαραίτητο για την αναπαραγωγή της λιγότερο αξιοποιημένης δύναμης εργασίας σε μια δεδομένη στιγμή σε μια δεδομένη κοινωνία, επιχειρήσαμε να αντικειμενοποιήσουμε αυτή την αξία σπανιότητας, προκειμένου να προσδιοριστούν οι δεσμοί που εγκαθιδρύονται σε μια συγκεκριμένη στιγμή ανάμεσα στο οικονομικό και το πολιτισμικό κεφάλαιο (Παναγιωτόπουλος, 2018).

Πράγματι, οι διαφορές στο πολιτισμικό κεφάλαιο που κατέχει η οικογένεια συνεπάγονται διαφορές αρχικά στην πρώιμη αρχή της επιχείρησης μεταβίβασης, μετάδοσης και συσσώρευσης, με όριο την πλήρη χρήση όλου του βιολογικά διαθέσιμου χρόνου, που ο μέγιστος ελεύθερος χρόνος έχει τεθεί στην υπηρεσία του μέγιστου πολιτισμικού

16. Η αντίστοιχη διαίρεση στο σύστημα των δεικτών που ακολουθεί είναι, ενίοτε, μόνο τεχνική και πραγματοποιείται για τις ανάγκες της παρουσίασης καθώς ορισμένοι δείκτες αλληλεπικαλύπτονται στη μέτρηση ορισμένων τροπικοτήτων των διαστάσεων του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου.

κεφαλαίου. Πέραν τούτου, ο χρόνος κατά τον οποίο ένα καθορισμένο άτομο μπορεί να παρατείνει την επιχείρηση απόκτησης εξαρτάται από τον χρόνο κατά τον οποίο η οικογένειά του μπορεί να του εξασφαλίσει ελεύθερο χρόνο, δηλαδή απελευθερωμένο από την οικονομική αναγκαιότητα, η οποία είναι ο όρος της αρχικής συσσώρευσης. Έτσι, γνωρίζοντας, αφενός, ότι η ιδιοποίηση του αντικειμενοποιημένου πολιτισμικού κεφαλαίου, άρα ο απαραίτητος χρόνος για να την πραγματώσει κανείς, εξαρτάται κυρίως από το ενσωματωμένο πολιτισμικό κεφάλαιο μέσα στο σύνολο των μελών της οικογένειάς του και από όλες τις δυνατές μορφές άρρητης μεταβίβασης που υφίσταται και, αφετέρου, πως ο χρόνος συσσώρευσης του πολιτισμικού κεφαλαίου ταυτίζεται με όλο τον χρόνο κοινωνικοποίησης μόνο στην περίπτωση που η αρχική συσσώρευση του πολιτισμικού κεφαλαίου, όρος της ταχείας και γρήγορης, άκοπης και εύχρηστης συσσώρευσης κάθε είδους χρήσιμου πολιτισμικού κεφαλαίου, αρχίζει χωρίς καθυστέρηση, χωρίς χάσιμο χρόνου μόνο για τα μέλη των οικογενειών που είναι εφοδιασμένα με ένα ισχυρό πολιτισμικό κεφάλαιο, είναι κρίσιμο να αποτιμηθεί το σχετικό βάρος της μεταβίβασης του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου μέσα στο σύστημα των στρατηγικών αναπαραγωγής των διάφορων κοινωνικών τάξεων και σε συνάρτηση με τις άμεσες και ορατές μορφές μεταβίβασης, θεσμικές ή μη, κρατικές ή μη (Bourdieu, 1994: 3-12).

Η προοπτική που υιοθετούμε στη μέτρηση της ενσωματωμένης διάστασης του εθνικού πολιτισμικό κεφαλαίου αντιτίθεται στον *μονοδιάστατο χαρακτήρα* της αντίληψης για τον πολιτισμό που ενεργοποιούν εδώ και καιρό οι οικονομιστικού τύπου τρόποι μέτρησης του πολιτισμού. Η καίρια αυτή προϋπόθεση την οποία υιοθετούν, περισσότερο ασυνείδητα παρά συνειδητά, οι ερευνητές που συντάσσουν τα σχετικά ερωτηματολόγια, θεμελιώνεται σε τρία βασικά αξιώματα τα οποία καθοδηγούν με τρόπο συνήθως λανθάνοντα τις ερμηνείες των δεδομένων που συλλέγουν οι αντίστοιχες διαδικασίες μέτρησης: κάθε άτομο διαθέτει συστήματα προτίμησης τα οποία είναι εξωγενή, διαταγμένα και σταθερά· κάθε ατομική συμπεριφορά εμφορείται από μια εργαλειακή ορθολογικότητα (του τύπου «αυτός ή αυτό τι θα μου προσφέρει, σε τι θα μου χρησιμεύσει;»), και, τέλος, τα οικονομικά άτομα είναι αυτόνομα και δεν διαθέτουν τίποτα άλλο παρά υπολογιστικές ικανότητες αλληλεπιδρώντας μόνο μέσω ιδιοτελών συναλλαγών. Αυτή, όμως, η ανθρωπολογική φιλοσοφία παραβλέπει πως αρχή της ιστορικής δράσης, των ανθρώπινων πρακτικών, δεν είναι ένα υποκείμενο το οποίο αντικρίζει τα *πράγματα της κοινωνίας* και την ίδια την κοινωνία ως «εξωτερικότητα». Η αρχή αυτή δεν βρίσκεται ούτε στη συνείδηση ούτε στα πράγματα αλλά μέσα στη σχέση μεταξύ των δύο καταστάσεων του κοινωνικού, δηλαδή της αντικειμενοποιημένης ιστορίας, με τη μορφή των θεσμών για παράδειγμα, και την ενσωματωμένη ιστορία, με τη μορφή συστημάτων μόνιμων διαθέσεων, των έξεων. Η κινητήρια δύναμη της κοινωνικής δρά-

σης δεν βρίσκεται στον συμβολικό ή υλικό σκοπό, όπως το θέλει ο αφελής φιναλισμός, ούτε μέσα στους εξαναγκασμούς του «περιβάλλοντος», όπως πιστεύει ο μηχανιστικός ντετερμινισμός ενός δογματικού κοινωνιολογισμού, αλλά μέσα στη σχέση μεταξύ του συστήματος διαθέσεων, των έξεων, των κοινωνικών υποκειμένων, των κοινωνικά καθορισμένων ατόμων, των κοινωνικών φορέων, των κοινωνικών χώρων μέσα στους οποίους δρουν τα άτομα και των κοινωνικών πεδίων. Οι διαθέσεις των κοινωνικών φορέων δεν αποτελούν αυτόνομη οντότητα αλλά βρίσκονται πάντα ενσωματωμένες στο αμοιβαίο σύστημα εξάρτησης που τις συνδέει με μια δεδομένη πρακτική συλλογική σφαίρα, με ένα δεδομένο κοινωνικό πεδίο· οι διαθέσεις αυτές αποκτιούνται και διατηρούνται όχι μέσω μιας εργασίας οροεξάρτησης και διανοητικής τάξης, ούτε απαραίτητα μέσω μιας αναστοχαστικής συνείδησης, όπως θεωρεί ο καθαρός ιντελεκτουαλισμός, αλλά εντός και μέσω της συμμετοχής σε συλλογικές πρακτικές και διαδικασίες, μέσω της εσωτερίκευσης του νοήματος των διαφόρων κοινωνικών παιχνιδιών (Παναγιωτόπουλος, 1989: 123-141· Παναγιωτόπουλος, 2013). Η «σκέψη» κάθε κοινωνικού υποκειμένου (ο «εγκέφαλος» του μικροαστού για τον οποίο μιλούσε ο Marx) έχει τους ίδιους περιορισμούς με την κατάστασή του, δηλαδή η κατάστασή του τον περιορίζει, κατά κάποιο τρόπο, διττά: μέσω των υλικών περιορισμών που επιβάλλει στην πρακτική του και μέσω των περιορισμών που επιβάλλει στη σκέψη του, και άρα στην πρακτική του, κάνοντάς τον να δέχεται, ακόμα και να αγαπά, αυτούς τους περιορισμούς.

Με άλλα λόγια, οι διαθέσεις που είναι μόνιμα εγχαραγμένες, λόγω των δυνατοτήτων και της έλλειψης δυνατοτήτων, των ελευθεριών και των αναγκαιοτήτων, των διευκολύνσεων και των απαγορεύσεων, στις αντικειμενικές συνθήκες, γεννούν διαθέσεις αντικειμενικά συμβατές με αυτές τις διαθέσεις, και, κατά κάποιον τρόπο, προσαρμοσμένες εκ των προτέρων στις απαιτήσεις τους. Ως εκ τούτου, οι διαθέσεις αντανακλούν πραγματικές συχνότητες, δηλαδή τάσεις και ροπές, και οδηγούν τα κοινωνικά υποκείμενα να διατηρούν μια πολύ αδύναμη σχέση εμπλοκής και πίστης με τα α-πίθανα γεγονότα, με τα γεγονότα μικρότερης συχνότητας, και άρα, από πρακτικής άποψης, τα θεωρούν αμελητέα. Κατ' επέκταση, οι στρατηγικές και οι παραστάσεις κάθε κοινωνικού δρώντος, προϊόν του συστήματος διαθέσεων και προδιαθέσεων που αποτελεί την έξη του, την πρακτική αίσθηση ως αίσθηση παιχνιδιού, δεν μπορούν να εννοηθούν παρά μόνο μέσα στην πραξιακή διαδικασία, και ειδικότερα σε σχέση με τα διάφορα κοινωνικά παιχνίδια μέσα στα οποία τα κοινωνικά υποκείμενα δρουν ορίζοντάς τα και οριζόμενα ταυτοχρόνως από την ίδια την εργασία ορισμού που επιτελούν.[17] Συνοπτικά, τα κοινωνικά παιχνίδια,

17. Εδώ, θα έπρεπε να είχαμε τον χώρο να αναπτύξουμε τις αρχές μιας αυστηρά θεμελιωμένης φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, διότι αυτές θα μας έδιναν το μέτρο της εφαρμογής της καρτεσιανής φι-

με την έννοια της συμμετοχής ενός συνόλου φορέων σε μια κανονικοποιημένη δραστηριότητα, η οποία, χωρίς να είναι απαραίτητα προϊόν υποταγής σε κανόνες, «υπακούει σε κανονικότητες» που προσφέρονται από τα διάφορα κοινωνικά πεδία,[18] δεν μπορούν να αποκτήσουν υποκειμενικό νόημα παρά μόνο αν βρουν υποκείμενα κοινωνικά προδιατεθειμένα να («τρέξουν» για να) τα «παίξουν», να αναγνωρίσουν τους συμφυείς νόμους και τα διακυβεύματά τους, να αποδεχθούν τα προαπαιτούμενά τους.

Συνεπώς, σύμφωνα με αυτή τη λογική, δεν μπορεί κανείς να εξηγήσει τις πρακτικές και τις παραστάσεις των ατόμων, λόγου χάρη, για τις πολιτισμικές πρακτικές και επενδύσεις, παρά μόνο αν συσχετίσει τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες συγκροτήθηκαν τα συστήματα διαθέσεων και προδιαθέσεων που τις γέννησαν με τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες ενεργοποιούνται. Έτσι, λόγου χάρη, αν οι συμπεριφορές και η αίσθηση σε σχέση με τα πράγματα (για παράδειγμα, η αίσθηση για την τέχνη και γενικότερα για τον πολιτισμό) δεν είναι τελείως ανεξάρτητες από τα εισοδήματα, είναι γιατί τα άτομα διαθέτουν έξεις, δηλαδή συστήματα διαθέσεων και προδιαθέσεων τα οποία είναι σταθερά και, grosso modo, προσαρμοσμένα στις συνθήκες στις οποίες ενεργοποιούνται και σε σχέση με τις οποίες ενεργοποιούνται, γεννώντας έλλογες προσδοκίες και ελεγμένες από τον συλλογικό έλεγχο των ομάδων, στο εσωτερικό των οποίων ενεργοποιούν τις αποφάσεις τους και τις στοχεύσεις τους – ομάδες, βέβαια, που οι ίδιες υποβάλλονται σε δομικούς εξωτερικούς και ενσωματωμένους καταναγκασμούς (Bourdieu, 2017).

Υπό αυτή την έννοια, υιοθετούμε έναν πιο διευρυμένο ορθολογισμό, ο οποίος να μπορεί να υπερβαίνει τον μύθο τού απόλυτα ορθολογικού φορέα, τον οποίο η καρτεσιανή

λοσοφίας που υιοθετεί η σύγχρονη οικονομική θεωρία και μάλιστα στην πιο ριζοσπαστική μορφή της φιλοσοφίας της συνείδησης. Οι νεο-μαρτζιναλιστές οικονομολόγοι αποδέχονται, είτε το γνωρίζουν είτε όχι, τον δυϊσμό της ψυχής και του σώματος και το διάζευγμα της συνείδησης και του πράγματος. Η κριτική της λογικής του homo economicus, που εντάσσεται μέσα στην μηχαβιοριστική παράδοση, αναδεικνύει πως η λογική αυτή παραγνωρίζει ότι η γνώση των οικονομικών φορέων είναι ασαφής και ατελής, ακριβώς γιατί οι εγγενείς ικανότητες του ανθρώπινου πνεύματος είναι περιορισμένες. Επίσης, αμφισβητεί και την υπόθεση της γενικής, της συνολικής μεγιστοποίησης οφέλους, αποδεχόμενη την ύπαρξη μιας περιορισμένης ορθολογικότητας, μέσω της οποίας τα άτομα αναζητούν να καταφέρουν όχι το μέγιστο αλλά το optimum, το έλλογο δυνατόν καλύτερο αποτέλεσμα γι' αυτούς, καθώς δεν διαθέτουμε τη συνολική πληροφόρηση κάθε φορά ούτε έχουμε τον χρόνο να τη χειριστούμε και να αποφύγουμε να έχουμε αρνητικά κόστη από τις επιλογές μας. Βλ. Simon (1947) και Bourdieu (2017: 250).

18. Δηλαδή, από αυτούς τους δομημένους χώρους θέσεων, οι οποίοι, μεταξύ άλλων, ορίζουν διακυβεύματα και ειδολογικά συμφέροντα, και των οποίων η δομή, που είναι στην αρχή των στρατηγικών αναπαραγωγής ή μετασχηματισμού που ενεργοποιούν τα κοινωνικά υποκείμενα που συμμετέχουν σε αυτά, είναι μια κατάσταση κατανομής του ειδολογικού κεφαλαίου, το οποίο συσσωρευμένο κατά τη διάρκεια προηγούμενων αγώνων για την κυριαρχία επί του παιχνιδιού, προσανατολίζει τις μεταγενέστερες στρατηγικές.

οικονομική τελεολογία υποθέτει και ενεργοποιεί και στην περίπτωση της μελέτης της χρήσης των συμβολικών αγαθών, προσδιορίζοντας τον τρόπο μέτρησής της. Επιπλέον, εξαιτίας της ετερογένειας των συνθηκών ύπαρξης, οι ίδιες οι διαθέσεις είναι ετερογενείς και, εξ αυτού του γεγονότος, τείνουν διαφορικά να προσαρμόζονται σε διαφορετικές συνθήκες ύπαρξης. Ακόμη, οι συνισταμένες όλων των ατομικών δράσεων δεν εκπληρώνονται και δεν απορρέουν σύμφωνα με μια λογική της συνάθροισης, καθώς ενεργοποιούνται μέσα σε συστήματα σχέσεων δύναμης που τους επιβάλλουν καταναγκασμούς, προσανατολισμούς, που δίνουν το tempo των αποφάσεων και των συμπεριφορών και ορίζουν το ίδιο το περιεχόμενο των συμπεριφορών και των δράσεων (Bourdieu, 2015).

Στην αντικειμενοποιημένη κατάσταση, το εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο κατέχει έναν ορισμένο αριθμό ιδιοτήτων που δεν ορίζονται παρά μέσα στη σχέση του με το πολιτισμικό κεφάλαιο στην ενσωματωμένη του μορφή. Το αντικειμενοποιημένο σε *πράγματα* πολιτισμικό κεφάλαιο, όπως είναι οι εθνικές συλλογές, τα βιβλία των βιβλιοθηκών, οι πίνακες ζωγραφικής, τα μνημεία κτλ., είναι μεταβιβάσιμο μόνο στην υλική του διάσταση, με τρόπο ανάλογο του οικονομικού κεφαλαίου, ενώ η πλήρης ιδιοποίησή του δεν μπορεί να υλοποιηθεί χωρίς την κατοχή των εργαλείων που επιτρέπουν, –λόγου χάρη, να κατανοηθεί ένας πίνακας ή ένα βιβλίο, να χρησιμοποιηθεί μια μηχανή, με μία φράση, χωρίς την κατάλληλη στάση σε σχέση με την αντικειμενική τους πρόθεση, τον προορισμό τους, τη λειτουργία τους– και την οποία προσφέρει το ενσωματωμένο πολιτισμικό κεφάλαιο (Bourdieu, 2016). Με δυο λόγια, τα πολιτιστικά αγαθά μπορούν να αποτελέσουν το αντικείμενο μιας υλικής ιδιοποίησης, η οποία προϋποθέτει το οικονομικό κεφάλαιο, και μιας συμβολικής ιδιοποίησης, η οποία προϋποθέτει το πολιτισμικό κεφάλαιο, γεγονός κρίσιμο να διαφοροποιηθεί στο σύστημα των δεικτών που θα παραμετροποιεί το εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο. Υπό αυτή την έννοια, το πολιτισμικό κεφάλαιο στην αντικειμενοποιημένη κατάσταση, ως υλικά και συμβολικά ενεργό και δραστικό κεφάλαιο, αποτελεί έναν ιστορικά διαμορφωμένο χώρο ο οποίος, διαθέτοντας τους δικούς του κανόνες που υπερβαίνουν τη λογική των ατομικών προαιρέσεων, παραμένει μη αναγώγιμο σε αυτό που κάθε φορά ένα κοινωνικό υποκείμενο ή, ακόμα, ένα σύνολο φορέων μπορεί να ιδιοποιηθεί, δηλαδή μη αναγώγιμο στο ενσωματωμένο εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο (Bourdieu, 2022).

Επιπλέον, δεδομένου πως, όσο αυξάνεται το πολιτισμικό κεφάλαιο που είναι ενσωματωμένο στα εργαλεία γενικής παραγωγής, η συλλογική δύναμη των κατόχων του πολιτισμικού κεφαλαίου τείνει να αυξάνεται, φροντίσαμε να αντικειμενοποιήσουμε το γεγονός πως το πεδίο των κοινωνικών τάξεων αποτελεί τον τόπο των αγώνων μέσα στους οποίους οι φορείς αγωνίζονται να αποκτήσουν κέρδη που αντιστοιχούν στον έλεγχο που διαθέτουν πάνω στο εθνικό αντικειμενοποιημένο κεφάλαιο, δηλαδή στον βαθμό ενσω-

μάτωσης του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου. Η θεσμοποιημένη διάσταση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου αποτελεί την αντικειμενοποίηση του πολιτισμικού κεφαλαίου υπό τη μορφή εθνικών ή/και διεθνών, κρατικών ή/και ιδιωτικών, επικυρωμένων *τίτλων* και θεσμικών εγγυήσεων, παρέχει στο εθνικό πολιτισμικό πεδίο μια συμβατική αξία, σταθερή και νομικά εγγυημένη στο διεθνές πολιτισμικό πεδίο.[19] Η αξία αυτή, η οποία επιτρέπει και τη διεθνή συγκρισιμότητα των διαφόρων εθνικών πολιτισμικών κεφαλαίων, διαθέτει μια αυτονομία σε σχέση με τους επιμέρους φορείς παραγωγής και αναπαραγωγής του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου. Το θεσμοποιημένο εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο συμβάλλει στη δημιουργία όρων εγκαθίδρυσης των ποσοστών μετατρεψιμότητάς του μεταξύ εθνικού πολιτισμικού και εθνικού οικονομικού κεφαλαίου καθώς τα υλικά και συμβολικά κέρδη που εγγυώνται οι τίτλοι αυτοί εξαρτώνται από τη σπανιότητα του αντικειμενοποιημένου και υποκειμενοποιημένου εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου.

Τέλος, η θεσμοποιημένη διάσταση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου μάς αναγκάζει να αντιμετωπίσουμε ένα βασικό ζήτημα που τίθεται στο πεδίο της πολιτιστικής παραγωγής και αφορά τον βαθμό στον οποίον έχει κανονικοποιηθεί, κωδικοποιηθεί και επικυρωθεί η κατάσταση της δύναμης μεταξύ των πολιτιστικών παραγωγών, ο τρόπος παραγωγής, συναλλαγής και αποτίμησης των πολιτιστικών προϊόντων, των διαδικασιών των αγώνων, της επιτυχίας, της καθιέρωσης, της συσσώρευσης, της αναπαραγωγής και της μεταβίβασης του συμβολικού κεφαλαίου καθώς και το δικαίωμα της εισόδου στο πολιτισμικό πεδίο (Bourdieu, 2019).

Το σύστημα των δεικτών που παρουσιάζουμε μας επιτρέπει να υπερβούμε τα προβλήματα που απορρέουν από την προσέγγιση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου στο συγκεκριμένο αντικείμενο, καθώς δεν διαχωρίζουμε την έννοια του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου από τον χώρο μέσα στον οποίο κάθε κάτοχος πολιτισμικού κεφαλαίου μπορεί να επιτύχει την απόδοση που του επιτρέπει η σπανιότητα του κεφαλαίου του μέσα στη δομή του καταμερισμού του πολιτισμικού κεφαλαίου που χαρακτηρίζει τον χώρο αυτόν. Δηλαδή, η διαφορά μας με τους θεωρητικούς του ανθρώπινου κεφαλαίου, στην περίπτωσή μας, είναι πως το σύστημα των δεικτών μας επιχειρεί να προσδιορίζει τις πολιτισμικές ιδιότητες όχι με βάση την ονομαστική τους αξία αλλά την πραγματική. Επίσης, μας επιτρέπει, σε αντίθεση με τους ειδικούς του ανθρώπινου κεφαλαίου, να αποτιμήσουμε την απόδοση της σχολικής εκπαίδευσης στη διαδικασία υποκειμενοποίησης του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου, συμπεριλαμβάνοντας και τη συμβολή της

19. Το ζήτημα της θεσμοποίησης είναι κρίσιμο επίσης, γιατί μας βοηθάει να δούμε τις διαφορετικές σχέσεις με τον πολιτισμό και τους διαφορετικούς τρόπους αξιολόγησης των κατόχων των θεσμοθετημένων τίτλων (για παράδειγμα, του κατόχου μιας ιδιότητας νομικά επικυρωμένης και του αυτοδίδακτου).

οικογενειακής εκπαίδευσης στην απόκτησή του. Σε αυτή την προοπτική, αναδύεται το ζήτημα του νόμιμου τρόπου ιδιοποίησης ενός συμβολικού αγαθού στο εσωτερικό τόσο του κοινωνικού πεδίου όσο και στο εσωτερικό της κυρίαρχης τάξης, προβληματισμός που εντάσσεται στην κατασκευή μας.

Τέλος, το σύστημα των δεικτών που προτείνουμε έχει οργανωθεί με τρόπο ώστε να είναι δυνατόν να αντικειμενικοποιηθεί τόσο ο όγκος και η δομή του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου, όσο και η τροχιά του, η αρχαιότητά του. Με αυτό τον τρόπο, θα επιτραπεί η καλύτερη κατανόηση θεμελιωδών ζητημάτων που απασχολούν το υπουργείο Πολιτισμού, λόγου χάρη πώς το εθνικό πολιτισμικό κεφαλαίο κατανέμεται στο εσωτερικό τού κάθε πολιτισμικού υποπεδίου παραγωγής συμβολικών αγαθών –του θεάτρου, του χορού, της λογοτεχνίας, του εικαστικού πεδίου κ.λπ. (και, κατ' επέκταση, μεταξύ πολλών ακόμα άλλων, να κατανοήσουμε και να αντικειμενοποιήσουμε τη σχέση και τον βαθμό σύνδεσης των πολιτιστικών παραγωγών με το εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο καθώς και τη σχέση τους με την παραγωγή και αναπαραγωγή του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου, αναγκαίο στοιχείο που εντάχθηκε και αυτό στο σύστημα δεικτών)–, πώς κατανέμεται στο εσωτερικό της εθνικής επικράτειας ανά περιφέρεια, πώς κατανέμεται το εθνικό πολιτισμικό κεφαλαίο στο εσωτερικό τού συστήματος των κοινωνικών ομάδων και τάξεων, ποιες οι επιπτώσεις των κατανομών αυτών στους διάφορους τομείς της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας, ποιοι είναι οι όροι μεταβολής τους, πώς οι σχέσεις μεταξύ των επιμέρους διαστάσεών του καθορίζουν τον τρόπο παραγωγής και αναπαραγωγής του πολιτισμού και της κουλτούρας στη χώρα μας, κ.ά.[20] Και, βέβαια, στη συνέχεια της αρχικής και βασικής αντικειμενοποίησης του συνολικού εθνικού μας πολιτισμικού κεφαλαίου, στόχο επίσης αποτελεί η αντικειμενοποίησή του ανά περιφέρεια επικράτειας και, φυσικά, σταδιακά, ο καταμερισμός του ανά κλάδο και τομέα συμβολικών αγαθών.

20. Οι διάφοροι διεθνείς οργανισμοί επιχειρούν εδώ και χρόνια να μετρήσουν τις διαστάσεις των εθνικών πολιτισμικών κεφαλαίων χωρίς να διαθέτουν μια σαφή και κατάλληλη επιστημονική άποψη για την ειδική λογική που διέπει την αγορά των συμβολικών αγαθών, μια θεώρηση που οφείλει να έχει ένα υπουργείο Πολιτισμού προκειμένου να διαχειριστεί έναν χώρο στον οποίο συνδυάζονται, με έναν ειδικό τρόπο, η οικονομική και η συμβολική διάσταση των αγαθών που παράγονται και αναπαράγονται στο εσωτερικό του. Για παράδειγμα, τι νόημα έχει να μετρά κανείς έστω κάποιες διαστάσεις του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου παραβλέποντας τη διαφορική κατανομή του κεφαλαίου μέσα σε μια συγκεκριμένη κοινωνία, ανεξάρτητα από τη δομή των κοινωνικών σχέσεων μέσα στις οποίες λειτουργεί, ή ακόμα, να αναφέρεται στο θεσμοποιημένο εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο και να συγχέει την ονομαστική με την πραγματική αξία του;

05

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Εθνικό και διεθνές πολιτισμικό κεφάλαιο

Η εξέταση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου μάς υποχρεώνει και μας επιτρέπει ταυτόχρονα να μελετήσουμε σε ποιο βαθμό έχει προχωρήσει και η διεθνοποίηση των εθνικών πολιτιστικών θεσμών και παραγωγών. Με άλλα λόγια, η επιλογή των πολιτισμικών δεικτών οφείλει να επιμείνει, επίσης, και στην προοπτική του ρόλου που διαδραματίζει το ελληνικό κράτος στη διπλωματική αρένα και ειδικότερα στη διεθνοποιημένη διάσταση του εθνικού πολιτισμικού πεδίου.[21]

Η επιμονή αυτή είναι δικαιολογημένη, όταν σταθμίσουμε πόσο σημαντικό ρόλο παίζουν στον μετασχηματισμό των κοινωνικών δομών οι συγκρούσεις μεταξύ των κρατών και οι διάφορες μορφές διακρατικής οικονομικής βίας και πολιτιστικής κυριαρχίας. Γνωρίζουμε πως τα κράτη ανταγωνίζονται το ένα το άλλο, προκειμένου να επιβάλουν, να ενισχύσουν ή να ανατρέψουν την κυριαρχία που ασκούν τα μεν στα δε. Και είναι γεγονός ότι, όσο παραμένουν σχετικά σταθερές οι κοινωνικές δομές, τόσο οι οικονομικές συγκρούσεις ή η πολιτική κυριαρχία τις μετασχηματίζουν συχνά σε βάθος. Κοντολογίς, θεωρείται ότι οι μεγάλες οικονομικές και πολιτιστικές συγκρούσεις που αντιπαραθέτουν τις κοινωνίες επισπεύδουν τις διαδικασίες διαφοροποίησης, ανατρέπουν το πλαίσιο της κυριαρχίας και αναπτύσσουν νέους τρόπους και μηχανισμούς για να αναπαραστήσουν τον εαυτό τους, τους άλλους και τον κόσμο. Αυτή η διακρατική ανταγωνιστική λογική εκδηλώνεται εκτός από τη συσσώρευση των μέσων βίας (εξοπλισμών, στρατού) βρίσκει και την πραγμάτωση στη συσσώρευση οικονομικού κεφαλαίου και τέλος τη συσσώρευση πολιτισμικού κεφαλαίου.[22]

---

21. Η ανάλυση που ακολουθεί βασίζεται στο De Montlibert (1998β).

22. Όλα δείχνουν ότι στον τομέα των διακρατικών σχέσεων οι τρεις λογικές παραπέμπουν σε κόσμους λιγότερο ασύνδετους μεταξύ τους απ' όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως.

Συνεπώς, είναι ευνόητο να εξετάσουμε τις εθνικές διακρατικές πολιτιστικές σχέσεις. Καταρχάς, μέσα από τις επιστημονικές, πολιτιστικές και καλλιτεχνικές ανταλλαγές λειτουργούν άρρητα η νομιμοποίηση και η εσωτερίκευση τόσο της κυριαρχίας όσο και της εκμετάλλευσης καθώς οι ιδέες, επιστημονικές, λογοτεχνικές ή καλλιτεχνικές, δεν κυκλοφορούν σε κοινωνικό κενό, κινούμενες από τη δύναμη της αλήθειας και μόνο· οι πνευματικές ανταλλαγές συνδέονται ευθέως με τις κοινωνικές συνθήκες, όπως και η κυκλοφορία των επιστημόνων, των συγγραφέων ή των καλλιτεχνών, η διακίνηση ιδεών και ανθρώπων, γενικότερα, εντάσσονται σε σχέσεις κυριαρχίας.

Ειδικότερα, όπως σημειώνει ο Ch. de Montlibert, αν υπάρχουν σύνορα ανάμεσα σε εθνικά κράτη που υποτάσσουν στα συμφέροντά τους την παραγωγή της επιστήμης ή της τέχνης και την κυκλοφορία τους, υπάρχουν επίσης και εξίσου θεσμοθετημένα σύνορα ανάμεσα σε γνωστικά αντικείμενα, καθώς και άλλα, με πανίσχυρη επενέργεια, ανάμεσα σε ομάδες δρώντων οι οποίοι ενδιαφέρονται γι' αυτή την παραγωγή και τη διάχυση.[23] Επιπλέον, όταν στοχαζόμαστε με όρους συνόρων, οδηγούμαστε στο να εξετάσουμε ποια «κέντρα» είναι ικανά να τα επιβάλουν και ποιες είναι οι σχέσεις ανταγωνισμού και κυριαρχίας ανάμεσα στα «κέντρα». Τα «πολιτιστικά κέντρα» εκατέρωθεν των συνόρων δεν καταλαμβάνουν πάντα ταυτόσημες θέσεις (χωρίς να τίθεται ζήτημα καθυστέρησης ή προόδου)· άλλα τείνουν να ασκούν κυριαρχία, άλλα να υφίστανται την κυριαρχία.

Όλα τείνουν, πράγματι, να μας πείσουν πως για να υπάρξει πολιτιστική κυριαρχία ενός κέντρου, πρέπει, όπως σημειώνει ο Γάλλος κοινωνιολόγος, να ικανοποιούνται τρεις τουλάχιστον προϋποθέσεις. Καταρχάς, πρέπει να έχουν συγκεντρωθεί αρκετά

23. Όπως σημειώνει πάλι ο Ch. de Montlibert, η διακίνηση ιδεών ανάμεσα σε κοινωνικά ιεραρχημένους χώρους και διαχωρισμένους από σύνορα εξαρτάται από τις στρατηγικές των δρώντων, που μπορεί να προσχωρήσουν είτε σε μια οργανωμένη συλλογική δράση για την επιβολή υποδειγμάτων παραγωγής είτε να επιδιώξουν να οροθετήσουν τους όποιους καταναγκασμούς προκύπτουν από την κατάσταση για να αντλήσουν προσωπικά πλεονεκτήματα, υλικά ή συμβολικά, είτε να αντισταθούν σε μια επιβολή είτε ακόμα να την αποδεχθούν καρτερικά και να απομονωθούν. Ωστόσο, οι στρατηγικές αυτές δεν είναι συνειδητές τις πιο πολλές φορές και εξαρτώνται από το ποια θέση κατέχουν οι δρώντες (επιστήμονες, συγγραφείς, καλλιτέχνες κ.λπ.) στον κοινωνικό και πνευματικό χώρο. Επιπλέον, ενεργοποιούνται στον βαθμό που υπάρχουν θεσμοί (εξεταστικές επιτροπές, επιτροπές ανταλλαγών, συντακτικές ομάδες επιθεωρήσεων, επιτροπές αξιολόγησης) που έχουν τη δική τους κοινωνική λογική λειτουργίας. Τα κίνητρα και τα συμφέροντα των δρώντων εξαρτώνται, επίσης, από το πνευματικό πεδίο στο οποίο ανήκουν. Κυριαρχία ενός πολιτιστικού κέντρου αποτελεί η αποκρυστάλλωση και η συγκέντρωση σε έναν γεωγραφικό χώρο πολυάριθμων μορφών κυριαρχίας σε διαφοροποιημένα διανοητικά πεδία, ενώ τα σύνορα μεταξύ πολιτιστικών κέντρων αποτελούν έκφραση μιας παγιωμένης σχέσης κυριαρχίας. Τέλος, να σημειωθεί πως όσο τεχνητά και αυθαίρετα και αν είναι αυτά τα «σύνορα», δεν παύουν να έχουν αποτελεσματικότητα στον προσδιορισμό της ταυτότητας και της αυτοεικόνας. Βλ. De Montlibert (1998β: 197).

άτομα ώστε η πάλη ανάμεσα στις ομάδες να αναπτύξει έναν καταμερισμό εργασίας που να είναι ικανός να δημιουργήσει ειδικούς θεσμούς, ειδικές πρακτικές και παραστάσεις – βάση της αυτονομίας και της αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε επιστήμονες, καλλιτέχνες ή λογοτεχνικούς δημιουργούς. Επιπλέον, πρέπει να συγκεντρωθούν μέσα που να επιτρέψουν σε αυτό το διανοητικό πεδίο να λειτουργήσει (χρήματα, πόστα, εκδοτικοί οίκοι, γραφεία κ.λπ.). Τέλος, ομάδες χρηστών ή ένα κοινό ειδημόνων (μεταξύ των οποίων οι φοιτητές και γενικότερα οι πτυχιούχοι της ανώτατης εκπαίδευσης) πρέπει να αναπτύξουν συστήματα εκτίμησης των έργων και αναγνώρισης των δημιουργών. Κάθε κυρίαρχο κέντρο φαίνεται να δομεί ορισμένες στρατηγικές απέναντι στα κυριαρχημένα κέντρα – περισσότερο ασυνείδητα παρά συνειδητά, ή για συμφέροντα που δεν είναι πάντα υλικά, χωρίς να λείπουν και αυτά. Τέτοιες στρατηγικές μπορεί να είναι η αξιοποίηση των νέων ιδεών που τυχόν παράγονται σε κυριαρχημένα κέντρα (από την κλοπή έργων μέχρι τη συστηματική αποψίλωση δημοσιεύσεων και διατριβών, περνώντας από την κατασκοπεία), η προσέλκυση ατόμων που εμφανίζονται ως δημιουργοί στους κυριαρχημένους χώρους, με τη χρησιμοποίηση είτε τακτικών σαγήνευσης (υψηλότεροι μισθοί, καλύτερες εργασιακές συνθήκες, εξιδανίκευση της προσφερόμενης ελευθερίας στη δημιουργία, ελπίδες προαγωγής ή δημοσίευσης κ.λπ.) είτε τακτικών εξαναγκασμού (αυταρχική μετάθεση επιστημόνων που ανήκουν σε κυριαρχημένες χώρες), είτε, συνηθέστερα, με ένα μείγμα των δύο.

Μπορεί το κυρίαρχο κέντρο να εισάγει ιδέες και ανθρώπους, αλλά επίσης εξάγει τις ιδέες του, τους ανθρώπους και τους θεσμούς του, με την επιβολή ή τη διάχυση – και πάλι οι τακτικές μπορεί να είναι εν μέρει οργανωμένες ή ακόμα συχνότερα ακούσιες. Ένα κυρίαρχο πολιτιστικό κέντρο μπορεί επίσης να απωθήσει εκούσια ή ακούσια τα άτομα, δημιουργούς σε άλλη συνάφεια, που θα φύγουν για να εγκατασταθούν σε τοπικά κέντρα όπου και θα εισάγουν τα μοντέλα του κυρίαρχου κέντρου. Ενδέχεται επίσης να στείλει missi dominici (ομιλητές, καθηγητές, συμβούλους κ.ά.).

Για να μπορέσει όμως το κυρίαρχο πολιτιστικό κέντρο να διατηρήσει την κυριαρχία του, πρέπει αφενός να είναι θεσμοθετημένο, αφετέρου, σε περιόδους που απειλείται η κυριαρχία του, να υποστηρίζεται από ισχυρή κινητοποίηση. Με άλλα λόγια, στην πρώτη περίπτωση οι δρώντες του κυρίαρχου πολιτιστικού κέντρου δρουν σαν να προσπαθούν να προσαρτήσουν στους δικούς τους θεσμούς τους πολιτιστικούς και επιστημονικούς θεσμούς των κυρίαρχων χωρών.[24] Στη δεύτερη περίπτωση, παρατη-

24. Αυτό το βλέπουμε στις στρατηγικές που επιδιώκουν να επιβάλουν ένα συγκεκριμένο μοντέλο δημοσίευσης καθώς και με τα επιστημονικά άρθρα, τα οποία, προκειμένου να δημοσιευτούν σε αγγλόγλωσσα περιοδικά (συνθήκη της αναγνώρισης σε πάμπολλα γνωστικά αντικείμενα), οφείλουν να ακολουθήσουν

ρούμε ότι το εθνικό κράτος είναι σαν να αναπτύσσει μια κινητοποίηση των δρώντων της πολιτιστικής παραγωγής, κινητοποίηση μάλιστα ακόμα ισχυρότερη από τη στιγμή που διακυβεύονται τα οικονομικά του συμφέροντα (σε ό,τι αφορά τις επιστήμες της φύσης, αλλά και σε εκείνες τις τέχνες όπου είναι δυνατή η έκδοση αντιτύπων) ή η ιδέα την οποία υπερασπίζεται για την ταυτότητά του (σε ό,τι αφορά τις κοινωνικές επιστήμες, τη λογοτεχνία ή τις πλαστικές τέχνες).

Ο κυριαρχημένος χώρος, επειδή προσδιορίζεται και αυτός από μια κοινωνική δομή όπου επιστήμονες, καλλιτέχνες και δημιουργοί κατέχουν καθορισμένη θέση και αναπτύσσουν πρακτικές και παραστάσεις που εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά τους, δεν είναι υποχρεωτικά καταδικασμένος να υποστεί ολοσχερώς την κυριαρχία ενός κυρίαρχου πολιτιστικού κέντρου. Οι στρατηγικές που αναπτύσσονται στους κόλπους του μπορεί βέβαια να καταλήξουν στην αποδοχή των κυρίαρχων κανονιστικών προτύπων, αλλά μπορεί επίσης να αξιοποιήσουν την ανάμειξη με άλλες επιρροές, να στοχεύσουν στην ανατρεπτική μεταστροφή των προτύπων ή να καταδηλώσουν την απόρριψή τους. Οι δρώντες των κυριαρχημένων κέντρων μπορεί να συμμαχήσουν εναντίον των κυρίαρχων πολιτιστικών κέντρων. Τα τοπικά κέντρα, στον βαθμό που είναι η θέση τους να διαθέτουν μέσα τα οποία προσφέρονται στην πολιτιστική δημιουργία, μπορεί να αντιπροσωπεύουν μια δυνητική αγορά για πολλούς «δρώντες» που είναι σε θέση να αναζητήσουν εκεί τα υλικά ή συμβολικά πλεονεκτήματα τα οποία δεν θα αποκτούσαν τόσο εύκολα στον κυρίαρχο κοινωνικό χώρο, όπου ο ανταγωνισμός υπόκειται σε μεγαλύτερη ρύθμιση και η διασημότητα αποκτάται λιγότερο εύκολα στον κυρίαρχο κοινωνικό χώρο. Τέλος, η διάχυση των ιδεών με ορμητήριο ένα κυρίαρχο πολιτιστικό κέντρο μπορεί όχι μόνο να μην εγκλωβίσει το κυριαρχημένο κέντρο σε σχέση υποταγής, αλλά αντίθετα να του επιτρέψει να βελτιώσει την πολιτιστική του παραγωγή, βοηθώντας το να αντιταχθεί στους καταναγκασμούς.

Πράγματι, η επιλογή δεικτών σε αυτή την προοπτική βασίζεται σε μια ολόκληρη θεωρητική προοπτική (Παναγιωτόπουλος, 2012: 215-217) και εκκινεί από δύο θεμελιώδη ερωτήματα. Το πρώτο ερώτημα, λοιπόν, είναι πώς να προσεγγίσουμε τις σχέσεις μεταξύ των πολιτισμικών του «κέντρου» και αυτών της «περιφέρειας», κατά τη διεργασία της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, χωρίς να υιοθετήσουμε την άποψη των κυρίαρχων «κέντρων», δηλαδή, αυτή την οποία, αν και μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς αναπαραγωγής και τις επιδράσεις της πολιτισμικής κυριαρχίας τους καθώς

τους όποιους κανόνες έχουν επεξεργαστεί προοδευτικά οι δρώντες που βρίσκονται σε κυρίαρχη θέση. Η επιβολή μοντέλων έκφρασης δεν ορίζει μόνο τη μορφή της έκθεσης των εργασιών, αλλά επίσης τη χρησιμοποιούμενη γλώσσα στη συλλογιστική που αναπτύσσεται. Βλ. Παναγιωτόπουλος (2007).

και να μελετήσουμε τις στρατηγικές συμβολικής εισαγωγής/ εξαγωγής τους, δεν δίνει τόση σημασία στις παραλλαγές της σχέσης κυριαρχίας, των οποίων η αρχή τοποθετείται από τη μεριά των κυριαρχούμενων πεδίων. Το δεύτερο ερώτημα συνδέεται εν μέρει με το πρώτο. Εφόσον ισχύει ότι οι επιστημονικές ανταλλαγές ανάμεσα στα κυρίαρχα επιστημονικά «κέντρα» και τους κυριαρχούμενους χώρους δεν λειτουργούν παρά μόνο στον βαθμό που συμφέρει τους δρώντες των κυριαρχούμενων πεδίων, συμβάλλοντας, συχνά, στην ίδια τους την κυριαρχία, τότε πώς να μελετήσει κανείς, χωρίς να πέσει στην παγίδα των ιδιοκεντρικών αναλύσεων, τα ειδικά προβλήματα που ανακύπτουν σε εκείνα τα εθνικά πεδία των κοινωνικών επιστημών, των οποίων η παρουσία στη διεθνή σκηνή δεν είναι ηγεμονική;

Οι προσεγγίσεις με τις οποίες επιχειρήθηκε να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά και να αντιμετωπισθεί η ειδική λογική της παραγωγής των πολιτισμικών παραγωγών των «μικρών χωρών», διαμορφώνοντας μια ογκώδη βιβλιογραφία τα τελευταία σαράντα χρόνια, φαίνεται να ταλαντεύονται ανάμεσα σε μια κατεύθυνση «ερμηνευτικού» ιδεαλισμού ή/και ενός τελολογικού κουλτουραλισμού που συναντούμε στις επιστήμες και στον πολιτισμό και στη «ρεαλιστική» παράδοση που κυριαρχεί στις μελέτες των διεθνών σχέσεων, η οποία πραγματεύεται τις πολιτικές και τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ των κρατών.

Το διάζευγμα αυτό, που για πολύ καιρό δέσποζε στον χώρο κατασκευής της αντίστοιχης προβληματικής, τέθηκε υπό αμφισβήτηση τα τελευταία είκοσι χρόνια, μεταξύ άλλων, υπό την πίεση των νέων μορφών του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, που ενεργοποιούνταν, και των σχετικά σημαντικών αποτελεσμάτων της ανάπτυξης των επιστημονικών χώρων των περιφερειακών κοινωνιών. Έτσι, σήμερα, το ερώτημα που φαίνεται να τίθεται νόμιμα, αν δούμε τις διάφορες κριτικές που πολλαπλασιάζονται για το διάζευγμα αυτό, θα μπορούσε να διατυπωθεί με τον ακόλουθο τρόπο: πώς θα μπορούσαμε να κατασκευάσουμε ως ένα πραγματικό επιστημονικό αντικείμενο τις σχέσεις ανάμεσα στα πολιτισμικά πεδία του «κέντρου» και της «περιφέρειας», επιφέροντας μια ρήξη με αυτό το «επιστημολογικό ζεύγος», το οποίο, ακόμα και όταν προσανατολίζεται στο να υπερβεί τις συζητήσεις για τις πιο ορατές διαστάσεις της υποταγής τού ενός κράτους σε ένα άλλο, τονίζοντας την οικονομική, πολιτισμική και γλωσσική επιβολή, καταλήγει τις περισσότερες φορές να μην αποφεύγει τη συνύπαρξη ενός αναγωγικού οικονομισμού κι ενός αφελή ιδεαλισμού, σε αυτόν τον τομέα της έρευνας;

Θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε εδώ κάποιες θεωρητικές προτάσεις, οι οποίες, θεμελιωμένες σε μια πραγματική οικονομία των φαινομένων της διεθνούς συμβολικής κυριαρχίας και των όρων δυνατότητας της εγκαθίδρυσης του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, θα μπορούσαν να συνδράμουν αποτελεσματικά στην κατασκευή του αντικειμένου

αυτού και, κατά συνέπεια, σε μια πραγματική επιστημολογία της πολιτισμικής παραγωγής των πολιτισμικών παραγωγών των «μικρών χωρών», δηλαδή σε μια επιστημολογία που θα περιλαμβάνει τη γνώση των κοινωνικών συνθηκών της δυνατότητας παραγωγής και λειτουργίας των πολιτισμικών τους σχημάτων. Υπό αυτό το πρίσμα, πρέπει να διερευνηθεί η γένεση και η δομή του χώρου που προσιδιάζει στο διεθνές επιστημονικό πεδίο, αντλώντας από τα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία που προτάθηκαν από τον Pierre Bourdieu και κυρίως από εκείνα που συνδέονται τόσο με τη γενική του θεωρία των πεδίων (Casanova, 2012).

Εδώ και καιρό γνωρίζουμε πως η καταγωγική εξάρτηση της πολιτισμικής παραγωγής από μέρους του Κράτους εδράζει στην αρχή της ανισότητας που δομεί το πολιτισμικό σύμπαν. Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι εθνικές ιστορίες (πολιτικές, οικονομικές, στρατιωτικές, διπλωματικές, γεωγραφικές…) δεν είναι μόνο διαφορετικές αλλά και άνισες –και άρα ανταγωνιστικές–, τα πολιτιστικά μέσα, που πάντοτε φέρουν τα ίχνη της ιστορίας του Κράτους, είναι τα ίδια άνισα και με άνισο τρόπο κατανεμημένα ανάμεσα στους εθνικούς κόσμους. Πρέπει, επομένως, να εξαχθούν όλα τα συμπεράσματα που απορρέουν από το ότι τα επακόλουθα της δομής αυτής επηρεάζουν όλους τους εθνικούς πολιτισμικούς χώρους κι όλους τους πολιτισμικές παραγωγές: Οι πρακτικές, οι παραδόσεις και οι μορφές που ισχύουν σε ένα εθνικό πολιτισμικό πεδίο δεν αποκτούν το ολοκληρωμένο νόημά τους παρά μόνο αν συσχετισθούν με τη συγκεκριμένη θέση που καταλαμβάνει ο εθνικός πολιτισμικός χώρος στην παγκόσμια δομή.

Πιο συγκεκριμένα, ένας εθνικός πολιτισμικός χώρος είναι ένας κοινωνικός μικρόκοσμος που τοποθετείται με τη σειρά του μέσα σε έναν χώρο που περιέχει άλλους εθνικούς πολιτισμικούς χώρους και που οφείλει ένα μεγάλο μέρος των ιδιοτήτων του στη θέση που καταλαμβάνει σε αυτό τον χώρο. Με το να αγνοήσουμε, συνεπώς, αυτή την αλληλουχία δομικών εγκιβωτισμών, με το να αγνοήσουμε αυτή τη σχεσιακή θέση και τα συνακόλουθα αποτελέσματά της, ουσιαστικά, εκτιθέμεθα στην αναζήτηση, μέσα στον εθνικό πολιτισμικό χώρο, εξηγητικών αρχών που βρίσκονται στο εξωτερικό του, στη δομή του διεθνούς πολιτισμικού χώρου στον οποίο αυτός εντάσσεται. Έτσι, μόνο μια ολική θεωρία του διεθνούς πολιτισμικού χώρου, τον οποίο οφείλουμε να κατασκευάσουμε ως έναν χώρο δομημένο σύμφωνα με γενικές όσο και ειδικές λογικές, θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε πραγματικά κάθε σημείο του χώρου, τον ειδικό εθνικό πολιτισμικό χώρο ή τον μεμονωμένο πολιτισμικό παραγωγό ενός εθνικού χώρου.

Βέβαια, είναι σαφής η δυσκολία που παρουσιάζει το να εξετάσει κανείς, μ' έναν αυστηρό τρόπο, τη γένεση και τη δομή τού συνόλου του διεθνούς πολιτισμικού χώρου και ισχύει ότι ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί μια εργασία που θα ήταν πραγματικά συλλογική και διεθνής. Όμως, παράλληλα με το ότι μια τέτοια εκτεταμένη κοινωνικοϊστορική

ανάλυση του διεθνούς πολιτισμικού πεδίου, που οδηγεί σε μια νέα μέθοδο ανάλυσης, σε αυτή της διττής ιστορικοποίησης –η οποία μας ωθεί στο να τοποθετήσουμε κάθε πολιτισμικό παραγωγό τόσο στον παγκόσμιο πολιτισμικό χώρο, διαμέσου της θέσης που καταλαμβάνει σε αυτόν ο εθνικός πολιτισμικός χώρος από τον οποίο προέρχεται, όσο και στη θέση του στον εθνικό πολιτισμικό χώρο– παρουσιάζει μια εξαιρετική δυσκολία, εντούτοις, συνιστά το ένα και μοναδικό μέσο για να κατανοήσουμε το γιατί τα «πολιτισμικά πράγματα» στις «μικρές κοινωνίες» παρουσιάζονται υπό αυτή τη μορφή κι όχι υπό μια άλλη. Αυτό συμβαίνει γιατί ο προσδιορισμός της θέσης ενός πολιτισμικού παραγωγού, όπως προτείνεται από την προσπάθεια κατανόησης και εξήγησης της πολιτισμικής παραγωγής με τους όρους του διεθνούς πολιτισμικού, θα οδηγήσει σε μία ανάλυση που δεν θα επιφέρει απλώς μια ρήξη με τις διάφορες τετριμμένες προσεγγίσεις της «εθνικής ιδιαιτερότητας» και δεν θα επιτρέψει μόνο να ξεπεραστούν ορισμένες δυσκολίες που τίθενται στην ιστορία και την κοινωνιολογία του πολιτισμού, που συνδέονται κυρίως με τις διάφορες μορφές του ευφημισμού, της άρνησης των ειδικών συσχετισμών δυνάμεων και των πολιτισμικών αγώνων, της απάλειψης κάθε ίχνους της συμβολικής βίας που κυριαρχεί στον διεθνή πολιτισμικό χώρο· ένας τέτοιος προσδιορισμός θα επιτρέψει κυρίως να περιγραφεί η δομή των καταναγκασμών και των ιεραρχήσεων αυτού του πολιτισμικού κόσμου καθώς επίσης και οι ιδιαίτεροι μηχανισμοί κυριαρχίας που εκδηλώνονται εκεί. Ως εκ τούτου, θα μπορούσε να συμβάλει αποτελεσματικά στην ανάδειξη, με τη συστηματική χρήση της αναστοχαστικής και της συγκριτικής μεθόδου, του συνόλου των δυνάμεων εκείνων που ευνοούν τους «εθνικούς» ορισμούς των προβληματικών και των δομών των πολιτισμικών ερευνών και παραγωγών (Bourdieu, 2007).

Οι δυνάμεις αυτές δεν οφείλονται μόνο στην «εθνική» διάσταση των πολιτισμικών θεσμών και την ύπαρξη εθνικών κρατών, τα οποία είναι κάτοχοι ενός σχεδόν μονοπωλίου απονομής τίτλων, θέσεων και πόρων σε σχέση με την πολιτισμική έρευνα και παραγωγή αλλά επίσης, κυρίως, σε ό,τι αφορά τη διεθνή κι εθνική διάσταση της παραγωγής, της μετάδοσης και της αναπαραγωγής των πολιτισμικών γνώσεων και των τεχνογνωσιών. Πρόκειται για δυνάμεις που απορρέουν, ομοίως, από τα γλωσσικά εμπόδια και, πιο συγκεκριμένα, από το άνισο κεφάλαιο που αντιπροσωπεύει κάθε γλώσσα στον παγκόσμιο χώρο της παραγωγής και διάχυσης των συμβολικών αγαθών· για δυνάμεις, επίσης, που παράγουν όλα τα κεντρομόλα ή φυγόκεντρα αποτελέσματά τους εξαιτίας της περισσότερο ή λιγότερο σχετικής (αν)επάρκειας μεταξύ, από τη μία μεριά, των σχημάτων της παράστασης κι ερμηνείας του κοινωνικού κόσμου που οι πολιτισμικοί παραγωγοί τυποποιούν και, από την άλλη μεριά, των διεθνών και των εθνικών ιδιαιτεροτήτων στις οποίες εφαρμόζονται. Τέλος, πρόκειται για δυνάμεις οι

οποίες βρίσκουν τη συμβολική τους καθιέρωση σε μια βαθιά παραγνώριση των εθνικών συνθηκών παραγωγής των πολιτισμικών κατασκευών και στην αναγωγή τους σε καθολική αξίωση. Γενικότερα, η κριτική ανάλυση των τρόπων της πολιτισμικής παραγωγής των «μικρών κοινωνιών» που εντάσσονται στον διεθνή χώρο της παραγωγής συμβολικών αγαθών αποτελεί έναν απαραίτητο εκ των προτέρων όρο για την καθολικοποίηση των μέσων της πολιτισμικής γνώσης και της κριτικής αναστοχαστικότητας που εδράζεται σε αυτή. Με λίγα λόγια, υιοθετώντας μια κονστρουκτιβιστική προσέγγιση, που συχνά χαρακτηρίζεται ως «γενετικός δομισμός», και τοποθετώντας τη ως συνισταμένη πολλών εθνικών παραδόσεων και κλάδων των επιστημών του πολιτισμού, αυτή η θεωρητική σκοπιά, ενάντια στις παγίδες του ακαδημαϊκού εθνοκεντρισμού ή του άναρχου σχετικισμού, οφείλει να θέσει σε εφαρμογή ένα νέο διάβημα. Το διάβημα αυτό, δίνοντας έμφαση στον κατάλληλο τρόπο λειτουργίας του διεθνούς πολιτισμικού πεδίου και στη λογική της αναπαραγωγής των σχέσεων κυριαρχίας ανάμεσα στα πολιτιστικά «κέντρα» και στις πολιτιστικές «περιφέρειες» ή «ημιπεριφέρειες» που συγκροτούν αυτό το πεδίο, θα μπορούσε να μας οδηγήσει στον προσδιορισμό των εθνικών συνθηκών ανάδυσης κι ανάπτυξης των εθνικών συμβολικών αγαθών των μικρών χωρών, των αντίστοιχων εθνικών ορισμών τους, της οριοθέτησης των αντικειμένων και των μεθόδων της παραγωγής τους καθώς επίσης και του κατά κλάδου καταμερισμού της εργασίας παράστασης του κοινωνικού κόσμου που τις χαρακτηρίζει (Παναγιωτόπουλος, 2012: 4-17).

Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή, που θα μπορούσε να αποτελέσει ένα είδος κριτικού όπλου με επιστημονική, κλινική και κοινωνική λειτουργία στην υπηρεσία όλων των κυριαρχούμενων πολιτισμικών, θα έπρεπε να οδηγήσει στο να μας επιτρέψει, τελικά, να θέσουμε μ' έναν πιο αυστηρό τρόπο το γενικό ερώτημα, το ουσιωδώς πολιτικό, που συνδέεται με αυτή την επιστημονική οπτική, δηλαδή αυτό που επιβάλλεται στο επίπεδο της πολιτιστικής πολιτικής: πώς μπορεί κανείς να υπερβεί το διπλωματικό μοντέλο του νεοκοσμοπολιτισμού που, υπό τη μορφή ενός στωικο-καντιανού κοσμοπολιτισμού, υποστηρίζει έναν αφελή ιδεαλιστικό διεθνισμό, παραγνωρίζοντας το θεμέλιο των διεθνών πολιτιστικών αγώνων για την κυριαρχία; Έπειτα, θα πρέπει να διερωτηθούμε για το πώς –αν θέλουμε να δούμε τις διαφορετικές μορφές της συμβολικής βίας που αναπτύσσονται πίσω από το προσωπείο ενός είδους πολιτιστικού «εθνικισμού»– θα πληρωθούν οι κοινωνικές συνθήκες της συλλογικής επένδυσης σε θεσμούς που παράγουν τις οικονομικές και τις κοινωνικές συνθήκες του σεβασμού στην αντιπαράθεση και τη συνεργασία των εθνικών πολιτισμικών εμπειριών.

06

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μέθοδοι και τεχνικές μέτρησης

Μείζον διακύβευμα για την παρούσα εργασία απετέλεσε η υπέρβαση του μεθοδολογικού και λογικού φαύλου κύκλου που συνδέει τις πολύ απλουστευτικές μεταβλητές στάσεων με τους γενικούς και γενικευτικούς οικονομικούς δείκτες, προκειμένου να κατασκευαστούν πιο έλλογοι και επιστημολογικά θεμελιωμένοι τρόποι και μορφές μέτρησης. Παράλληλα, βασικό στόχο αποτελεί η διαφοροποίηση των τύπων των ερευνών: η ενσωμάτωση ποσοτικών και εθνογραφικών προσεγγίσεων οι οποίες, αν και δεν οδηγούν σε στατιστικές αποκρυσταλλώσεις, επιτρέπουν την αντικειμενοποίηση των διαδικασιών και των μηχανισμών που διέπουν τις καθημερινές λογικές και πρακτικές των ατόμων, και, συνεπώς, την αντικειμενοποίηση των μηχανισμών παραγωγής του πολιτισμού στα πράγματα και στους εγκεφάλους που είναι απαραίτητη. Τέλος, επιστημονικό διακύβευμά μας αποτέλεσε για μας η ανάπτυξη μιας ρητά πολυδιάστατης προσέγγισης των κοινωνικών καθορισμών του πολιτισμού, πολλαπλασιάζοντας, από τη μια μεριά, τις μετρήσεις του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου και, από την άλλη μεριά, τους ικανούς και αναγκαίους κοινωνικο-οικονομικούς δείκτες για τη μέτρησή του. Είχαμε την πεποίθηση πως μόνο μέσω μιας επαγωγικής πορείας θα μπορέσουμε να ξεχωρίσουμε και να αναδείξουμε τις πραγματικά συναφείς διαστάσεις μέσα από «το σωρό των δεδομένων» (Lebaron, 2009: 133-137).

Έτσι, το βασικό χαρακτηριστικό της επιλογής των δεικτών που υιοθετήσαμε, και συνεπώς των ερευνών που απαιτούνται για να συγκροτηθούν και να αντικειμενικοποιηθούν, αποτελεί το συστηματικό πηγαινέλα μεταξύ της γνώσης του Dasein και της γνώσης του Wesenssein, μεταξύ της αναγκαιότητας συγκρότησης στατιστικών σειρών και των κατανεμημένων στις διάφορες ζώνες τους *περιπτώσεων.* Το γεγονός αυτό θα επιτρέψει, από τη μια μεριά, την εξέταση των επιδράσεων διαφόρων μεταβλητών με στόχο την ανίχνευση του σχετικού τους βάρους μέσα στο σύστημα των επεξηγηματικών παραγόντων της κάθε περίπτωσης (χωρίς όμως να εγκλωβιζόμαστε στην πειραματικού τύπου αναζή-

τηση των «καθαρών επιδράσεων» μιας μεταβλητής, όπως το θέλει κάθε ποππεριανής εμπνεύσεως οικονομετρική προσέγγιση των κοινωνικών πρακτικών).[25] Από την άλλη μεριά, επιλέγοντας ως βασικό «πρωταγωνιστή» του «στατιστικού θεάτρου» το κοινωνικά και ιστορικά τοποθετημένο σε έναν συγκεκριμένο κοινωνικό και ειδικότερα πολιτισμικό χώρο άτομα και ομάδες, η επιλογή αυτή μας επιτρέπει επίσης να ελέγξουμε όσο είναι δυνατόν την ερμηνεία της δράσης των μεταβλητών χάρη στη γνώση του «συγκείμενου», που δεν μπορεί ποτέ να περιγραφεί πλήρως από τη γλώσσα των μεταβλητών και των παρατηρούμενων συσχετίσεών τους (Rouanet and Le Roux, 2004). Αυτού του είδους η προσέγγιση δεν έχει καμία σχέση με αυτήν που συρρικνώνει τα άτομα και τις ομάδες τους σε μεταβλητές που απορρέουν, όπως σημειώνει ο Alain Desrosiers, από τις πλασματικά καθολικευτικές κατηγοριοποιήσεις, βασισμένες σε ανιστόρητα και εμπνευσμένα από τις φυσικές επιστήμες μοντέλα (Boltanski, 1982· Desrosiers and Thevenot, 1988), τις οποίες υιοθετεί η νομιναλιστικής και πλατωνικής προοπτικής λεγόμενη hard «ποσοτική κοινωνιολογία» (Bourdieu, 2002: 143- 178), της οποίας τα άπειρα γραφήματα και οι μαθηματικοί τύποι, πέρα από την καθαρά νομιμοποιητική τους λειτουργία, δεν έχουν συχνά καμία πρακτική και επιστημονική χρησιμότητα.

Πράγματι, σε μια περίοδο φετιχισμού του αριθμού που συνδέεται με την κοινωνική υποβάθμιση των «γραμμάτων και των τεχνών» στην αγορά εργασίας, όπου η χρησιμοποίηση μαθηματικών τύπων, η μαθηματική «μέθεξη» και η μαθηματική χροιά των λεκτών ταυτίζεται με την κατανόηση των πραγμάτων, η στατιστική παύει συχνά να αποτελεί ένα από τα εργαλεία μιας ορθολογικής έρευνας και τείνει να αντικαταστήσει την ίδια τη λογική της έρευνας, συρρικνώνοντας την κοινωνική έρευνα στη μηχανική και αποκλειστική χρήση μιας τεχνικής έρευνας (Champagne, 2004). Ο φετιχισμός αυτός ενισχύεται συνεχώς και πολύπλευρα τον τελευταίο καιρό από τους ειδήμονες της «διεθνικής» ή «αποσυγκειμενοποιημένης» γνώσης, αυτού του νέου γνωστικού χώρου που συγκροτείται από την ανάπτυξη των βασικών στατιστικών κοινωνικών δεικτών σύγκρισης, είτε μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών σε μια προοπτική συχνά πλαστά διαπολιτισμική είτε μεταξύ πολύ απομακρυσμένων χρονικών στιγμών του ίδιου εθνικού κοινωνικού σχηματισμού. Μαγεμένοι από την κοινωνική επιτυχία τους και την αναγνώρισή τους ως το τελευταίο «must» της μόδας του επιστημονικοτεχνικού

25. Θα έπρεπε να είχαμε τον χρόνο και τον χώρο εδώ να δείξουμε με ποιον τρόπο πολλές στατιστικού τύπου έρευνες που διεξάγονται στο πεδίο του πολιτισμού υποπίπτουν πολύ συχνά στο σφάλμα να θεωρούν ότι μετρούν την προσίδια αποτελεσματικότητα ενός μεμονωμένου παράγοντα συσχετίζοντας τον παράγοντα αυτό με μια υπό θεώρηση (κυρίως ρητή ή, σπανιότερα, πρακτική) θεσιληψία. Έτσι, παραγνωρίζουν πως ο ίδιος αυτός παράγοντας μπορεί να συνδέεται με διαφορετικά και μερικές φορές αντεστραμμένα αποτελέσματα ανάλογα με το σύστημα παραγόντων στο οποίο βρίσκεται ενταγμένος.

αριστοκρατισμού και σε μια λογική τού «business as usual», οι νέοι αυτοί ειδήμονες, αγνοώντας τα ποικίλα επιστημολογικά προβλήματα και τα διάφορα επιστημονικά σφάλματα που κρύβει η συγκριτική στατιστική προσέγγιση «δεδομένων» κατασκευασμένων από σύνθετες δομικές και λειτουργικές αλληλοεξαρτήσεις που χαρακτηρίζουν τις διάφορες εθνικές κοινωνικές πραγματικότητες, ομογενοποιούν κοινωνικά γεγονότα αφού τα κατηγοριοποιήσουν και τα ταξινομήσουν σύμφωνα με μία και μοναδική (την κυρίαρχη) λογική κατασκευή του κοινωνικού κόσμου (Schultheis, 1989: 219-284). Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όπου στοιχεία του (λόγιου) κοινού νου συναιρούνται σε μια συγκεκριμένη αντίληψη και συναρμολογούνται σε ολόκληρο σύστημα, όπως θα έλεγε ο W. James, φτάσαμε στο σημείο όσοι ικανοποιούν την καλή πολιτισμική τους διάθεση, μέσω της οικονομίας της ανάγνωσης και της «α-συγγένειας» με το μη ευσύνοπτο και το δυσπερίληπτο που προσφέρουν και δημιουργούν τελευταία οι νέες επαγγελματικές κατηγορίες της κοινωνιολογικής και φιλοσοφικής δημοσιογραφίας, να υφίστανται στον χώρο της πρόσληψης των αντίστοιχων επιστημονικών κοινωνικών ερευνών, και μάλιστα σε γενικευμένη κλίμακα, τις επιδράσεις του φαινομένου της αλλοδοξίας. Στη βάση αυτών των δεδομένων θελήσαμε να δημιουργήσουμε, όσο μας το επέτρεπε ο τρόπος ανάλυσης του αντικειμένου μας, τους όρους μιας ρήξης με τον φετιχισμό της σχέσης τρόμου και μαγείας –που υποστηρίζεται όλο και περισσότερο από την τεχνολογία, η οποία λειτουργεί ως οθόνη προβολών και απωθήσεων– με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι κοινωνικοί επιστήμονες τη στατιστική, όταν δεν την απαξιώνουν τελείως, δηλαδή όταν δεν προδίδουν την άγνοια του στατιστικού τρόπου σκέψης, πράγμα που υπό αυτή την έννοια είναι το ίδιο, για να μην κάνουμε οικονομία σκέψης επί της χρήσης των μετρήσιμων μεγεθών και επί του νοήματος των παρατηρήσιμων κανονικοτήτων.

Έτσι, η ίδια η κατασκευή του συστήματος των δεικτών που προτείνουμε επιδιώκει να κάνουμε πράξη το αυτονόητο, δηλαδή, ξεκινώντας από το δεδομένο ότι «αν η στατιστική μπορεί να μετρήσει το οτιδήποτε, αυτό δεν σημαίνει πως και η στατιστική είναι το μέτρο όλων των πραγμάτων», να ενεργοποιήσουμε το επιστημονικά προφανές: ότι ο μαθηματικός τύπος δε λέει τίποτα από μόνος του και πως το νόημά του αποκτάται από μια καθαρά εξωμαθηματική διαδικασία (Bourdieu, 1963: 9-12). Οι δείκτες μάς οδηγούν σε μια χρήση της στατιστικής με βάση ερμηνευτικές υποθέσεις, προκειμένου να αναδυθούν οι διερευνώμενοι σχεσιακοί καταμερισμοί και οι αιτιακές κατανομές, και κατ' επέκταση στη διασφάλιση της αξιοπιστίας της μέτρησης, στη στάθμιση των κατά περίπτωση υποθέσεων και στον επανακαθορισμό, όποτε η στατιστική εμπειρία το απαιτεί, του συστήματος των επεξηγηματικών παραγόντων και των ερμηνευτικών μεταβλητών.

Με άλλα λόγια, το σύστημα των δεικτών μας, ικανό να λειτουργήσει ως εργαλείο διακυβέρνησης του πολιτισμού, σαν ένας πολύ ευαίσθητος πολιτισμικός σεισμογράφος,

οδηγεί σε μια χρήση της στατιστικής τέτοια που να μπορεί να παίξει τον ακριβή της ρόλο, αυτόν του τελεστή διαφύλαξης της ερευνητικής διαδικασίας από την αυθαιρεσία της διαισθησιοκρατίας και του πολλαπλασιαστή της ενδυνάμωσης της πληρέστερης νοηματοδότησης των μεταβλητών. Με άλλα λόγια, προσπαθήσαμε να εγκαθιδρύσουμε μεταξύ της κοινωνιολογίας του πολιτισμού και της στατιστικής μια σχέση διαλεκτικής εξάρτησης και αμοιβαίας κριτικής: Καμιά στατιστική σειρά δεν μπορεί να αποκτήσει το νόημά της χωρίς μια σημασιοδοτημένη κατασκευή, καμία ερμηνεία δεν θα έχει αξία χωρίς την κατά το δυνατόν εμπειρική, σε έναν βαθμό σημασιολογικής επιβεβαίωσης, παρατήρηση. Με αυτό τον τρόπο, με τον οποίο τελικά προτείνουμε να ξεπεραστεί στην πράξη το αέναο διάζευγμα μεταξύ εξήγησης και κατανόησης, επιδιώκουμε να δημιουργηθεί στο πλαίσιο της έρευνας για τα οικονομικά του πολιτισμού ένα ικανοποιητικό επικοινωνιακό πλαίσιο όπου η στιγμή της στατιστικής ανάλυσης δεν θα διαχωρίζεται από τη στιγμή της κοινωνιολογικής νοηματοδότησης με τρόπο ώστε να αποφεύγεται –για να παραφράσουμε τον Bourdieu– τη μια στιγμή, όπως πολύ συχνά συμβαίνει, να ξέρουμε τι λέμε χωρίς να γνωρίζουμε για τι πράγμα μιλάμε και, την άλλη, να μην ξέρουμε τι λέμε αλλά να γνωρίζουμε για τι μιλάμε. Βέβαια, μια τέτοια πρακτική σχέση αμοιβαιότητας μεταξύ κοινωνιολογικού και στατιστικού βλέμματος δεν θα μπορούσε να προταθεί αν δεν διακατεχόμασταν από την πρόθεση να επιτελέσουμε ταυτοχρόνως δύο σημαντικές ρήξεις: αφενός, με τη διαδικασία ομογενοποίησης των κατηγοριών σκέψης και ομοιομορφοποίησης των σχημάτων παράστασης του κοινωνικού και πολιτισμικού κόσμου την οποία μας προτρέπει να υιοθετήσουμε, κυρίως, ασύνειδα, η κοινωνική αναγνώριση της κυρίαρχης χρήσης της στατιστικής, θέλοντας να συμβάλουμε στην απονομιμοποίηση της συγκρισιμότητας ασύγκριτων πραγμάτων που διενεργεί η άκριτη χρήση των στατιστικών και, συνεπώς στην αποθεμελίωση αυτού του είδους «αυτοεκπληρούμενης προφητείας» που διενεργείται από την πλευρά των πολιτικών και των επιστημόνων που εμπλέκονται στις αντίστοιχες εργασίες «αρμονιοποίησης»· και αφετέρου, με την κοινωνική δύναμη που απαγορεύει να αντιμετωπιστούν οι ίδιες οι στατιστικές ως κοινωνικά γεγονότα, προκειμένου να μην περιορίζονται μόνο σε δεδομένα πληροφόρησης πάνω στα κοινωνικά γεγονότα (Schultheis, 1998: 51-60). Κοντολογίς, αντιμετωπίζοντας, για να θυμηθούμε τον Cassirer, «τον νόμο και το γεγονός» (Cassirer, 1975) ως δύο αδιαχώριστους πόλους της γνώσης και βασιζόμενοι στην πεποίθηση πως η στατιστική ανάλυση και η μαθηματικοποίηση δεν αποτελούν πανάκεια ικανή να παράσχει την επιστημονική εγγύηση, προτείνουμε τη στατιστική ανάλυση ως ένα άκρως ωφέλιμο εργαλείο από το οποίο δεν θα ζητάμε τίποτα περισσότερο απ' ό,τι μπορεί να μας προσφέρει: Αντιπαρατιθέμενη συστηματικά με το λάθος, να μας επιτρέπει συνεχώς την πρόσβαση σε μια περισσότερο αληθή γνώση ή, όπως λέει ο Bachelard, σε μια γνώση «περισσότερο διυλισμένη» (Bachelard, 1972).

Συμπεράσματα

Το επιστημονικά θεμελιωμένο υλικό που θα μπορεί να παραχθεί από το σύστημα των δεικτών του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου θα επιτρέπει τον σχεδιασμό ορθολογικών και αποτελεσματικών πολιτιστικών πολιτικών στη χώρα, οι οποίες:

- θα ωθούν τον πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα σε τροχιά αειφόρου ανάπτυξης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο,
- θα επαυξάνουν τη συνεισφορά τους στην ελληνική οικονομία και κοινωνία,
- θα δημιουργούν τα μέτρα και τις διαδικασίες για την αντιμετώπιση χρόνιων προβλημάτων στο πολιτισμικό πεδίο, όπως είναι η επισφαλής εργασία, η έλλειψη υποδομών και δικτυώσεων, κριτηρίων αποτίμησης των χρηματοδοτήσεων, των επιτροπών αξιολόγησης, αποκλεισμών και διακρίσεων παραγωγών και κοινών, μειονοτικών ομάδων κ.ά., καθώς και των μεταβολών και εξελίξεων αυτών των ζητημάτων, και
- θα εστιάζουν καλύτερα και, συνεπώς, αποτελεσματικότερα στη διεύρυνση και την εμβάθυνση της πολιτισμικής δημοκρατίας.

Το σύστημα των δεικτών που παρουσιάσαμε αποτελεί, σε τελική ανάλυση, μια διευρυμένη εκδοχή μιας υλιστικής θεωρίας του συμβολικού. Απευθυνόμενο στα κρατικο-γραφειοκρατικά κλιμάκια, αυτό το σύστημα δεικτών θεμελιώθηκε σύμφωνα με τη βασική απαίτηση στην οποία όφειλε να ανταποκριθεί, όπως κάθε δημόσιας χρήσης εργαλείο καταγραφής, δηλαδή υιοθετώντας, με τη βοήθεια των στατιστικών σειρών (αυτών του κλασικού τυπικού εργαλείων ολοποίησης, κανονικοποίησης, αντικειμενοποίησης και συσσώρευσης ατομικών πληροφοριών), μια κεντρική, εποπτική, ολοποιητική άποψη την οποία κανείς άλλος δεν (θα μπορεί να) έχει (Desrosières, 1994: 15-160).

Η επιστημονικά θεμελιωμένη κατασκευή του συστήματος δεικτών, ικανού να αντικειμενικοποιήσει τη δομή και τον όγκο του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου, αποτελεί,

αντικειμενικά, μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας, συλλογικά και αντικειμενικά ενεργοποιημένης, περάσματος ενός εθνικού συμβολικού κεφαλαίου διάχυτου και θεμελιωμένου πάνω στη συλλογική αναγνώριση, άρα στην αβεβαιότητα, σε ένα συμβολικό κεφάλαιο αντικειμενοποιημένο, κωδικοποιημένο, εκπροσωπούμενο και εγγυημένο από το κράτος, δηλαδή γραφειοκρατικοποιημένο (Bourdieu, 1999a). Γνωρίζουμε, άλλωστε, πως η κατασκευή του κράτους είναι αδιαχώριστα κατασκευή του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου, το οποίο είναι ταυτόχρονα ένα εθνικό συμβολικό κεφάλαιο.

Το σύστημα των δεικτών που καταθέτουμε αποσκοπεί στο να προσφέρει στη διακυβέρνηση του εθνικού πολιτισμικού μας πεδίου ένα μέρος των βασικών προϋποθέσεων για να εκπληρώσει δύο τουλάχιστον θεμελιώδεις λειτουργίες του:

α. Καθώς κάθε κοινωνία αποζημιώνει συμβολικά κάθε πράξη που αποκλίνει από τον νόμο του αμιγούς συμφέροντος, το κράτος, αναδιανέμοντας υλικούς πόρους, παράγει ένα ισχυρό συμβολικό φαινόμενο, αυτό της συλλογικής αναγνώρισης (υπό τις δύο έννοιες του όρου, αυτή της ευγνωμοσύνης και της αναγνώρισης της νομιμότητας) της ύπαρξής του. Δεδομένου, λοιπόν, πως τα οικονομικά κόστη στον χώρο του πολιτισμού, κυρίως τα κρατικά, επιστρέφουν ως όφελος στο συμβολικό επίπεδο, γεγονός που επιτρέπει τη συνεχή αναπαραγωγή αυτών των εξόδων, οι σταθερές μετρήσεις που μπορούν να παραχθούν μέσω αυτού του εργαλείου θα επιτρέψουν στη διακυβέρνηση του πολιτισμικού πεδίου να εξασφαλίσει με τον πλέον αποτελεσματικό και δημοκρατικό τρόπο την αναπαραγωγή αυτής της συμβολικής αλχημείας η οποία συνίσταται ακριβώς στη λογική της αναδιανομής (Bourdieu, 1999b).

β. Βασική μέριμνα του συστήματος δεικτών που προτείνουμε αποτέλεσε η πρακτική διαχείριση του γεγονότος πως η κουλτούρα με καθολική αξίωση, συνολικά αναγνωρισμένη ως καθολική μέσα στα όρια μιας καθορισμένης κοινωνικής σφαίρας, κατανέμεται με τέτοιον τρόπο ώστε μόνο ένα μέρος των νόμιμων αποδεκτών, με όρους ηθικής νόρμας, να έχει πραγματικά πρόσβαση σε αυτό το καθολικό. Ένα άλλο πολύ μεγάλο μέρος δυνητικών αποδεκτών αποστερούνται των πιο καθολικών ανακαλύψεων και καινοτομιών του ανθρώπινου πολιτισμού. Παίρνοντας σοβαρά τη διαπίστωση αυτή, εργαστήκαμε με τρόπο που τα αποτελέσματα του εργαλείου που κατασκευάσαμε να απολήγουν στην παροχή υλικού ικανού να βοηθήσει πολιτικές, με στόχο την καθολίκευση των όρων πρόσβασης στο καθολικό (Bourdieu, 1999c).

Ο τρόπος συγκρότησης του συστήματος δεικτών που παρουσιάζουμε επιδιώκει να προσφέρει στη διακυβέρνηση του πολιτισμού εργαλεία και στοιχεία που θα της επιτρέψουν να ελέγξει ήπια και ανεπαίσθητα τα πεδία δυνάμεων του χώρου ευθύνης

της. Η στόχευση αυτή έρχεται, προφανώς, σε αντίθεση με την τάση προς τον θεαματικό και εντυπωσιακό χαρακτήρα που έχουν οι λεγόμενες μεγάλες μεταρρυθμίσεις, καθώς αποσκοπεί να προσφέρει στην υπεύθυνη πολιτική τη δυνατότητα να αντλήσει μέσα από το πεδίο πολιτισμικών δυνάμεων και μέσα από τους αγώνες που διεξάγονται εντός του, τις ικανές εκείνες δυνάμεις που θα μετασχηματίσουν αυτό το πεδίο δυνάμεων προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Αν θα έπρεπε να συνοψίσουμε τη λογική της πολιτικής στόχευσης του παρόντος εγχειρήματος θα λέγαμε, παραφράζοντας τον Bourdieu, πως αυτή είναι πιο κοντά στον Fourier και την *τέχνη της αξιοποίησης των παθών* απ' ό,τι στη μαρξιστική, αποκαλυπτικού τύπου, λογική της ανατροπής (Παναγιωτόπουλος, 2004).

Συνολικά, η εργασία αυτή εμφορείται από την πεποίθηση πως, όπως και σε άλλους τομείς, η διακυβέρνηση του πολιτισμού έχει ανάγκη από καινοτόμα θεσμικά εργαλεία και μηχανισμούς που θα της επιτρέψουν, συνδυάζοντας *πολιτιστική ευαισθησία, διαχειριστική αποτελεσματικότητα και κοινωνική δικαιοσύνη*, τη δημιουργία μιας σειράς από μικρές και εύστοχες κινήσεις, ικανές να ξεμπλοκάρουν ό,τι φρενάρει το πολιτιστικό σύστημα εδώ και χρόνια, από ένα πολιτιστικό σύστημα που κατανέμει τις κυρώσεις και τα κέρδη με πολύ αμφιλεγόμενο τρόπο. Το νέο εργαλείο που προτείνουμε είναι ικανό να συμβάλει στην ενδυνάμωση των δυνατοτήτων αποτελεσματικότητας σε κάθε πολιτιστική πολιτική η οποία θα επιδιώξει να δημιουργήσει μια τομή με τις πολιτικές που σκέφτονται με τη λογική τού «για όλους» και «για πάντα»· αποτελεί ένα πρακτικό και αποτελεσματικό εργαλείο στην άσκηση πολιτιστικής πολιτικής στην προοπτική της «ορθολογικής περιπτωσιολογίας», πολιτική που θα συνδυάζει το ενδιαφέρον για την κάθε ιδιαίτερη περίπτωση τόσο με τη γνώση των γενικών νόμων του τρόπου λειτουργίας των πολλαπλών ενεχόμενων κοινωνικών πεδίων, όσο και με τη γνώση των δυνάμεων και των πολύ ιδιαίτερων συμφερόντων των ανθρώπων εκείνων από τους οποίους εξαρτάται η επιτυχία του εγχειρήματος (Παναγιωτόπουλος, 2003· Παναγιωτόπουλος, 2004).

Μια τέτοια πολιτική είναι πρωτεύουσας σημασίας καθώς η έως τώρα εμπειρία έχει καταδείξει πως η κρατική διακυβέρνηση του πολιτισμού είχε ανάγκη να αποκτήσει ένα σύγχρονο, συνεκτικό, πλουραλιστικό, συμμετοχικό μοντέλο διαχείρισης το οποίο, με νέα εργαλεία και μεθόδους παρέμβασης στην κουλτούρα και στον πολιτισμό, όπως το εργαλείο που προτείνει η παρούσα μελέτη μας, θα επιτρέψει στα θεσμικά κλιμάκια διακυβέρνησης του εθνικού πολιτισμού να αποκτήσουν τη θέση που τους ανήκει στον συνολικό χώρο διακυβέρνησης και να λειτουργήσουν με διαφάνεια, αλλά και ως βασικοί παραγωγοί, υποστηρικτές, εμπνευστές, συντονιστές, ρυθμιστές και εγγυητές:

- των κανόνων που θα αφορούν όσους μετέχουν στο πλαίσιο της διαχείρισης του πολιτισμού, της διάχυσής του και

- των προϋποθέσεων αποτελεσματικής και παραγωγικής λειτουργίας της συνεργασίας μεταξύ των φορέων, ατομικών και συλλογικών, ιδιωτικών και δημόσιων, που συνεργούν στην παραγωγή και αναπαραγωγή των σχέσεων μεταξύ αρχαίου και σύγχρονου πολιτισμού, και των σχέσεών τους με την τεχνολογική εξέλιξη, με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, την πολιτιστική βιομηχανία και τον τουρισμό.

Το εργαλείο μέτρησης του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου που προτείνουμε θα συμβάλει στην αύξηση της δυνατότητας άσκησης μιας εθνικής ορθολογικής πολιτικής στο εσωτερικό της «ελληνικής δημοκρατίας των γραμμάτων και των τεχνών», η οποία θα μπορούσε να συνοψιστεί στη βασική αρχή: *πρέπει να καθολικευτούν οι όροι πρόσβασης στο καθολικό, τόσο για τους πολιτιστικούς παραγωγούς όσο και για τους πολιτιστικούς καταναλωτές* (Παναγιωτόπουλος, 2003β)· μια εθνική πολιτιστική πολιτική όχι με στόχο τα άτομα αλλά μια δομική πολιτική, μια εθνική ορθολογική πολιτική δημιουργίας Δομών που θα ευνοούν τη δημιουργία των αναγκαίων συνθηκών για την παραγωγή και αναπαραγωγή ενός πολιτισμικού και πολιτιστικού σχεδίου ικανού να κάνει συμμέτοχο την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της, χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς, και πιο συγκεκριμένα, μεταξύ άλλων, θα ευνοούν:

- τη διασφάλιση της δημόσιας πολιτικής ευθύνης του κλιμακίων εθνικής διακυβέρνησης για την κατάσταση και το μέλλον του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου,
- την πολιτική ανάπτυξης της συγκέντρωσης πολιτισμικού κεφαλαίου σε όλους τους πολιτιστικούς τομείς μέσω της αύξησης των παραγωγών συμβολικών αγαθών και της αύξησης της παραγωγής των παραγωγών,
- την εκ νέου αξιολόγηση των πολιτιστικών πόρων της χώρας και της κατανομής τους, ικανή να οδηγήσει σε μια αποτελεσματική ποιοτική και ποσοτική αύξηση αλλά και πλατύτερη διάχυση της ανάγκης αυτών των αγαθών, μέσω στοχευόμενων πολιτικών μεταρρυθμίσεων εμπνεόμενες από τις αρχές μιας σύγχρονης πολιτισμικής δημοκρατίας, και
- τη βελτίωση της θέσης της χώρας στο διεθνές πολιτισμικό πεδίο, δηλαδή της θέσης της στις σχέσεις δύναμης μεταξύ εθνικών πολιτιστικών χώρων που οργανώνουν το διεθνές σύστημα κυριαρχίας σε θέματα πνευματικού πολιτισμού.

Με δυο λόγια, με δεδομένο την κατάσταση του πεδίου πολιτισμικής παραγωγής, της γραφειοκρατικής διαχείρισης του πολιτισμού, του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου, των σχέσεων μεταξύ πολιτισμικού πεδίου και σχολικού πεδίου, μεταξύ πεδίου της διανόησης και πολιτικού πεδίου, οι πολιτισμικές πολιτικές εκδημοκρατισμού στη χώρα μας οφείλουν να είναι *υβριδικού τύπου* και να συνδυάζουν τους στόχους κατά

περίπτωση και κατά τομέα δράσης μέσω πολλών, μικρών και εύστοχων κινήσεων, ικανών να ενεργοποιήσουν τα γρανάζια που μπλοκάρουν σήμερα τις διαδικασίες του πολιτισμικού εκδημοκρατισμού. Τέτοιας λογικής μεταρρυθμιστικές πολιτικές οφείλουν να επαναδιαπραγματευθούν τις σχέσεις με το σχολείο και με έναν αποτελεσματικό τρόπο λειτουργίας του, συνδεδεμένο οργανικά με όλο το σύστημα των ειδικών φορέων που είναι απαραίτητοι για την παραγωγή της πολιτισμικής κατανάλωσης, της πολιτισμικής ζήτησης, του πολιτισμικού γούστου ως διάθεσης και ως ικανότητας – αρμοδιότητα. Και σε κάθε περίπτωση είναι απολύτως απαραίτητο να έχουμε συνείδηση πως η πολιτισμική πολιτική αποτελεί το μόνο εργαλείο πραγματικού εκδημοκρατισμού των σπάνιων απολαύσεων. Κάθε αντίσταση σε αυτήν, όπως σημείωνε ο Passeron (1991), αποτελεί δείκτη αριστοκρατικής στάσης, να κρατήσει κανείς για τον εαυτό του ένα προνόμιο το οποίο συνδέεται με την κοινωνική καταγωγή του και/ή τη θέση του, είναι σαν να θες να βιώσεις τη φαρισαϊκή ευχαρίστηση μιας πολιτισμικής τιμωρίας σε αυτούς που δεν μπορούν να βιώσουν αυτό το προνόμιο.

Βιβλιογραφία

Abbot, A. (1988). *The System Of Professions. An Essay on The Division Of Expert Labor*, Chicago: Chicago University Press.

Agosti, G. (1987). "Les chefs-d'œuvre n'ont pas de prix", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 66-67, pp. 91-94.

Agosti, G. (1987). "Vicissitudes récentes de la monographie d'art", *Actes de la recherche en sciences sociales,* 66-67, pp. 95-104.

Allard, M. and Boucher, S. (1991). *Le musée et l'école*, Québec: Editions Hurtubise.

Allard, M. (1993). "Les adolescents et les musées", *Revue des Sciences de l' éducation*, 13(4), pp. 765-774.

Allen, J., O' Toole, W., McDonnell, I. and Harris, R. (2005). *Festival and special event management*, Australia: John Wiley and Sons.

Andreazza, F. (2006). "La conversion de Pirandello au cinéma", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 161-162, pp. 32-41.

Anquetin, V. and Freyermuth, A. (2008). "La figure de l' 'habitant'", *Sociologie politique de la demande sociale*, Rennes: PUR.

Arnaud, L. (2008). *Réinventer la ville, Artistes minorités ethniques et militants au service des politiques de développement urbain. Une comparaison franco-britannique*, Rennes: PUR.

Arnaud, L. (2017). "Enquêter en pays domine. A l'épreuve de la résistance culturelle des habitants d'un quartier populaire de Fort-de-France", in Leroux, P., Neveu, E. (dir.), *En immersions: Approches ethnographiques en journalisme*, *Littérature et Sciences Sociales*, Rennes: Presses universitaires de Rennes.

Arnaud, L., Martin, C. and Guillon, V. (dir.) (2015). *Elargir la participation à la vie culturelle, Expériences françaises étrangère*s, Grenoble: Editions de l'Observatoire des Politiques Culturelles.

Azema, J.-P. (1986). "Temps present", in Burguiere, A. (dir.), *Dictionnaire des sciences historiques*, Paris: PUF, pp. 653-656.

Baker, K.-M. and Chartier, R. (1994). "Dialoque sur l'espace public", *Politix*, 26, pp. 5-22.

Bakhshi, H. (2012). *Measuring Cultural Value*, [Keynote speech delivered at Culture Count: Measuring Cultural Value Forum, Customs House, Sydney], Australia: NESTA.

Bakhshi, H. and Throsby, D. (2010). *Culture of Innovation: An economic analysis of innovation in arts and cultural organisations*, London: NESTA.

Balasinski, J. and Mathieu, L. (dir.) (2006). *Art et contestation*, Rennes: Presses universitaires de Rennes.

Balme, R. (1987). "La participation aux associations et le pouvoir municipal. Capacités et limites de mobilisation par les associations culturelles dans les communes de banlieue", *Revue française de sociologie*, 27 (4), pp. 601-639.

Bandier, N. and Man, R. (1991). "Les surréalistes et le cinéma des années 20", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 88, pp. 48-60.

Barnett, G.-M. (1939). *Histoire des bibliothèques publiques en France de la Révolution*, Paris: Promodis-Cercle de la libraire.

Barthe, Y. (1998). "'Populaire... au meilleur sens du terme'. L'institutionnalisation problématique du culturel dans une municipalité communiste", in Dubois, V. (dir.), *Politiques locales clochers d'une querelle, XIX-XX siècles*, Paris: La Documentation française, Comité d'histoire du ministère de la Culture, pp. 387-411.

Baskerville Rachel, F. (2003). "Hofstede never studied culture", *Accounting, Organizations and Society*, 28 (1), pp. 1-14.

Baskerville-Morley, R. (2005). "A research note: The unfinished business of culture", *Accounting, Organizations and Society*, 30, pp. 389-391.

Baumol, W.-J. and Bowen, W.-J. (1993). *Performing Arts. The Economic Dilemma*, London: Ashgate Publishing.

Becker, G. (1964). *Human Capital*, New York: National Bureau of Economic Research.

Bedate, A., Herrero, L. and Sanz, J. (2004). "Economic valuation of the cultural heritage: application to four case studies in Spain", *Journal of cultural heritage*, 5, pp. 101-111.

Belorgey, N., Chateigner, F., Hauchecorne, M. and Penissat, E. (2010). "References savants, références d'Etat", *Geneses*, 78, pp. 2-4.

Benhamou, F. (2004). *L'économie de la culture*, Paris: La Découverte.

Bennett, O. and Belfiore, E. (2008). *The Social Impact of the Arts: An Intellectual History*, London: Palgrave Macmillan.

Bennett, T., Savage, M., Silva, E., Warde, A., Gayo-Cal, M. and Wright, D. (2009). *Culture, Class, Distinction*, London: Routledge Basingstoke: Palgrave.

Bernard, A. (1989). *Le ministère des Affaires culturelles et la mission culturelle de la collectivité*, Paris: La Documentation française.

Berneman, C. and Mayronin, V. (2010). *Culture et attractivité des territoires. Nouveaux enjeux, nouvelles perspectives*, Paris: L' Harmattan.

Beugelsdijk, S. and Welzel, C. (2018). "Dimensions and dynamics of national culture: Synthesizing Hofstede with Inglehart", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49, pp. 1469-1505. https://doi.org/10.1177/0022022118798505.

Bidou, C. (1984). *Les aventuriers du quotidien*, Paris: PUF.

Blaug, R., Horner, L. and Lekhi, R. (2006). "Heritage, Democracy and public value", in Clark, K. (ed.), in *Capturing the Public Value of Heritage: The Proceedings of the London Conference 25-26 January 2006*, London: English Heritage, pp. 23-28.

Bodet, C. (1999). "Culture et autorité partisane: La politique de 'rééquilibrage' de la bibliothèque municipal (Orange, 1995-1997)", *Pole Sud*, 10, pp. 75-92.

Bogen, I. (1990). "Le pari culturel nazi a Strasbourg: L'exemple du théâtre", in Rioux J.-P (dir.), *La vie culturelle sous Vichy*, Bruxelles: Complexe, pp. 203-224.

Bourdieu, P. (1965). *Un art moyen: Essai sur les usages sociaux de la photographie*, Paris: Minuit.

Bourdieu, P. (1968). "Eléments d'une théorie sociologique de la perception artistique", *Revue internationale des sciences sociales*, 20 (4), pp. 640-644.

Bourdieu, P. (1971). "Le marché des biens symboliques", *L'Année sociologique*, 22, pp. 49-126.

Bourdieu, P. (1979). *La distinction*, Paris: Minuit.

Bourdieu, P. (1984). *Ce que parler veut dire*, Paris: Fayard.

Bourdieu, P. (1984). *Homo academicus*, Paris: Minuit.

Bourdieu, P. (1987). *Choses dites*, Paris: Minuit.

Bourdieu, P. (1989). *La noblesse d'Etat. Grandes écoles et esprit de corps*, Paris: Minuit.

Bourdieu, P. (1991). "Le champ littéraire", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 89, pp. 3-46.

Bourdieu, P. (1999). "Une révolution conservatrice dans l'édition", *Actes de la recherche en sciences sociales,* 126-127, pp. 3-28.

Bourdieu, P. (2017). *Anthropologie économique. Cours au Collège de France (1992-1993),* Seuil.

Bourdieu, P. and Darbel, A. (1969). *L'amour de l'art: Les musées d'art européens et leur public*, Paris: Minuit.

Bourdieu, P., Chamboredon, J.-C. and Passeron, J.-C. (1968). *Le métier de sociologue*, Paris: Mouton.

Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1998). "Sur les ruses de la raison impérialiste", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 121-122, pp. 109-118.

Brandl, E. (2009). *L'ambivalence du rock: Entre subversion et subvention. Une enquête sur l'institutionnalisation des musiques populaires*, Paris: L' Harmattan.

Briquet, J.-L. (1994). "Communiquer en actes. Prescriptions de rôle et exercice quotidien du métier politique", *Politix*, 28 (7), pp.16-26.

Bue, N., Desage, F. and Matejko, L. (2004). "La 'métropole' n'est elle qu' un mon? Retour critique sur un 'lieu commun'", in Dolez, B. and Paris, D. (dir.), *Métropoles en construction. Territoires, politiques et processus*, Paris: L' Harmattan, pp. 71-93.

Bunting, C. (2007). *Public Value of and the arts in England: Discussion and conclusions of the arts debate*, London: Arts Council England.

Bustamante, M. (2015). "Les politiques culturelles dans le monde. Comparaisons et circulations de modèles nationaux d'action culturelle dans les années 1980", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 156-173.

Cahiers de l'IHTP (1990). *Les politiques culturelles municipales: Éléments pour une approche historique*, 16.

Caillet, E. and Lehalle, E. (1995). *À l'approche du musée, la médiation culturelle*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon.

Cameron, D. (1995). "The Pilgrim and the Shrine: The Icon and the Oracle. A perspective on Museology for tomorrow", *Museum Management and Curatorship*, 14 (1), pp. 47-55.

Camy, J. (1985). *Identifications girondines. Processus d'identification et de différenciation culturels: autour des joutes et du rock, emblèmes et dérives*, Lyon: Rapport a la Mission du Patrimoine Ethnologique, ministère de la Culture, université Lyon 2.

Cardona, J. (2002). Cultural Statistics in Europe: situation and outlook, in *Actes du Colloque international sur les statistiques culturelles*, Institut de la Statistique/UNESCO Institut de la Statistique du Québec, Montreal. www.colloque2002symposium.gouv.qc.ca/PDF/Cardona_paper_Symposium.pdf

Carl, D., Gupta,V. and Javidan, M. (2004). "Power distance", in House, R., Hanges, P., Javidan, M., Dorfman, P. and Gupta, V. (eds), *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies*. Thousand Oaks-CA: Sage Publications, pp. 513-563.

Carlisle, S., Hanlon, P. and Hannah, M. (2008). "Status, taste and distinction in consumer culture: Acknowledging the symbolic dimensions of inequality", *Public Health*, 122, pp. 631-637.

Castelnuovo, E. and Ginzburg, D. (1981). "Domination symbolique et géographie artistique dans l'histoire de l'art italien", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 40, pp. 51-72.

Caune, J. (1992). *La culture en action. De Vilar a Lang: Le sens perdu*, Grenoble: PUG.

Chabloz, N. (2007). "Le malentendu. Les rencontres paradoxales du 'tourisme solidaire'", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 170, pp. 32-47.

Chabrol, V. (1985). "Jeune France, un 'maillon manquant' pour l'histoire de la décentralisation culturelle", *Cahiers de l'animation*, 53, pp. 85-94.

Chabrol, V. (1990). "L'ambition de jeune France", in Rioux, J.-P. (dir.), *La vie culturelle sons Vichy*, Bruxelles: Complexe, pp. 161-178.

Champey, I. (1985). "À propos de l'exposition Watteau: Une réponse", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 60, 1985, p. 89.

Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2005). "The Social Stratification of Theatre, Dance and Cinema Attendance", *Cultural Trends*, 14, pp. 193-212.

Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2007). "Social stratification and cultural consumption: Music in England", *European Sociological Review*, 23 (1), pp. 1-19.

Chandey, Ch. (1984). "Politique culturelle et décentralisation: Le cas de la Martinique", *Mémoire de DESS*, Université de Reims et Université des Antilles et de la Guyane.

Charle, Ch. (2011). "Le carnaval du temps présent. Les revues d'actualités à Paris et à Bruxelles, 1852-1912", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 186-187, pp. 58-79.

Charle, Ch. (2011). "Sociétés du spectacle", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 186-187, pp. 4-11.

Charpentier, I. (1998). "L'art et les manières de lire aux champs... Les concurrences entre réseaux de lecture publique dans l'Aisne", in Dubois, V. (dir.), *Politiques locales et enjeux culturel: Les clochers d'une querelle XIX-XX siècles*, Paris: La Documentation française, pp. 201-221.

Chartier, R. (1969). "L'académie de Lyon au XVIII siècle. Etude de sociologie culturelle", *Nouvelles études lyonnaises*, Genève: Droz, pp. 205-216.

Chartier, R. (1989). "Le monde comme représentation", *Annales ESC*, 6, pp. 1505-1520.

Chazel, F. (dir.) (1987). *Pratiques culturelles et politiques de la culture*, Bordeaux: Maison des sciences de l'homme d'Aquitaine.

Choi, A., Papandrea, F. and Bennett, J. (2007). "Assessing cultural values: Developing an attitudinal scale", *Journal of Cultural Economics*, 31, pp. 311-335.

Christin, O. (1988). "Iconographie de l'iconoclasme", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 75, pp. 50-53.

Clark, K. (ed.) (2006). *Capturing the Public Value of Heritage*, [Proceedings of the London conference].

Clifford, J. (1997). "Museums as Contact Zones", in J. Clifford (ed.), *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Harvard University Press, pp. 188-219.

Colbert, F. and D' Astous, E. (2006). "The Personality of Cultural Festivals: Scale Development and Applications", *International Journal of Arts Management*, 8 (2) (winter), pp. 14-23.

Cole, W.-T. and Illum, W.-F. (2006). "Examining the mediating role of festival visitors' satisfaction in the relationship between service quality and behavioral intentions", *Journal of Vacation Marketing*, 12 (2), pp. 160-173.

Coleman, S. J. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, pp. 95-120

Combessie, J.-Cl. (2011). "Analyse critique d'une histoire des traitements statistiques des inégalités de destin. Le cas de l'évolution des chances d'accès à l'enseignement supérieur", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 188, pp. 4-31.

Cooper-Richet, D. (1999). "La librairie étrangère à Paris au XIXe siècle", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 126-127, pp. 60-69.

Corbin, A. (1993). "De l'histoire des représentations à l'historie sans nom", *Entretien in Politix*, 21, pp. 7-14.

Corbin, A. (1994). *Les cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes du XIX siècle*, Paris: Albain Michel.

Cowen, T. and Tabarrok, A. (2000). "An economic theory of avant-grde and popular art, or high and low culture", *Southern Economic Journal*, 67 (2), pp. 232-253.

Crespi-Vallbona, M. and Richards, G. (2007). "The Meaning of cultural festivals: Stakeholder perspectives in Catalunya", *International Journal of Cultural Policy*, 13 (1), pp. 103-122.

Crompton, J.-L., Lee, S. and Shuster, T. J. (2001). "A Guide for undertaking economic impact studies: the Springfest example", *Journal of Travel Research*, 40 (1), pp. 79-87.

Crook, C. J. (1997). *Cultural practices and socioeconomic attainment: The Australian experience*, Westport, CT: Greenwood Press.

Crubellier, M. (1976). *Histoire culturelle de la France*: *XIX-XX siècle*, Paris: Armand Colin.

Cuche, D. (1985). "Traditions populaires ou traditions élitistes? Rites d'initiation et rites de distinction dans les Ecoles d'Arts et métiers", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 60, pp. 57-67.

D'Angelo, M., Friedberg, E., Urfalino, P. and Mazoyer, M.-A. (1989). *Les politiques culturelles ses villes et leurs administrateurs*, Paris: La Documentation française.

Dagognet, F. (1993). *Le musée sans fin*, Seyssel: Champ Vallon.

Darré, Y. (2006). "Esquisse d'une sociologie du cinéma", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 161-162 (1), pp. 122-136.

Darton, R. (1993). "'La France, ton café fout le camp!' De l'histoire du livre a l'histoire de la communication", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 100, pp. 16-26.

David, J.-M. (1985). "Eloquentia popularis et urbanitas. Les orateurs originaires des villes italiennes à Rome à la fin de la République", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 60, pp. 68-71.

De Certeau, M., Julia, D. and Revel, J. (1975). *Une politique de la langue. La révolution française et le patois*, Paris: Gallimard.

Delavaud, L. (2007). "Espace politique/espace culturel: Les intérêts d'une alliance. L'art contemporain a Nantes", *Terrains et travaux*, 13 (1), pp. 136-148.

Delavaud, L. (2009). *L'art et la ville. La diffusion des arts plastiques dans une métropole de province, these de doctorat de sociologie*, Nantes: Université de Nantes.

Deloche, B. (2001). *Le musée virtuel*, Paris: Presses Universitaires de France.

Delsaut, Y. (2006). "Lumière d'ambiance sur les années 1930. Un après-midi avec Henri Storck", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 161-162, pp. 10-31.

Delvainquire, J.-C. and Dietsch, B. (2009). "Les dépenses culturelles des collectivités locales en 2006: Prés de 7 milliards d'euros pour la culture", *Culture chiffres*, 3, Ministère de la Culture.

Demaye, P. (1999). "La recherché de la démocratie intercommunale", in CURAPP- CRAPS, *La démocratie locale*, *Représentation, participation et espace public*, Paris: PUF, pp. 237-270.

Denave, L. (2015). "La musique 'répétitive': Une révolution conservatrice dans le monde musical savant américain?", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 90-99.

DEP (1995). "Les dépenses culturelles des communes de plus de 10.000 habitants en 1993", *Développement culturel*, 109.

Despres, A. (2015). "Un intérêt artistique à construire. L'engagement des danseurs africains dans le champ chorégraphique contemporain", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 50-67.

Di Maggio, P. (2004). "Cultural Capital", in Ritzer, G. (ed.), *Encyclopedia of Social Theory*, Thousand Oaks-CA: Sage Publications.

Di Maggio, P. and Toqir, M. (2004). "Arts Participation as cultural capital in the United States, 1982-2002: Signs of decline?", *Poetics*, 32, Elsevir B.V.

Dirkx, P. (1999). "Les obstacles à la recherche sur les stratégies éditoriales", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 126-127, pp. 70-74.

Donnat, O. (1991). "Démocratisation culturelle: La fin d'un mythe", *Esprit,* 171, pp. 65-82.

Donnat, O. (1994). *Les Français face à la culture, de l'exclusion à l'éclectisme*, Paris: La Découverte.

Doyle, G. (2010). "Why culture attracts and resists economic analysis", *Journal of Cultural Economics*, 34 (4).

Dubois, J. (1985). "Naissance du récit policier", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 60, pp. 47-55.

Dubois, V. (1988). *Définitions et utilisations de la culture dans une municipalité, l'action culturelle à la Saint- Fons*, [Mémoire de fin d'études IEP].

Dubois, V. (1991). "Des 'plaisirs bourgeois' aux 'droits du peuple'. La formation d' un discours politique sur la culture (1884-1930)", *Sources*, 26, pp. 43-60.

Dubois, V. (1993). "Les prémices de la 'démocratisation culturelle'. Les intellectuels, l' art et le peuple au tournant du siècle", *Politix*, 24, pp. 36-56.

Dubois, V. (1993). "Politiques culturelles et polémiques médiatiques", *Politix*, 24, pp. 5-19.

Dubois, V. (1995). "Le flou artistique du traitement municipal des Beaux – Arts (Lyon 1880-1910)", *Bulletin du centre Pierre-Léon*, 1, pp. 29-36.

Dubois, V. (1995). "Pour la culture et la contre L'État? La FNCCC au début des années 1960", in Poirrier, P. (dir.), *Jalons pour l'histoire des politiques culturelles municipales*, pp. 51-82.

Dubois, V. (dir.) (1998). *Politiques locales et enjeux culturels: Les clochers d'une querelle (siécles)*, Paris: La Documentation française.

Dubois, V. (1999). "L'administration culturelle entre investissement technique et dénégation techocratique", in Dubois, V. and Dulong, D. (dir.), *La question technocratique. De l' invetion d' une figure aux trasformation de l' action publique*, pp. 199-216.

Dubois, V. (1999). *La politique culturelle. Genèse d'une catégorie d'intervention publique*, Paris: Belin.

Dubois, V. (2001). "Droite gauche: les partis politiques et la culture", *Dictionnaire des politiques culturelles de la France depuis 1959*, pp. 222-225.

Dubois, V. (2001). "La vision économique de la culture. Elément pour une généalogie", *Bulletin des Bibliothèques de France*, 46 (2), pp. 31-34.

Dubois, V. (2002). "Postface", in Poirrier, P. (dir.), *Les collectives locales et la culture*, pp. 413-422.

Dubois, V. (2013). *La culture comme vacation*, Paris: Raisons d'agir, 2013.

Dubois, V. and Laborier, P. (1999). "Le 'social' dans l' institutionnalisation des politiques culturelles locales en France et en Allemagne", in Balme, R., Faure, A. and Mabileau, A. (dir.), *Les nouvelles politiques locales*, pp. 253-269.

Dubois, V., Méon, J.-M. and Pierru, E. (2009). *Les mondes une pratique musicale amateur*, Paris: La Dispute.

Ducournau, Cl. (2015). "Qu'est-ce qu'un classique 'africain'? Les conditions d'accès à la reconnaissance des écrivain-e-s issu-e-s d'Afrique subsaharienne francophone depuis 1960", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 34-49.

Dufournet, H. (2007). "Art et politique sous le regard des sciences sociales", *Terrains et travaux*, 13, pp. 3-12.

Durand, J.-C. (1991). "Négociation politique et rénovation de l'architecture", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 88, pp. 61-77.

Durand, P. and Winkin, Y. (1999). "Des éditeurs sans édition", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 130, pp. 48-65.

Duval, J. and Mary, Ph. (2006). "Retour sur un investissement intellectuel", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 161-162, pp. 4-9.

Espagne, M. (1994). "Sur les limites du comparatisme en histoire culturelle", *Genéses*, 17, pp. 112-121.

ESS-net Culture European Statistical Network on Culture (2012). *Final Report*.

European Commission (2000). *Cultural Statistics in the EU: Final report of the LEG*, Eurostat Working Papers: Population and social conditions, 3/2000/E/N°1, Luxembourg.

Eurostat (2016). *Culture Statistics: 2016 Edition*, European Union.

Fabiani, J.-L. (2008). *L'éducation populaire et le théâtre. Le public d'Avignon en action*, Grenoble: PUG.

Faure, C. (1989). *Le project culturel de Vichy*, Paris: PUF/CNRS.

Faure, S. and Garcia, M.-C. (2005). *Culture hip- hop, jeunes de cités et politiques publiques*, Paris: La Dispute.

Fayet, M.-L. (2011). *Le parti communiste français et la culture, de 1956 à 1981. Une exeption culturelle dans le centralisme démocratique*, Université Paris Ouest.

Febvre, L. (1933). "Les problèmes des études locales", *Annales d'histoire économique et social*, 21, pp. 305-308.

Ferland, Y. (1975). *Les indicateurs culturelles*, Statistics Canada, Ottawa.

Ferreira, E., Martinez, M., Navarro, E. and Rubio, G. (2005). "Consumer Confidence and Yield Spreads in Europe". https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/6741/wp2005-11.pdf?sequence=1.

Florida, R. (2002). *The Rise and Fall of the Creative Class*, New York: Basic Books.

Florida, R. (2002). *The Rise of Creative Class And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*, New York: Perseus Book Group.

Fondu, Q. and Vermerie, M. (2015). "Les politiques culturelles: Évolution et enjeux actuels", *Informations sociales*, 190, pp. 57-63.

Fossé Poliak, C. (1990). "Ascension sociale, promotion, culturelle et militantisme. Une étude de cas", *Sociétés contemporaines*, 3, pp. 117-129.

Foulon, C.-L. (1998). "André Marlaux, ministre d'État et le ministère des Affaires culturelles", in Institut Charles De Gaulle, *De Gaulle et Marlaux*, Paris: Plon.

Freyermuth, A. (2010). *Les freins et conditions propices au développement de la culture dans l'intercommunalité culturelle en Alasce*, GSPE-PRISME.

Friedberg, E. and Urfalino, P. (1984). "Les municipalités et la culture", *Esprit*, pp. 63-76.

Friedberg, E. and Urfalino, P. (1984). *Le jeu e catalogue, les containtes de l'action culturelle dans les villes*, Paris: CNRS- CSO, La Documentation française.

Friedberg, E. and Urfalino, P. (1986). "La décentralisation culturelle au service de la culture nationale", in Moulin, R. (dir.), *Sociologie de l'art*, Paris: La Documentation française.

Fumaroli, M. (1991). *L'Etat culturel: Une religion moderne*, Paris: Éditions de Fallois.

Galloway, S. and Dunlop, S. (2007). "A Critique of Definitions of the Cultural and Creative Industries in Public Policy", *International Journal of Cultural Policy*, 13, pp. 17-31.

Galloway, S. (2008). *The Evidence base for arts and culture policy*, Edinburgh: Scottish Arts Council.

Gamboni, D. (1983). "Méprises et mépris: Éléments pour une étude de l'iconoclasme contemporain", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 49, pp. 2-28.

Gamboni, D. (1987). "Odilon Redon et ses critiques", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 66-67, pp. 25-34.

Garcia, S. and Montagne, S. (2011). "Pour une sociologie critique des dispositifs d'évaluation", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 189, pp. 4-15.

Garden, M. and Lequin, Y. (1980). *Givors. L'image, signe de changement*, Paris: CNRS.

Garham N. (1990). *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information*, London: Sage.

Gasnier, T. (1992). "Le local", in Nora, P. (dir.), *Les lieux de mémoire*, [3, Les France, vol. 2, Traditions], Paris: Gallimard.

Gauthier, S. (1992). *Le conseil du développement culturel, une occasion manquée*, [Mémoire de maîtrise d'histoire], Université Paris VII.

Gerlach, P. and Eriksson, K. (2021). "Measuring Cultural Dimensions: External Validity and Internal Consistency of Hofstede's VSM 2013 Scales", *Frontiers in Psychology*, 12.

Ghermani, W. (2006). "Une opposition de styles. Note de recherche: Sur deux festivals du cinéma asiatique en France", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 161-162 (1), pp. 116-121.

Gilbert, C. and Saez, G. (1982). *L'État sans qualités*, Paris: PUF.

Giraud, C. (2007). "Recevoir le touriste en ami. La mise en scène de l'accueil marchand en chambre d'hôtes", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 170, pp. 14-31.

Girault, Y. (dir.) (2003). *L'accueil des publics scolaires dans les muséums: Aquariums, jardins Botaniques, parcs zoologiques*, Paris: L'Harmattan.

Gobman, F. (2018). *Measuring Cultural Capital in the NEPS*, German National Educational Panel Study Survey Paper No. 48, Bamberg.

Godechot, Ol. (1999). "Le marché du livre philosophique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 130, pp. 11-28.

Goetschel, P. and Loyer, E. (1994). *Histoire culturelle et intellectuelle de la France*, Paris: Armand Colin.

Goldthorpe, J. H. (2007). "'Cultural Capital' Some critical observation", *Sociologica*, 2.

Gombrich, E.-H. (1995). *The Story of Art Paperback*, Phaidon Press.

Gouiedo, L. (1985). "Framework Indicators: Instruments for Cultural Policy and Planers", Statistics Sweden, Stockholm.

Gray, C. (2017). "Commodification and instrumentality in cultural policy", *International Journal of Cultural Policy*, 13, pp. 203-215.

Grignon, C. and Passeron, J.-C. (1989). *Le savant et la populaire. Misérabilisme et populisme en sociologie en littérature*, Paris: Gallimard- Seuil.

Grojnowski, D. (1991). "L'âne qui peint avec sa queue", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 88, pp. 41-47.

Grossi, E., Sacco, P. L., Tavano Blessi, G., and Cerutti, R. (2010). "The Impact of Culture on the Individual Subjective Well-Being of the Italian Population: An Exploratory Study", *Applied Research Quality Life*.

Gutiérrez, R. (2002). "Cultural indicators in Spain", in *Proceedings of the International Symposium on Cultural Statistics*, Institut de la Statistique du Québec/UNESCO, Institute for Statistics, Montreal.

Guy, J.-M. and Timbart, O. (1985). *Les dépenses culturelles des villes françaises en 1981, résultats et révolution*, Paris: La Documentation française.

Hatzfeld, H. (2005). *Faire de la politique autrement. Les expériences inachevées des années 1970*, Rennes: Rennes ADELS – Presses universitaires de Rennes.

Haydon, B. (nd), "Cultural Statistics within a Developed Statistical System", Adelaide.

Hecker, P. (1996). *Le mécénat culturel d'entreprise à travers l'exemple de l'Alsace*, [Mémoire d' IEP].

Heinich, N. (1987). "Arts et sciences à l'âge classique", *Actes de la recherche en sciences sociales,* 66-67, pp. 47-78.

Heinich, N. (1998). *L'art contemporain* exposé *au rejet. Etudes de cas*, Paris: Editions Jacqueline Chambon.

Helie, T. (2007). "Politiques culturelles et gouvernance territorial: Retour sur l'introduction d'un concept de 'moyenne portée' dans l'analyse d' action culturelle municipale", in Pasquier, R., Simoulin, V. and Weisbein J. (dir.), *La gouvernance territoriale. Pratiques, discours, théories*, Paris: LGDJ.

Helie, T. (2009). "Des politiques culturelles de façade? Les effets sociaux ambivalents des opérations de régénération urbaine par la culture", Grenoble: Intervention colloque AFSP.

Helie, T. and Krauss, G. (2005). "Une filiation ambivalente: La naissance du Centre Pompidou – Metz", in Baudelle, G., Krauss, J. and Polo, J. F., (dir.), *Musées d'art et développement territorial*, Rennes: Presses universitaires de Rennes.

Hennion, A. (2002). "La musique, la ville et l' Etat: Plaidoyer pour des études de cas", in Poirrier, P. (dir.), *Les collectivités locales et la culture*, Paris: La Documentation française.

Heran, F. (1987). "L'institution démotivée, De Fustel de Coulanges à Durkheim et au-delà", *Revue française de sociologie*, 28 (1), pp. 67-97.

Heumann Gurian, E. (2010). "Choosing among the Options: An Opinion about Museum Definitions", *Curator*, 45 (12), pp. 76-86.

Hirschmann, A.-O. (1970). *Exit, voice, loyalty. Défection et prise de parole*, Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles.

Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Hofstede, G. and Hofstede, G. J. (2005). *Cultures and organizations: software of the Mind*, New York: McGraw-Hill.

Hofstede, G. (2006). "What did GLOBE really measure? Researchers 'minds versus respondents' minds", *Journal of International Business Studies*, 37, pp. 882-96.

Hofstede, G. (2010). "The GLOBE debate: back to relevance", *Journal of International Business Studies*, 41 (8), pp. 1339-46.

Holden, J. (2004). *Capturing Cultural Value: How culture has become a tool of government policy*, London: Demos.

Holden, J. (2005). *Valuing Culture in the South East*, London: Demos.

Holden, J. (2006). *Cultural Value and the crisis of legitimacy*, London: Demos.

Hooper-Greenhill. E. (ed.) (1999). *The Educational Role of the Museum*, London/New York: Routledge.

IFACCA (International Federation of Arts Councils and Culture Agencies) (2005). *Statistical Indicators for Arts Policy*, D'Art report number 18, IFACCA, Surry Hills Sydney NSW.

Ion, J. (1979). *Les équipements socio-culturels et la ville*, Saint-Étienne: Cresal/Adires.

Ion, J. (1982). "La figure impossible du citoyen ou l'enjeu de l'éducation populaire", *Cahiers de l'animation*, 4 (38), pp. 35-43.

Ion, J. (1982). "Les animateurs socio-culturels en France. Limites d'une problématique de la professionnalisation", *Loisir de Société*, 5 (1), pp. 129-152.

Ion, J. (1989). "Les transformations récentes du statut du culturel dans de politique locales", *Approches de la production culturelle territoriale*, pp. 147-155.

Jonvik, M. and Vassenden, A. (2018). "Cultural Capital as a Hidden Asset: Culture, Egalitarianism and Inter-Class Social Encounters in Stavanger, Norway", *Cultural Sociology*, 13, pp. 38-56.

Jung, C. (1987). *Le parti socialiste et l'action culturelle. Formation d'un programme de gouvernement. 1971-1981*, Mémoire de DEA, Paris: IEP.

Jurt, J. (1999). "L' 'intraduction' de la littérature française en Allemagne", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 130, pp. 86-89.

Kaenel, Ph. (1987). "Le plus illustre des illustrateurs... le cas Gustave Doré (1832-1883)", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 66-67, pp. 35-46.

Kavanagh, G. (ed.) (1991). *The Museums Profession. Internal and External Relations*, Leicester: Leicester University Press.

Keene, S. (1998). *Digital Collections. Museums and the Information Age*, London: Butterworth-Heinemann.

Keil, R. and Boudreau, J.-A. (2010). "Le concept de la ville créative: La création d'une réelle ou imaginaire forme d'action publique dominante", *Pole Sud,* 32, pp. 165-178.

Kirkman, B., Lowe, K. and Gibson, C. (2006). "A quarter century of Culture's Consequences: a review of empirical research incorporating Hofstede's cultural values framework", *Journal of International Business Studies*, 37, pp. 285-320

Klingender, F.-D. (1988). "Le sublime et le pittoresque", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 75, pp. 2-13.

Kotai, F. (2007). "Les souvenirs religieux du mont Athos. La frontière entre symboles sacrés et objets économiques", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 170, pp. 48-57.

Kotler, N. and Kotler, Ph. (1998). *Museum Strategy and Marketing. Designing Missions, Building Audiences, Generating Revenues and Resources*, San Francisco: Jossey-Bass.

Laborier, P. (1998). "La Soziokultur en RFA. D'un enjeu politique a l'institutionnalisation d' une catégorie d' intervention publique", in Dubois, V. (dir.), *Politiques locales et enjeux culturels*, Paris: La Documentation française, Comité d'histoire du ministère de la Culture.

Lafrague de Grangeneuve, L. (2008). *Politique du hip hop. Action publique et cultures urbaines*, Toulouse: Presses universitaires du Mirail.

Lambert, B. and Matonti, F. (1998). "Les 'forains légitimes'. Elus communistes et metteurs en scène, historie d'une affinité élective", in Dubois, V. (dir.) *Politiques locales et enjeux culturels*, Paris: La Documentation française, Comité d'histoire du ministère de la Culture.

Lambert, B. and Matonti, F. (2001). "Artistes/politiques: présentation", *Sociétés et représentations*, 11, pp. 4-11.

Landry, C. (2000). *The Creative City. A toolkit for innovators*, London: Earthscan.

Lang, N. and Mayer G. (1984). *Les intervenants culturels dans six villes de France: Éléments de synthèse et de réflexion*, Paris: Ministère de la Culture, SER.

Lapointe, L. (2001). "Les adolescents: public ou non-public des musées?", *Musées*, 22, pp. 32-34.

Le Marec, J. (2005). "La relation entre l'institution muséale et les publics: Confrontation de modèles", in Musée national des arts et traditions populaires, *Musées, connaissance et développement des publics*, Paris: Ministère de la Culture et de la Communication de France.

Leblanc, S. (1993). "Lost Youth. Museums, Teens, and the Youthalive! Project", *Museum News*, 72 (6), Washington: American Association of Museums, pp. 44-54.

Lechaux, Bl. (2011). "Des contradictions du théâtre critique new-yorkais", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 186-187, pp. 80-93.

Lechner, C. and Sieben, S. (2019). "Measuring cultural capital through the number of books in the household", *Measurement Instruments for the Social Sciences*, 1, pp. 1-6.

Lecler, R. (2015). "Nouvelles vagues. Le marché-festival de Cannes ou la fabrique française d'un universel cinématographique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 14-33.

Lefebvre, V. (2007). "Une 'culture' partagée du territoire? Les capitales europeenes de la culture. L'exemple de Lille 2004", in Faure, A. and Negrier, E. (dir.), *Les politiques publiques à l'épreuve de l'action locale. Critique de la décentralisation*, Paris: L' Harmattan.

Lemerise, S. (2000). "L'art de l'école au musée", *Vie des* arts, 180, pp. 17-24.

Lemerise, T. (1995). "The Role And Place Of Adolescents In Museums. Yesterday And Today", *Museum Management and Curatorship*, 14 (4).

Lemerise, T. (1999). "Changes in Museums. The Adolescents Public as Beneficiary", *Curator: The Museum Journal*, 42 (1), pp. 7-11.

Lemerise, T. (1999). "Museums in the Nineties: Have They Maintained Their Commitment To The Youth Population?", *Museological Review*, Leicester: University of Leicester, 6, pp. 34-47.

Lemerise, T., Lussier-Dersrochers, D. and Soucy, B. (2000). *Projet d'enquête sur la relation musée-adolescents: Volet 2: À travers l' œil des adolescents*, Rapport de recherché, Montréal: Université du Québec à Montréal.

Lephay, C. and Epinat, H. (1991). *Les dépenses culturelles des communes. Analyse et évolution 1978-1987*, Paris: Ministère de la Culture, La Documentation française.

Leroy, D. (1983). "Réflexions autour du processus d'élimination, à propos de l'évolution de la production et la consommation théâtrales à Paris au xix siècle", in Daumard, A., *Oisiveté et loisir dans les sociétés occidentales au xix siècle, université de Picardie*, Abbeville, E. Paillart.

Levine, L.-W. (1990). *Highbrow, Lowbrow. The Emergence of Cultural Hierarchy in America*, Cambridge: Harvard University Press.

Lewis, G. (1984). "Collections, Collectors And Museums, A Brief World Survey", in Thompson, J.M.A. (dir.), *Manual of Curatorship*, Oxford: Butterworths.

Lichtenberger, F. (2001). *Le mécénat culturel d'entreprise: Étude des pratiques d'entreprises alsaciennes*, Strasbourg: Université de Strasbourg.

Lieske, J. (2012). "American State Cultures: Testing a New Measure and Theory", *Publius*, 42 (1), pp. 108-133.

Lord, B. and Lord, G.-D. (eds) (2002). *The Manual of Museum Exhibitions*, Maryland: Altamira Press.

Lovell, J. (2006). *The politics of cultural capital: China's quest for a Nobel Prize in literature*, Honolulu: University of Hawaii Press.

Luchinni, F. (2002). *La culture au service de ville*, Paris: Economica.

Maisetti, N. (2014). *Opération Culturelle et pouvoirs urbains. Instrumentalisation économique de la culture et luttes autour de Marseille-Provence Capital européenne de la culture 2013*, Paris: L' Harmattan.

Martin, L. and Venayre, S. (dir.) (2005). *L'histoire culturelle du contemporain*, Paris: Nouveau Monde.

Martin, S. (2011). "Gestion de la file d'attente et invisibilisation des précaires. Mensonge institutionnalisé dans une caisse d'assurance maladie", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 189, pp. 34-41.

Mary, Ph. (2006). "Le cinéma de Jacques Tati et la 'politique des auteurs'", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 161-162, pp. 42-65.

Matias, V., Lemerise, T. and Lussier-Dersrochers, D. (2001). "Le partenariat entre les écoles secondaires et les musées: Points de vue d'enseignants de la région de Montréal", *Revue des sciences de l'éducation*, 27 (1), pp. 85-104.

McGuigan, J. (2009). "Doing A Florida Thing. The Creative Class Thesis And Cultural Policy", *International Journal of Cultural Policy*, 15 (3), pp. 291-300.

Menger, P.-M. (1993). "L'hégémonie parisienne. Economie et politique due la gravitation artistique", *Annales. Histoire, sciences sociales*, 48 (6), pp. 1565-1600.

Menger, P.-M. (2001). "Art, politisation et action publique", *Sociétés et représentations*, 11, pp. 169-204.

Mesnard, A.-H. (1986). "La décentralisation culturelle dans la loi de 1982 et dans sestextes d'application", *Juris Association*, 19.

Mignon, P. (1991). "Paris/Givors: le rock local", in Hennion, A. and Mignon, P. (dir.), *Rock, de l'histoire au mythe*, Paris: Anthropos.

Moisan, J. (2011). "Entre tréteaux et barricades. Théâtre et mobilisation ouvrière à Barcelone, 1868-1909", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 186-187, pp. 42-57.

Mollier, J.-Y. (1999). "Les mutations de l'espace éditorial français du XVIIIe au XXe siècle", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 126-127, pp. 29-38.

Mollier, J.-Y. and Sorel, P. (1999). "L'histoire de l'édition, du livre et de la lecture en France aux XIXe et XXe siècles", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 126-127, pp. 39-59.

Monchatre, S. (2011). "Ce que l'évaluation fait au travail. Normalisation du client et mobilisation différentielle des collectifs dans les chaînes hôtelières", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 189, pp. 42-57.

Mooney, G. (2004). "Cultural policy as urban transformation? Critical Reflections on Glasgow, European city of culture 1990", *Local Economy*, 4 (19), pp. 327-340.

Moriniere, T. (2007). *Le théâtre des amateurs. Un jeu sur plusieurs scènes*, Bellecombe-en-Bauges: Editions du Croquant.

Morton Weizman, S. and Evenden, K. (1995). "Le projet jeunes conservateurs: Nouvelles façons d'attirer les publics non traditionnels dans les musées", in Cote, M. and Viel, A. (eds), *Le musée: Lieu de partage des savoirs*, Québec: Musée de la Civilisation.

Moulinier, P. (2010). *Un demi-siècle au service d'une culture décentralisée: La FNCC, 1960-2010*, Saint-Étienne and Paris: Fédération nationale des collectivités territoriales pour la culture et Comite d'histoire du ministère de la Culture.

Muller, P. and Saez, G. (1984). "Neo-corporatisme et crise de la représentation", in D'Arcy, F. (dir.), *La représentation*, Paris: PUF.

Myerscough, J. (1988). *Economic Importance of the Arts in Britain*, London: Policy Studies Institute.

Nakata C. (ed.) (2009). *Beyond Hofstede: Culture Frameworks for Global Marketing and Management*, London: Palgrave Macmillan.

Negrier, E. (1993). "Montpellier: International Competition and Community Access", in Bianchini, F. and Parkinson, M. (dir.), *Cultural Policy and Urban Regeneration*, Manchester: Manchester University Press.

Negrier, E. and Faure, A. (2001). *La politique culturelle des agglomérations*, Paris: La Documentation française.

Negrier, E., De Michel, L. and Yaouanc, D. (2006). *Une politique culturelle privée en France? Les nouveaux commanditaires de la Fondation de France (1991-2004)*, Paris: L'Harmattan.

Negrier, E., Teillet, P. and Preau, J. (2008). *Intercommunalités: Le temps de la culture*, Grenoble: Observatoire des Politiques Culturelles.

Negrier, E. and Teillet, Ph. (2014). "Le tournant instrumental des politiques culturelles", *Pole Sud*, 2 (41), pp. 83-100.

Nevers, J.-Y. (1993). *Municipalités et politiques urbaines au tournant du siècle, le cas de Toulouse (1890-1930)*, Toulouse: Université de Toulouse Le Mirail, CNRS.

Neveu, E. (2015). *Sociologie politique des problèmes publics*, Paris: Armand Colin.

Noiriel, G. (1994). "L'histoire culturelle aujourd'hui. Entretien avec Roger Chartier", *Genèses*, 15, pp. 115-129.

O' Brien, D. (2010). *Measuring the value of culture: A report to the Department for Culture Media and Sport*, United Kingdom: Arts and Humanities Research Council, Department for Digital, Culture, Media & Sport.

Obradovich, N., Özak, Ö., Martín, I., Awad, E., Cebrián, M., Cuevas, R., Desmet, K., Rahwan, I. and Cuevas, Á. (2020). "Expanding the measurement of culture with a sample of two billion humans", *Journal of the Royal Society – Interface*.

OECD/Centre for educational research and innovation (2001). *The Well-being of Nations. The role of human and social capital*, Paris: OECD.

Ollier-Malaterre, A., Jacobs, J. and Rothbard, N. P. (2019). "Technology, Work, and Family: Digital Cultural Capital and Boundary Management", *Annual Review of Sociology*, 45 (1), pp. 425-447.

Orif, M. (1998). "De l' 'art indigène' à l'art algérien", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 75, pp. 35-49.

Orna, E. and Pettitt, C. W. (1998). *Information Management in Museums*, Aldershot: Gower Publishing.

Ory, P. (1983). *L'entre-deux-Mai. Histoire culturelle de la France. Mai 1968-Mai 1981*, Paris: Seuil.

Ory, P. (1986). "Le rôle de l'Etat: Les politiques du livre", in *Histoire de l'édition française: Le livre concurrence*, vol. 4, Paris: Promodis.

Ory, P. (1987). "L'histoire culturelle de la France contemporaine: Questions et questionnements", *Vingtieme siècle. Revue d'histoire*, 16, pp. 67-82.

Pacouret, J. (2015). "Logiques d'engagement des réalisateurs de films au sujet de la loi HADOPI. Effet de corps, effet de champ et division du travail de représentation professionnelle des cinéastes", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 138-155.

Paindavoine, I. and Francaux, P. (2004). *Portrait socio-économique du secteur muséal en Communauté française*, OPC.

Panofsky, E. (1987). "Galilée critique d'art", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 66-67, pp. 2-24.

Passeron, J.-C. (1991). *Le raisonnement sociologique*, Paris: Nathan.

Passeron, J.-C. and Revel, J. (2005). "Le cas et la prévue. Raisonner a partir de singularités", in Passeron, J.-C. and Revel, J. (dir.), *Penser par cas*, Paris: Editions de l'EHESS.

Perkins, J. (ed.) (1994). *Planning for Museum Automation*, Toronto: Archives and Museum Informatics.

Péru, J.-M. (1991). "Une crise du champ littéraire français", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 89, pp. 47-65.

Peschanski, D., Pollak, M. and Rousso, H. (1991). "Le temps present. Une demarche historienne a l'epreuve des sciences socials", *Cahiers de l'HTP*, 18, pp. 9-24.

Peterson, R.-A. (1992). "La fabrication de l'authenticité: La country music", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 93, pp. 3-20.

Petit-Castelli, C. (1981). *La culture a la une ou l'action culturelle dans les mairies socialités*, Paris: Club socialiste du livre.

Picaud, M. (2015). "Les salles de musique à Paris: Hiérarchies de légitimité et manières d'entendre les genres musicaux", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 68-89.

Pincon, M. and Pincon-Charlot, M. (1985). "Classes moyennes, enjeux culturels et trajectoires sociales", *Les Cahiers de l'animation*, 53, pp. 3-12.

Pinson, G. and Vion A. (2000). "L'internationalisation des villes comme objet d'expertise", *Pole Sud*, 1(13), pp. 85-102.

Pinto, L. (1991). "Tel Quel", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 89, pp. 66-77.

Poirrier, P. (1997). "L'histoire des politiques culturelles des villes", *Vingtième siècle. Revue d'histoire*, 53, pp. 129-146.

Poirrier, P. (1997). *La naissance des politiques culturelles et les "Rencontres d'Avignon" (1964-1970)*, Paris: La Documentation française, Comité d'histoire du ministère de la Culture.

Poirrier, P. (1998). "L'histoire des politiques culturelles locales. Une recension des travaux recents", in Dubois, V. (dir.), *Politiques locales et enjeux culturels*, Paris: La Documentation française, Comité d'histoire du ministère de la Culture.

Poirrier, P. and Rab, S. (1995). *Jalons pour l'histoire des politiques culturelles municipales*, Paris: La Documentation française, Comité d'histoire du ministère de la Culture.

Poirrier, P. (2010). *Les enjeux de l'histoire culturelle*, Paris: Seuil.

Poulard, F. (2010). *Conservateurs de musées et politiques culturelles*. L'impulsion territoriale, Paris: La Documentation française, 2010.

Poulot, D. (1992). "Bilan et perspectives pour une histoire culturelle des musées", *Publics et musées*, 2, pp. 125-145.

Poupeau, Fr. (2003). *Une sociologie d' Etat: L'école et ses experts en France*, Paris: Raisons d'agir.

Pratt, A. C. and Jeffcutt, P. (2002). "Managing Creativity in the Cultural Industries", *Creativity and Innovation Management*, 11 (4), pp. 225-233.

Pratt, A. C. (2004). "The cultural economy: A call for spatialized 'production of culture' perspectives", *International Journal of Cultural Studies*, pp. 117-128.

Prentice, R. and Andersen, V. (2005). "Festival as creative destination", *Annals of Tourism Research*, 30 (1), pp. 7-30.

Prieur, A., Rosenlund, L. and Skjott-Larsena, J. (2008). "Cultural capital today: A case study from Denmark", *Poetics*, 36, pp. 45-71.

Protoyerides, M. (1994). "Organisation d'un cycle de découverte pour des 15-19 ans au musée du Louvre en dehors du cadre scolaire", *Publics et musées*, 5, pp. 126-128.

Proust, S. (1993). *La transformation du champ culturel local. Animation socio-culturelle à Limoges*, Bordeaux: Cahiers du CERVL.

Proust, S. (2001). "Une nouvelle figure de l'artiste: Le metteur en scène de théâtre", *Sociologie du travail*, 43 (4), pp. 471-489.

Pudal, B. (1989). *Prendre parti*, Paris: PFNSP.

Pudal, B. (1991). "Le populaire à l'encan", *Politix*, 14, pp. 53-64.

Py, Ch. and Vidart, C. (1985). "Les musées d'anatomie sur les champs de foire", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 60, pp. 3-10.

Queyranne, J.-J. (1975). *Les maisons de la culture*, Lyon: Université Lyon II.

Rab, S. (1994). *Culture et banlieue. Les politiques culturelles dans les municipalités de la Seine(1935-1939)*, Paris: Université Paris-VII.

Raclot, M., (dir.) (1975). *Messieurs les maires, vos dépense culturelles en 1974*, Saint-Étienne: FNCCC.

Ravenscroft, N. and Matteucci, X. (2003). "The festival as carnivalesque: Social governance and control at Pamplona's San Fermin Fiesta", *Tourism, Culture and Communication*, 4 (1), pp. 1-15.

Réau, B. (2007). "S'inventer un autre monde. Le Club Méditerranée et la genèse des clubs de vacances en France (1930-1950)", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 170, pp. 66-87.

Réau, B. and Poupeau Fr. (2007). "L'enchantement du monde touristique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 170, pp. 4-13.

Renau, S. (2002). *Politique et pratiques culturelles au Havre. 1944-1983*, Paris: IEP.

Ritaine, E. (1983). *Le stratégies de la culture*, Paris: Presses, FNSP.

Riutort, P. (1996). "Grandie l'événement. L'art et la manière de l'éditorialiste", *Réseaux*, 14 (76), pp. 61-81.

Rizzardo, R. (1990). *La décentralisation culturelle, Rapport au ministre de la Culture*, Paris: La Documentation française.

Robert, V. (2011). "Théâtre et révolution à la veille de 1848. Le Chevalier de Maison-Rouge", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 186-187, pp. 30-41.

Roche, D. (1978). *Le siècle des lumières en province. Académies et académiciens provinciaux, 1689-1789*, Paris: Mouton.

Rollins, R. and Delamere, T. (2007). "Measuring the Social Impact of Festivals", *Annals of Tourism Research*, 34 (3), pp. 805-808.

Rosseli, M. (1998). "L'organisation d'un espace public de la lecture autour de 1880: Les bibliothèques populaires dans la Drôme et l'Ardéche", in Dubois, V. (dir.), *Politiques locales et enjeux culturels*, Paris: La Documentation française, Comité d'histoire du ministère da la Culture.

Rouanet, H. and Le Roux, B. 2004. *Geometric Data Analysis, From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Dordrecht: Kluwer.

Roussel, V., (dir.) (2010). *Les artistes et la politique. Terrains franco-américains*, Saint-Denis: Presses universitaires de Vincennes.

Roy-Valex, M. (2008). "'Classe créative' et marché du travail dans l'industrie du jeu video a Montreal", in Leriche, F. (dir.), Daviet, S., Zuliani, J.-M., Sibertin-Blanc, M. and Zuliani, J.-M. (eds), *L'économie culturelle et ses territoires*, Toulouse: Presses universitaires du Mirail.

Rozier, S. (2001). *L'entreprise-providence. Mécénat des entreprises et transformations de l'action publique dans la France des années 1960-2000*, Paris: Université Paris 1.

Rozier, S. (2004). "La promotion du financement privé: mécénat et parrainage", in Saez, G. (dir.), *Instituitions et vie culturelles*, Paris: La Documentation française.

Sacco, P. L. (2011). *Culture 3.0: A new perspective for the EU 2014-2020 structural funds programming*, Report prepared for the OMC Working Group on Cultural and Creative Industries, on behalf of the *European Expert Network on Culture* (EENC).

Saez, G. (1981). "Vers un mode d'être «culturel local?", *Pour*, 77, pp. 15-20.

Saez, G. (1982). "Territorialisation de la politique culturelle", *Silex*, 22, pp. 5-11.

Saez, G. (1989). "De l' autonomie des politiques culturelles territoriales", *Les papiers du GRESE*, 6, pp. 5-16.

Saez, G. (1990). *Villes en recomposition. Les politiques culturelles à Grenoble et à Montpellier*, Grenoble: CERAT.

Saez, G. (1995). "Villes et culture. Un gouvernement par la coopération", *Pouvoirs*, 73, pp. 109-123.

Saez, G. (2004). "Gouvernance culturelle territoriale: Les acteurs", in Saez, G. (dir.), *Instituitions et vie culturelle*, Paris: La Documentation française.

Saez, G. (2004). "La politique culturelle des villes", in Saez, G. (dir.), *Institutions et vie culturelle*, Paris: La Documentation française.

Sapiro, G. (2009). "Modéles d'intervention politique des intellectuels: Le cas français", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 176-177, pp. 8-31.

Sapiro, G., Pacouret, J. and Picaud, M. (2015). "Transformations des champs de production culturelle à l'ère de la mondialisation", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 4-13.

Sapiro, G., Pacouret, J., Picaud, M. and Seiler, H. (2015). "L'amour de la littérature: Le festival, nouvelle instance de production de la croyance. Le cas des Correspondances de Manosque", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 108-137.

Saunier, P.-Y. (1998). "Que faire du localisme? L'institutionnalisation d'une identité locale, Lyon au 19e siècle", in Dubois, V. (dir.), *Politiques locales et enjeux culturels*, Paris: La Documentation française, Comité d' histoire du ministère de la Culture.

Sauvanet, N. (1999). *Cultural sponsorship in Europe*, Paris: European Committee for Business, Arts and Culture.

Schalke, Cl. and Gerlach, M. (1999). "Le paysage éditorial allemand", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 130, pp. 29-47.

Scherrer, J. (1988). "Journal d'un été à Moscou", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 75, pp. 62-74.

Schiffrin, A. (1999). "Les presses universitaires américaines et la logique de profit", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 130, pp. 77-80.

Schintu, G. (1985). *L'action culturelle à Bron*, Mémoire de séminaire, Lyon: IEP de Lyon.

Schorske, C.-E. (1983). *Vienne fin de siècle, politique et culture*, Paris: Seuil.

Schultz, T. (1961). "Investment in Human Capital", *American Economic Review*, 51, pp. 1-17.

Scott-Allen. J. (2000). *The Cultural Economy of Cities*, London: SAGE Publications.

Scott-Allen J. (2000). "The Cultural Economy of Paris", *International Journal of Urban and Regional Research*, 24 (3), pp. 554-566.

Serain, F. (2005). "L' accueil des adolescents dans les musées d'art français", *Diplôme de recherche appliquée*, Paris: École du Louvre.

Shackman, J.D. (2018). "Measurement of National Culture: A multiple Source Latent Variable Approach", *Cross-Cultural Management Journal*, Volume XX, Issue 2.

Simon, A.H. (1947). *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, New York: MacMillan.

Simonin, A. and Fouché, P. (1999). "Comment on a refusé certains de mes livres", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 126-127, pp. 103-115.

Simonot, M. (1981). "Les couches moyennes au pouvoir: Les cas de Louviers", *Pour*, 77, pp. 49-54.

Sinigaglia, J. (2007). "Le mouvement des intermittents du spectacle: Entre précarité démobilisatrice et précaires mobilisateurs", *Sociétés contemporaines*, 65, pp. 7-25.

Sinigaglia, J. (2012). *Artistes, intermittents, précaires en lutte. Retour sur une mobilisation paradoxale*, Nancy: Presses universitaires de Nancy.

Sorá, G. (1999). "La maison et l'entreprise", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 126-127, pp. 90-102.

Sorbe, C. (2011). "Le 'mélodrame' du Risorgimento. Théâtralité et émotions dans la communication des patriotes italiens", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 186-187, pp. 12-29.

Snowball, J. (2008). *Measuring the Value of Culture: Methods and Examples in Cultural Economics*, Berlin: Springer-Verlag.

Spezzaferro, L. (1988). "À la recherche de la Renaissance", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 75, pp. 14-23.

Statistics Canada (2004). *Canadian Framework for Culture Statistics*, Cat. N° 815-595-MIE-N° 021, Statistics Canada, Ottawa.

Stevenson, D. and Matthews, A. (2010). "Culture, policy and the city", *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 3 (2), pp. 197-198.

Suaud, C. (1984). "Le mythe de la base. Les états généraux du développement agricole et la production d'une parole paysanne", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 52-53, pp. 56-79.

Taddei, D. (1974). "Orientations générales d'une politique d'action culturelle", *Nouvelle Revue socialiste*, 4, pp. 12-31.

Taliano des Garets, F. (1995). *La vie culturelle à Bordeaux 1945-1975*, Bordeaux: Presses universitaires de Bordeaux.

Taliano des Garets, F. (2007). *Les métropoles régionales et la culture: 1945-2000*, Paris: La Documentation française, Comité d'histoire du ministère de la Culture.

Tannise, F. (2011). "Statistique et sociographie", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 188, pp. 32-43.

Taras, V., Steel, P. and Kirkman, B. (2012). "Improving National Cultural Indices Using a MetaAnalysis of Hofstede's Dimensions", *Journal of World Business*, 47 (3), pp. 329-341.

Tardieu, J. (1999). "Le centenaire de Rimbaud", *Actes de la recherche en sciences sociales,* 126-127, pp. 116-119.

Teboul, R. and Champarnaud, L. (2000). *Le public des musées: Analyse socio- économique de la demande muséale*, Paris: Harmattan.

Teillet, P. (2003/2004). "La politique des politiques culturelles", *L'Observatoire*, 25, pp. 4-10.

Teillet, P. (2004). "L'artiste et le politique: Je t'aime moi non plus", *L'Observatoire*, 26, pp. 4-7.

Thiesse, A.-M. (1985). "Les infortunes littéraires. Carrières des romanciers populaires à la Belle Epoque", *Actes de la recherche en sciences sociales,* 60, pp. 31-46.

Thiesse, A.-M. (1991). *Ecrire la France. Le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Epoque et la Libération*, Paris: PUF.

Thiesse, A.-M. (1999). "Chmatko Natalia. Les nouveaux éditeurs russes", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 126-127, pp. 75-89.

Thorsby, D. (1999). "Cultural Capital", *Journal of Cultural Economics*, Vol. 23, No. 1/2, Special Issue: Barcelona Conference Plenary Papers, pp. 3-12.

Throsby, D. (2001). *Economics and Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.

Tobelem, J. M. and Colin, A. (eds) (2005). *Le nouvel âge des musées. Les institutions culturelles au défi de la gestion*, collection sociétales, Ivry-sur-Seine: Armand Colin.

Tobelem, J. M. (2017). *La gestion des institutions culturelles. Musées, patrimoine, centres d'art*, Paris: Armand Colin.

Tommek, H. (2015). "Une littérature moyenne. La littérature allemande contemporaine entre production restreinte et grande production", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 206-207 (1), pp. 100-107.

Tönnies, F. (2010). *Communauté et société*, Paris: Presses universitaires de France.

Tylor, E. (1958). *Primitive Culture*, London: First Harper Torchbooks edition.

UNESCO (1986). "The UNESCO Framework for Culture Statistics, Paper prepared for the Third Joint Meeting on Cultural Statistics", CES/AC.44/11, 13, UNESCO, Paris.

UNESCO (2001). *Universal Declaration on cultural diversity*, http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127162e.pdf

UNESCO/Global Alliance for Cultural Diversity (2006). "Understanding Creative Industries: Cultural statistics for pub-policy making", UNESCO/Global Alliance for Cultural Diversity, Paris.

UNESCO (2014). *Culture for Development Indicators, Methodology Manual*, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Urfalino, P. (1984). *L'allocation de ressources sans critères de choix: La mise en œuvre des politiques culturelles municipales*, these 3e cycle, Paris: IEP.

Urfalino, P. (1987). "La municipalisation de la culture, Bordeaux", in Chazel, F. (dir.), *Pratiques culturelles et politiques de la culture*, Bordeaux: Maison des sciences de l'homme d' Aquitaine, pp. 53-73.

Urfalino, P. (1992). "Les maisons de la culture et le théâtre (1960-1966). Des affinités électives au mariage", in Abirached, R. (dir.), *La décentralisation théâtrale, 2. Les années Malraux, 1959-1968*, Arles: Actes SUD.

Urfalino, P. (1993). "La philosophie de l'Etat esthétique", *Politix*, 24, pp. 20-35.

Urfalino, P. (1993). "Le mauvais mélange ou la disqualification de l'éducation populaire", in Beaulac, M. and Colbert, F. (dir.), *Décentralisation, régionalisation et action culturelle municipale*, Montréal: HEC, pp. 129-155.

Urfalino, P. (1994). "L'échec d'une contre-politique culturelle. FNCCC, 1960-1965", in Menger, P.-M. and Passeron, J.-C., *L' art de la recherche. Essais en l'honneur de Raymonde Moulin*, Paris: La Documentation française.

Urfalino, P. (1996). *L'invention de la politique culturelle*, Paris: La Documentation française.

Vadelorge, L. (1996). *Pour une histoire culturelle du local. Rouen de 1919 à 1940*, Paris: Université Paris 4.

Vadelorge, L. (2005). *Rouen sous la IIIe République, Politiques et pratiques culturelles*, Rennes: PUR.

Veitl, P. (2011). "La politique de la 'culture locale'. Un homme politique et les arts sous la IIIe Republique: Ettiene Clémentel", in Dubois, V. (dir.), *Politiques locales et enjeux culturels*, Paris: La Documentation française. Comité d'histoire du ministère de la Culture.

Verdées-Leroux, J. (1979). "L'art de parti. Le Parti communiste français et ses peintres, 1947-1954", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 28, pp. 33-55.

Verger, A. (1987). "L'art d'estimer l'art", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 66-67, pp. 105-121.

Verger, A. (1991). "Le champ des avant-gardes", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 88, pp. 2-40.

Vieux, J. (1991). "Les municipalités devant la question de la culture", *Raison Présente*, 99, pp. 73-80.

Vieux, J. (1993). "Du médiateur à l'administrateur culturel", *Raison Présente*, 107, pp. 97-104.

Vincent, H. (1980). *Un musée précurseur, le musée de Grenoble de 1920 à 1950*, these 3e cycle, Lyon: Université Lyon-II.

Vion, A. and Le Galées, P. (1988). "Politique culturelle et gouvernance urbaine: L'exemple de Rennes", *Politiques et management public*, 16 (1), pp. 1-33.

Vivant, E. (2009). *Qu'est-ce que la ville créative?*, Paris: PUF.

Wagner, A.-C. (2007). "La place du voyage dans la formation des élites", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 170, pp. 58-65.

Warnier, J.-P. (1999). *La mondialisation de la culture*, Paris: La Découverte.

Weber, M. (1970). *Economie et société*, Paris: Plon.

Weil, S.E. (2002). *Making Museums Matter*, Washington: Smithsonian Institution Press.

Willener, A. (1988). "Le Concerto pour trompette de Haydn", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 75, pp. 54-61.

Winkin, Y. (1985). "Croyance populaire et discours savant: 'Langage du corps' et 'communication non verbale'", *Actes de la recherche en sciences sociales,* 60, pp. 75-78.

Wunsch-Vincent, S. and Vickery, G. (2005). *Report on Digital Music: Opportunities and Challenges*, Paris: OECD, Committee for Information, Computer and Communications Policy.

Yeoman, I., Robertson, M., Ali-Knight, J., Drummond, S. and McMahon-Beattie, U. (2004). *Festivals and Events Management: An International Perspective*, Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Ying, F. (2006). "Branding the nation: What is being branded?", *Journal of Vacation Marketing*, 12(1), pp. 5-14.

Zukin, S. (1982). *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Adorno, T. and Horkheimer, M. (1996). *Η διαλεκτική του Διαφωτισμού*, (μτφρ. Αναγνώστου, Λ.), Αθήνα: Νήσος.

Αδάμ-Βελένη, Π. (επιμ.) (2001). *Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης* [Πρακτικά διημερίδας για τις εργασίες των ετών 1989-1999], Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Αισθητική παιδεία-δημιουργία: Μέρες έκφρασης και δημιουργίας (1999). Θεσσαλονίκη: Φίλοι του Ιδρύματος Μελίνα Μερκούρη.

Ανδρέου, Α. (1996). *Ιστορία, μουσείο και σχολείο*, Θεσσαλονίκη: Δεδούση.

Αντωνιάδου, Σ., Μαυραγάνη, Ε. και Πούλιος Ι. (επιμ.) (2015). *Πολιτισμός και Προοπτική: Η σημασία της στρατηγικής σε τέσσερις τομείς του πολιτισμού*, Αθήνα: Καστανιώτη.

Αυδίκος, Β. (2014). *Οι πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Bourdieu, P. (1994). «Οι τρεις καταστάσεις του πολιτισμικού κεφαλαίου», στο Παναγιωτόπουλος, Ν. (επιμ.-πρόλ.), *Pierre Bourdieu: Κείμενα κοινωνιολογίας*, (μτφρ. Παναγιωτόπουλος, Ν., Γεωργίου, Π., Ψυχογιός, Θ., Βιδάλη, Μ., Χάλαρη, Μ., Ηλιοπούλου, Κ., Θανοπούλου, Μ., Σταματέλου, Ε., Μαυροειδάκος Γ., Καπέλλα, Α. και Φερτάκης, Γ.), Αθήνα: Δελφίνι.

Bourdieu, P. (1999). *Νόστιμον Ήμαρ*, (επιμ.-πρόλ. Παναγιωτόπουλος, Ν.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

Bourdieu, P. (2002). *Η διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, (μτφρ. Καψαμπέλη, Κ.), πρόλ. Παναγιωτόπουλος, Ν.), Αθήνα: Πατάκη.

Bourdieu, P. (2006). «Αισθητική διάθεση και καλλιτεχνική επάρκεια», στο Πούλος, Π. (επιμ.), *Έννοιες της τέχνης τον 20ό αιώνα*, Αθήνα: Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, σελ. 459-479.

Bourdieu, P. (2006). *Οι κανόνες της τέχνης: γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου* (μτφρ. Γιαννοπούλου, Ε.), (πρόλ. Παναγιωτόπουλος, Ν.), Αθήνα: Πατάκη.

Bourdieu, P. and Passeron, J.-Cl. (1993). *Οι κληρονόμοι: Οι φοιτητές και η κουλτούρα* (μτφρ. Παναγιωτόπουλος, Ν. και Βιδάλη, Μ.), (εισαγ. Παναγιωτόπουλος, Ν.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

Bourdieu, P. and Passeron, J.-Cl. (2014). *Η αναπαραγωγή: Στοιχεία για μια θεωρία του εκπαιδευτικού συστήματος*, (μτφρ. Καράμπελας, Γ.), πρόλ. Παναγιωτόπουλος, Ν.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Bourdieu P., Chamboredon, J. C. and Passeron, J. C. (2009). *Η τέχνη του κοινωνιολόγου*, (μτφρ. Γιαννοπούλου, Ε. και Φιλιππουπολίτης, Δ.), Αθήνα: Μεταίχμιο.

Βουδούρη, Δ. (επιμ.) (2014). *Διαχείριση πολιτιστικών οργανισμών σε περίοδο κρίσης* [Πρακτικά διημερίδας 31 Μαΐου-1 Ιουνίου 2013], Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτιστικών Επιστημών.

Cuche, D. (2001). *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες* (μτφρ. Σιάτιστας, Φ.), Αθήνα: Τυπωθήτω/Δάρδανος.

Γκαζή, Α. (1999). «Από τις μούσες στο μουσείο: Η ιστορία ενός θεσμού διά μέσου των αιώνων», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 70, σελ. 39-46.

Γκαντζιάς, Γ. (2010). *Πολιτιστική πολιτική, χορηγία και εταιρική κοινωνική ευθύνη*, Αθήνα: Παπασωτηρίου.

De Montlibert, C. (1998α). *Εισαγωγή στην κοινωνιολογική συλλογιστική* (μτφρ. Διαμάντακου, Κ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα.

De Montlibert, C. (1998β). *Η πολιτική κυριαρχία*, Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Δεμερτζόπουλος, Χ. και Παπαθεοδώρου, Γ. (2021). *Συνηθισμένοι Άνθρωποι: Μελέτες για τη λαϊκή και δημοφιλή κουλτούρα*, Πάτρα: Opportuna.

Εικαστική Παιδεία, 10 (1994).

Εικαστική Παιδεία, 17 (2001).

Εμμανουήλ, Δ. (επιμ.) (2016). *Κοινωνικές τάξεις και κατανάλωση: Οικονομικές τάξεις, στρώματα status και πρότυπα πολιτιστικής και υλικής κατανάλωσης στην Αθήνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Ζαφειράκου, Αι. (επιμ.) (2000). *Μουσεία και σχολεία: διάλογος και συνεργασίες: Αναπαραστάσεις και πρακτικές*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.

Ζορμπά, Μ. (1995). *Κρατική πολιτική για το βιβλίο*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Ζορμπά, Μ. (2014). *Πολιτική του πολιτισμού: Ευρώπη και Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα*, Αθήνα: Πατάκη.

Ζούνης, Π. (2009). *Η πολιτιστική χορηγία ως μέσο επικοινωνίας*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Θάνος, Θ. (2010). *Κοινωνιολογία των κοινωνικών ανισοτήτων στην εκπαίδευση: Η πρόσβαση των κοινωνικο-επαγγελματικών ομάδων στην ανώτατη εκπαίδευση*, (πρόλ. Κουζέλης, Γ.), Αθήνα: Νήσος.

Θάνος, Θ. (2013). *Εκπαίδευση και κοινωνική αναπαραγωγή στη μεταπολεμική Ελλάδα. Ο ρόλος της ανώτατης εκπαίδευσης*, (πρόλ. Παναγιωτόπουλος, Ν.), Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

ICOM/CECA (1991). *Πρακτικά ετήσιας συνάντησης CECA Ναύπλιο 1988 με θέμα: «Ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία εκπαιδευτικών τμημάτων σε μουσεία»*, Αθήνα.

Ιωακειμίδης, Κ. Π. (2022). *Θεματικά μουσεία της Ελλάδας και τουριστικό μάρκετινγκ: Συσχετισμοί και επιδράσεις*, Θεσσαλονίκη: ΔΙΣΙΓΜΑ.

Kavanagh, G. (1999). «Μουσεία, η λειτουργία τους με επαγγελματικό τρόπο», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 71, σελ. 38-40.

Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ρ. και Κάσσαρης, Χ. (1988). *Το μουσείο μέσο τέχνης και αγωγής*, Αθήνα: Καστανιώτη.

Κασβίκης, Κ., Νικονάνου, Ν. και Φουρλίγκα, Ε. (2002). «Εκπαιδευτικά προγράμματα αρχαιολογίας στην Ελλάδα: Τα αποτελέσματα μιας έρευνας», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 85Β, σελ. 103-113.

Κασσωτάκης, Μ. (2009). *Η πρόσβαση στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα: Γρηγόρη.

Κέντρο Νέων Δήμου Ρεθύμνης (1997). «Τα εκπαιδευτικά προγράμματα στην Κρήτη», στα Πρακτικά της Α΄ Παγκρήτιας Συνάντησης Εμψυχωτών Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων-Καρωτή Ρεθύμνης.

ΚΕΠΕ (2000). *Ο πολιτισμός ως κλάδος οικονομικής δραστηριότητας*, Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κόκκινος, Γ. και Αλεξάκη, Ε. (2002). *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κόνσολα, Ν. (1990). *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα: Η περιφερειακή διάσταση*, Αθήνα: Παπαζήση.

Κόνσολα, Ν. (1995). *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα: Παπαζήση.

Κοντογιάννη, Α. (1996). *Μουσεία και σχολεία: Δεινόσαυροι κι αγγεία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λασκαράτος, Κ. (2021). *Πολιτισμός και εξωστρέφεια: Ο ρόλος των μουσείων και άλλων πολιτισμικών φορέων στην πολιτιστική διπλωματία και τη διεθνή αλληλοκατανόηση*, Αθήνα: Σιδέρης.

Merriman, Ν. (1999). «Ανοίγοντας τα μουσεία στο κοινό», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 72, σελ. 43.

Μούλιου, Μ. (2005). «Μουσεία: Πεδία για την κατανόηση του κόσμου», *Τετράδια Μουσειολογίας*, 2, σελ. 9-17.

Μουσείο-Σχολείο: 4ο περιφερειακό σεμινάριο (02-03.12.1994), Ιωάννινα: ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ-ICOM.

Μουσείο-Σχολείο: 5ο περιφερειακό σεμινάριο (04-06.1997), Καλαμάτα: ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ-ICOM.

Μουσείο-Σχολείο: 6ο περιφερειακό σεμινάριο (02-03.12.1994), Καβάλα: ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ-ICOM.

Μπαντιμαρούλης, Φ. (2011). *Πολιτιστική επικοινωνία: Οργανισμοί, θεωρίες, Μέσα*, Αθήνα: Κριτική.

Μπιτσάνη, Π. Ε. (2004). *Πολιτισμική διαχείριση και περιφερειακή ανάπτυξη*, Αθήνα: Διόνικος.

Μυρογιάννη, Ε. (2011). «Ο ρόλος του μουσειοπαιδαγωγού στην Ελλάδα», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 71, σελ. 50-53.

Νάκου, Ε. (2001). *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός: από τη σκοπιά της θεωρίας του υλικού πολιτισμού, της μουσειολογίας και της μουσειοπαιδαγωγικής*, Αθήνα: Νήσος.

Νικονάνου, Ν. (2002). «Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα μουσεία», *Τετράδια Μουσειολογίας*, 2, σελ. 18-25.

Νικονάνου, Ν. και Φουρλίγκα, Ε. (2001). *Αρχαιολογικοί περίπατοι του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης «Θεσσαλονίκη '97»: Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην Αρχαία Αγορά (1996-97)*, ΟΠΠΕΘ.

Οικονόμου, Μ. (2003). *Μουσείο: αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός;: Μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*, Αθήνα: Κριτική.

Pearce, S. (1999). «Μελετώντας τα μουσεία: Νέες ανάγκες και νέες προσεγγίσεις», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 70, σελ. 47-49.

Παιχνίδια πολιτισμού: Εκπαιδευτικές δράσεις του Υπουργείου Πολιτισμού (2002). [Κατάλογος της έκθεσης], Αθήνα: ΥΠΠΟ.

Παναγιωτόπουλος, Ν. (1989). «Από τον κανόνα στις στρατηγικές και από το υποκείμενο στον δρώντα φορέα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 72, σελ. 123-141.

Παναγιωτόπουλος, Ν. (επιμ.) (2003). *Πολιτισμός και αγορά: για την αυτονομία της πολιτισμικής παραγωγής*, Αθήνα: Πατάκη.

Παναγιωτόπουλος, Ν. (επιμ.-πρόλ.) (2005). *Για την εκπαίδευση του μέλλοντος: Οι προτάσεις του Πιέρ Μπουρντιέ*, Αθήνα: Νήσος.

Παναγιωτόπουλος, Ν. (2013). *Η βία της ανεργίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Παναγιωτόπουλος, Ν. και Βιδάλη, Μ. (2019). *Libido artistica: κοινωνική κριτική της καλλιτεχνικής ζήτησης*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παναγιωτόπουλος, Ν. και Θάνος, Θ. (2008). «Ο καιρός της κατανόησης ενός unfair game», στο Παναγιωτόπουλος, Ν. (διεύθ.), *Η απομάγευση του κόσμου*, Αθήνα: Πολυτρόπον-ΕΚΚΕ- ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, σελ. 37-72.

Παπαμιχαήλ-Κουτρούμπα, Α. (2004). *Πολιτισμολογία: Διάσταση πρώτη: Μουσειολογία: Συμβολή στη μελέτη και έρευνα της μουσειολογίας*, Ιδιωτική Έκδοση.

Παπανικολάου, Μ. Π. (2019). *Η πολιτισμική πολιτική και οι πολιτιστικοί θεσμοί στην Ελλάδα, (19ος-21ος Αιώνας): Συμβολή στη μελέτη των θεσμών της ιστορίας της τέχνης*, Αθήνα: Επίκεντρο.

Παραδείση, Μ. και Νικολαίδου, Α. (επιμ.) (2017). *Από τον πρώιμο στον σύγχρονο ελληνικό κινηματογράφο: Ζητήματα μεθοδολογίας, θεωρίας, ιστορίας*, Αθήνα: Guttenberg.

Πολιτισμική αγωγή στην Ευρώπη: Πρακτικά πανευρωπαϊκής συνδιάσκεψης (27, 28, 29 Ιουνίου 1997), Θεσσαλονίκη: ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ-ICOM.

Πολιτιστική Κληρονομιά και Εκπαίδευση (1998). «Μέρες έκφρασης και δημιουργίας», [Πρακτικά ημερίδας], Θεσσαλονίκη: Φίλοι του Ιδρύματος Μελίνα Μερκούρη.

Πούλης, Σ. (επιμ.) (2020). *Εισαγωγή στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ασίνη.

Πρακτικά της Ημερίδας «Σχεδιασμός και αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για παιδιά 10-15 ετών» (1997). Θεσσαλονίκη: ΥΠΕΠΘ, ΥΠΠΟ, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Stefano, L., M. and Davis, P. (επιμ.) (2021). *Άυλη πολιτιστική κληρονομιά: Πλήρης οδηγός*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Σκαλτσά, Μ. (2001). *Η μουσειολογία στον 21ο αιώνα: Θεωρία και πράξη*, Θεσσαλονίκη: Εντευκτήριο.

Thompson, J. (2017). *Οι έμποροι της κουλτούρας*, (μτφρ. Χατζηγεωργίου, Π., Αναγνωστόπουλος, Λ. και Ηλιόπουλος, Α.), Αθήνα: Πεδίο.

Τζιαφέρη, Σ.-Γ. (2005). *Το σύγχρονο μουσείο στην ελληνική εκπαίδευση μέσα από το παράδειγμα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Τσιλίρας, Α. (2010). *Οι δημοτικές επιχειρήσεις πολιτιστικής ανάπτυξης στο νέο τοπίο*, Καλαμάτα: Lorem Ipsum.

Φουρλίγκα, Ε., Κασβίκης, Κ. και Νικονάνου, Ν. (2002). «Μουσειακή εκπαίδευση και αρχαιολογία: παραδείγματα από τρεις ευρωπαϊκές χώρες», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 85Β, σελ. 113-122.

Χουλιάρας, Α. και Λιαργκόβας, Π. (επιμ.) (2013). *Σχεδιασμός υλοποίηση και αξιολόγηση αναπτυξιακών προγραμμάτων: Ένας πρακτικός οδηγός*, Αθήνα: Παπαζήση.

Ψαρράκη-Μπελεσιώτη, Ν. (επιμ.) (2000). *Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ: Εκπαίδευση-λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/ΥΠΠΟ.

Παράρτημα 1

Σύστημα Δεικτών[26]

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Δείκτες για το Εθνικό Πολιτισμικό Κεφάλαιο ανά διάσταση κεφαλαίου

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΕΝΣΩΜΑΤΩΜΕΝΗ		
Πληθυσμός της χώρας	ΕΛΣΤΑΤ	
Αριθμός ατόμων που γεννήθηκαν στη χώρα	ΕΛΣΤΑΤ	
Πληθυσμός ανά φύλο	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	Εθνική έρευνα: σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του εθνικού πληθυσμού θα εξεταστούν όλες οι διαστάσεις των πολιτισμικών πρακτικών των Ελλήνων
Πληθυσμός ανά ηλικία	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Πληθυσμός (ανά επαγγελματική κατηγορία και κλάδο)	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

26. Κωδικοποίηση πηγών: 1) εθνική έρευνα: δεδομένα και δείκτες που θα προέρχονται από έρευνα που θα διενεργείται ανά δέκα χρόνια τουλάχιστον σε απολύτως αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού και θα εξετάζει σε βάθος τις πολιτισμικές πρακτικές των Ελλήνων πολιτών, βλ. Παράρτημα που ακολουθεί, 2) ονομαστική πηγή ή συνδυασμός ονομαστικών πηγών: δείκτες που θα προέρχονται από ήδη συγκροτημένα δεδομένα, 3) ειδική έρευνα: α. δευτερογενής έρευνα επάνω σε ήδη συγκροτημένα δεδομένα, β. πρωτογενής ειδικά εστιασμένη έρευνα μικρής κλίμακας.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Ποσοστό ανεργίας (ανά επαγγελματική κατηγορία και κλάδο)	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Ποσοστό των πολιτιστικών επαγγελμάτων και κλάδων (μορφολογική και διαχρονική εξέλιξη)	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Ενεργός πληθυσμός	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Δομή ενεργού πληθυσμού	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Ποσοστό αλλοδαπών	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Εκπαιδευτικό επίπεδο πληθυσμού	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Ποσοστό αναλφαβητισμού	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Ποσοστά σχολικής διαρροής	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Ποσοστό εισακτέων σε ΑΕΙ/ΤΕΙ και ανά σχολές και εξέλιξή τους	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	Βαθμός προσανατολισμού της καλλιτεχνικής σχολικής εκπαίδευσης (ανάπτυξη της αντιληπτικής / κριτικής ικανότητας ή της τεχνικής / δημιουργικής)
Ποσοστό φοιτητών στο εξωτερικό	ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ειδική έρευνα	
Αριθμός φροντιστηρίων ξένης γλώσσας	ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ειδική έρευνα	
Αριθμός κατοίκων που μιλά μια ξένη γλώσσα	ΕΛΣΤΑΤ	
Αριθμός σπουδαστών ανά γλώσσα	ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ειδική έρευνα	
Αριθμός κατεχομένων πτυχίων ξένης γλώσσας	ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ειδική έρευνα	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Ποσοστό του πολιτισμικού κεφαλαίου στον όγκο και στη δομή των κατεχόμενων από τους πολίτες και τις οικογένειές τους κεφαλαίων	εθνική έρευνα	Σε αυτήν, όπως και στις παρακάτω κατηγορίες, θα εξεταστούν όλες οι επιμέρους διαστάσεις του κάθε ζητήματος και θα συσχετιστούν και θα εξειδικευτούν με τις κοινωνικές κατηγορίες των πολιτών
Ποσοστό της πολιτισμικής στρατηγικής αναπαραγωγής στο σύστημα στρατηγικής αναπαραγωγής των πολιτών	εθνική έρευνα	
Τύπος και μορφή της κατοικίας των πολιτών	ΕΛΣΤΑΤ και εθνική έρευνα	
Είδος και μορφή ελεύθερου χρόνου των πολιτών	εθνική έρευνα	
Είδος, μορφή και συχνότητα βραδινών εξόδων και κοινωνικότητας ανά πολίτη	εθνική έρευνα	
Είδος, μορφή και τρόπος χρήσης των οικιακών ηλεκτρονικών συσκευών των πολιτών ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Είδος και τρόπος χρήσης βιντεοπαιχνιδιών από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Είδος, μορφή και τρόπος χρήσης του διαδικτύου και των υπηρεσιών του, από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Χρήση υπολογιστή και ψηφιακών άλλων μηχανημάτων και δραστηριότητες εκτός internet από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	Είδος, μορφή και συχνότητα της χρήσης
Τρόπος χρήσης και συχνότητα της τηλεόρασης από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Τρόπος χρήσης και συχνότητα του ραδιοφώνου από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Τρόπος χρήσης και συχνότητα του κινηματογράφου από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Τρόπος χρήσης και συχνότητα του φεστιβάλ από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Τρόπος χρήσης και συχνότητα των θεάτρων και των συναυλιών από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Είδος, μορφή, συχνότητα του Τύπου, των βιβλίων, περιοδικών και βιβλιοθηκών από τους πολίτες ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Είδος, μορφή και συχνότητα άλλων δραστηριοτήτων των πολιτών ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη	εθνική έρευνα	
Είδος, μορφή και συχνότητα ερασιτεχνικών πολιτιστικών δραστηριοτήτων των πολιτών	εθνική έρευνα	
Τρόπος, μορφή και συχνότητα επίσκεψης των μουσείων πολιτιστικής κληρονομιάς ανά φύλο, ηλικία και κοινωνική τάξη των πολιτών	εθνική έρευνα	
Είδος και μορφή ειδικής και έμμεσης «ηθικού» τύπου κατανάλωσης των πολιτών ανά κατηγορία	εθνική έρευνα	Σύνδεση με τον βαθμό βιώσιμης ανάπτυξης (βραχείες αλυσίδες εφοδιασμού, ντόπια προϊόντα, μικροί παραγωγοί, μποϊκοτάζ σε προϊόντα, ιδιοκατανάλωση κ.ά.)
Είδη και τρόποι μεταφοράς ανά κατηγορία πολιτών	εθνική έρευνα	Βαθμός βιώσιμης ανάπτυξης
Άυλη πολιτιστική κατανάλωση ανά κατηγορία πολιτών	εθνική έρευνα	Δείκτες ψηφιοποίησης (συνδρομές σε Netflix, Spotify κ.ά.)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Βαθμός παραγωγής και διάδοσης δημιουργιών ερασιτεχνικής φύσης ανά κατηγορία πολιτών	εθνική έρευνα	Δείκτες ψηφιοποίησης (κανάλι YouTube κ.ά.)
Μέση καταναλωτική δαπάνη ανά νοικοκυριό και ανά πολιτιστικό αγαθό και υπηρεσία	εθνική έρευνα και ειδική έρευνα, ΕΛΣΤΑΤ	
Μέση καταναλωτική δαπάνη νοικοκυριών για τη χρήση διαδικτυακών ραδιοφώνων / τηλεόρασης, ως ποσοστό αυτών που χρησιμοποιούν διαδίκτυο κατά το έτος	ειδική έρευνα	
Μέση καταναλωτική δαπάνη νοικοκυριών για τη χρήση διαδικτύου για το κατέβασμα παιχνιδιών, φωτογραφιών, φιλμ και μουσικής, ως ποσοστό αυτών που χρησιμοποιούν διαδίκτυο κατά το έτος	ειδική έρευνα	
Μέση καταναλωτική δαπάνη νοικοκυριών για τη χρήση διαδικτύου για το διάβασμα/κατέβασμα online μέσων ενημέρωσης, ως ποσοστό αυτών που χρησιμοποιούν διαδίκτυο κατά το έτος	ειδική έρευνα	
Ποσοστό επί του συνολικού πληθυσμού που αγοράζει από το διαδίκτυο κινηματογραφικά και μουσικά έργα, βιβλία, περιοδικά και λογισμικό Η/Υ	ειδική έρευνα	
Ποσοστό επί του συνολικού πληθυσμού που αγοράζει από το διαδίκτυο εισιτήρια για πολιτιστικά γεγονότα	ειδική έρευνα	
Βαθμός αποδοχής της κρατικής πολιτιστικής πολιτικής ανά κοινωνική κατηγορία	εθνική έρευνα	Για παράδειγμα, της ενίσχυσης ενός κλάδου ή μιας μορφής τέχνης (π.χ. όπερα, πρωτοποριακό θέατρο, κ.λπ.)

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Υιοθέτηση κριτικών θέσεων για πολιτιστικά ζητήματα ανά κοινωνική κατηγορία	εθνική έρευνα	Για παράδειγμα, για πολιτιστικούς δημιουργούς, διανοουμένους, δημοσιογράφους, πολιτικούς, για πολιτιστικές δράσεις, για χρηματοδοτήσεις, για την «πολιτισμική κατάσταση» της χώρας γενικά, κ.ά. ορισμός (-οι) του πολιτισμού ανά κοινωνική ομάδα
Δείκτης πολιτιστικών γνώσεων και πολιτισμικού γούστου ανά κοινωνική ομάδα	εθνική έρευνα	Κατάλογοι με καλλιτέχνες από διαφορετικά είδη τέχνης και διαφορετικές εποχές, να ζητήσουμε να μας πουν αν ο καθένας από αυτούς είναι γνωστός / άγνωστος και να μας διευκρινίσουν σε ποιο είδος τέχνης (βάσει ενός ήδη προσχεδιασμένου καταλόγου επιλογών)
Βαθμός προτίμησης εθνικού ή και διεθνούς προσανατολισμού	εθνική έρευνα	Γνώση και χρήση του εθνικού ή και διεθνούς πολιτισμικού πεδίου πολιτιστικής παραγωγής
Βαθμός και χρήση των αντικειμένων «ντιζάιν» στο σύνολο των αγορών των κοινωνικών κατηγοριών	εθνική έρευνα	
Δείκτης εμπιστοσύνης του πολιτιστικού καταναλωτή	εθνική έρευνα	
Πιθανότητα κατανάλωσης των πολιτών ανά επαγγελματική κατηγορία και πολιτισμικό επίπεδο	ΕΛΣΤΑΤ, εθνική έρευνα, ειδική έρευνα	
Δεσμευμένη πιθανότητα κατανάλωσης πολιτιστικών αγαθών ανά επαγγελματική κατηγορία και πολιτισμικό επίπεδο	ΕΛΣΤΑΤ, εθνική έρευνα, ειδική έρευνα	
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ		
Αριθμός, είδος και έτος ίδρυσης μουσείων	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Αριθμός, είδη και έτος κατασκευής μνημείων	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Αριθμός συλλόγων φίλων μουσείων	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	Βλ. έτος ίδρυσης, αριθμός μελών, αριθμός και είδος δράσεων ετησίως

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός πολιτιστικών ιδιωτικών ιδρυμάτων	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, υπουργείο Οικονομικών, ειδική έρευνα	Βλ. έτος ίδρυσης, είδος, κατηγορίες δράσης και όγκος εργασιών
Αριθμός ορχηστρών, έτος ίδρυσής τους, είδος, μορφή και δομή τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Αριθμός γκαλερί	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	Έτος ίδρυσης, αριθμός επισκεπτών, αριθμός εκθέσεων ετησίως, ηλικία εκτιθέμενων καλλιτεχνών
Αριθμός φεστιβάλ, δομή της οργάνωσης και της εξειδίκευσής τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	Βλ. αριθμός απασχολούμενων, αριθμός μόνιμων εργαζομένων, εθελοντές, αριθμός επισκεπτών τους, εποχικότητα και είδος φεστιβάλ, προϋπολογισμός ανά είδος φεστιβάλ, αριθμός τοπικών φορέων (ατομικών και συλλογικών) συμμετεχόντων στην υλοποίησή τους
Αριθμός δημοτικών υπηρεσιών που ασχολούνται με τον πολιτισμό και την ανάπτυξή του και δομή τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα, Υπουργείο Εσωτερικών, Υπουργείο Οικονομικών	Βλ. είδος πολιτιστικής δραστηριότητας, αριθμός απασχολούμενων, κοινωνικά χαρακτηριστικά του προσωπικού, δαπάνες μισθοδοσίας, μέσος όρος ηλικίας απασχολούμενων, μέσος μισθός, ποσοστό ανδρών/γυναικών, ποσοστό μόνιμων εργαζομένων, ποσοστό εποχιακών εργαζομένων, αριθμός εργαζομένων πλήρους απασχόλησης, αριθμός εργαζομένων μερικής απασχόλησης, αριθμός εθελοντών, ποσοστό συνδικαλισμού, τόπος διαμονής του προσωπικού

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός πολιτιστικών επιχειρήσεων, οργανώσεων, εταιρειών, σωματείων, ενώσεων (δημοτικές και μη)	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Εσωτερικών, Υπουργείο Οικονομικών, ειδική έρευνα	Βλ. για το καθένα τα παρακάτω: αριθμός εργαζομένων ανά επιχείρηση & εξέλιξη του αριθμού αυτού στον άξονα του χρόνου, έτος ίδρυσης, είδος πολιτιστικής δραστηριότητας, αριθμός απασχολούμενων, μέσος όρος ηλικίας απασχολούμενων, μέσος μισθός εργαζομένων, ποσοστό ανδρών/γυναικών, διαφορετικότητα πληθυσμού (μειονότητες, ΑΜΕΑ, κ.ά.), ποσοστό μόνιμων εργαζομένων, ποσοστό εποχιακών εργαζομένων, αριθμός πλήρους απασχόλησης εργαζομένων, αριθμός μερικής απασχόλησης εργαζομένων, αριθμός εθελοντών, ποσοστό συνδικαλισμού των εργαζομένων, εκπαιδευτικό επίπεδο απασχολούμενων, κατηγορίες επαγγελμάτων απασχολούμενων
Αριθμός πολιτιστικών περιοδικών	ΒιβλιοΝετ, ΟΣΔΕΛΝΕΤ, Σύλλογος εκδοτών, ειδική έρευνα	Είδος / κατηγορία, έτος ίδρυσης, αριθμός συνδρομητών
Αριθμός εντύπων που ειδικεύονται στην πολιτιστική κριτική (μουσική, λογοτεχνία, εικαστικά κ.ά.)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός στηλών και ένθετων που ειδικεύονται στον πολιτισμό σε εφημερίδες εθνικής κυκλοφορίας	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Χρόνος (συνολικός και μέσος) αφιερωμένος στον πολιτισμό σε ραδιόφωνο και τηλεόραση	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αντικείμενο δραστηριότητας πολιτιστικών φορέων		
Αριθμός εργαζομένων και εθελοντών σε πολιτιστικούς φορείς (συνολικός και ανά φορέα)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός βιβλίων που εκδίδονται ετησίως ανά κλάδο και τομέα (και όγκος της παραγωγής σε ευρώ)	ΒιβλιοΝετ, ΟΣΔΕΛΝΕΤ, Σύλλογος εκδοτών, ειδική έρευνα	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός πωλήσεων βιβλίων ανά κλάδο και τομέα	ΒιβλιοΝετ, ΟΣΔΕΛΝΕΤ, Σύλλογος εκδοτών, ειδική έρευνα	
Πώληση βιβλίων ανά κάτοικο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα	Έτος ίδρυσης και όγκος εργασιών
Αριθμός εξειδικευμένων βιβλιοπωλείων και έτος ίδρυσής τους	ειδική έρευνα	Έτος ίδρυσης, είδος, αριθμός του υλικού, μέσα χρήσης και τρόπος υπηρεσιών
Αριθμός βιβλιοθηκών	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ειδική έρευνα	
Αριθμός εκδοτών και έτος ίδρυσής τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, Σύλλογος εκδοτών, ειδική έρευνα	Αριθμός υπαλλήλων, ετήσιος αριθμός βιβλίων ανά είδος και κατηγορία, μέσος όρος τιράζ βιβλίων, αριθμός βιβλίων για τις τέχνες και τον πολιτισμό και ποσοστό τους στην ετήσια παραγωγή βιβλίων, ειδική υπηρεσία δημοσίων σχέσεων και διαφήμισης (οργάνωση και δομή της), ετησίως αριθμός best-sellers, αριθμός long-sellers, αριθμός βιογραφιών πολιτιστικών παραγωγών, αριθμός ανθολογίων πολιτιστικής παραγωγής
Αριθμός εκδοτών που παράγουν για μικρή πολιτισμική αγορά	ΒιβλιοΝετ, ΟΣΔΕΛΝΕΤ, Σύλλογος εκδοτών, ειδική έρευνα	Αριθμός υπαλλήλων, ετήσιος αριθμός βιβλίων ανά είδος και κατηγορία, μέσος όρος τιράζ βιβλίων, αριθμός βιβλίων για τις τέχνες και τον πολιτισμό και ποσοστό τους στην ετήσια παραγωγή βιβλίων, ειδική υπηρεσία δημοσίων σχέσεων και διαφήμισης (οργάνωση και δομή της), ετησίως αριθμός best-sellers, αριθμός long-sellers, αριθμός βιογραφιών πολιτιστικών παραγωγών, αριθμός ανθολογίων πολιτιστικής παραγωγής

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός εκδοτών που παράγουν για μεγάλη πολιτισμική αγορά	ΒιβλιοΝετ, ΟΣΔΕΛΝΕΤ, Σύλλογος εκδοτών, ειδική έρευνα	Χωροταξική κατανομή, είδος δραστηριότητας, αριθμός συμμετεχόντων ανά σχολική μονάδα, ανά φύλο
Αριθμός ετήσιων πολιτιστικών δραστηριοτήτων και εκδηλώσεις των σχολικών μονάδων εκτός εγκύκλιου προγράμματος	Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και θρησκευμάτων	
Αριθμός αρχαιολογικών χώρων και εξέλιξη των επισκεπτών τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	Βλ. έτος ίδρυσης και αριθμό εκδηλώσεων και συμμετεχόντων και δυναμικότητά τους
Αριθμός συνεδριακών χώρων	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα	
Αριθμός και είδος χώρων για καλλιτεχνικές δράσεις και χωροταξική τους κατανομή	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα	Βλ. υποδομές, είδος, μορφή και εξειδίκευση των υποδομών ανά κλάδο και με έμφαση στις νεανικές κατηγορίες
Χωρική κατανομή των πολιτιστικών χώρων	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός και είδη κινηματογραφικών αιθουσών και χωροταξική τους κατανομή ανά κάτοικο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα, Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου	
Ετήσιος αριθμός εισιτηρίων των κινηματογραφικών αιθουσών ανά κάτοικο και είδος ταινίας	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα, BOX OFFICE	Βλ. όγκο ανά τύπο, μορφή θεαμάτων, εθνικής ή και διεθνούς παραγωγής
Όγκος της παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών (και όγκος κατά είδος παραγόμενου προϊόντος και είδος επιχείρησης)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός θεάτρων, έτος ίδρυσής τους, είδος, μορφή των παραγωγών και εξέλιξη των εισιτηρίων τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός δρόμων με ονόματα πολιτιστικών παραγωγών	υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Ετήσιος αριθμός και είδος σχολών χορού, έτος ίδρυσης και εξέλιξη των σπουδαστών τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα	
Αριθμός και είδος σχολών θεάτρου, έτος ίδρυσης και εξέλιξη των σπουδαστών τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων	Βλ. και ποσοστό χώρου που αφιερώνεται στον πολιτισμό σε αυτές
Αριθμός και είδος μουσικών ωδείων, έτος ίδρυσης και εξέλιξη των σπουδαστών τους	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Όγκος της παραγωγής μουσικών ηχογραφήσεων (και όγκος κατά είδος παραγόμενου προϊόντος και είδος επιχείρησης)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός σπουδαστών σε σχολές θεάτρου, χορού και ωδεία		
Όγκος της παραγωγής ψηφιακών προϊόντων (και όγκος κατά είδος παραγόμενου προϊόντος και είδος επιχείρησης)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εταιρειών που ειδικεύονται στη μεταφορά έργων τέχνης	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εταιρειών που ειδικεύονται στη μεταφορά και εγκατάσταση καλλιτεχνικού εξοπλισμού	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός επισκεπτών στα Κρατικά και Δημοτικά Θέατρα (και επί του συνόλου των επισκεπτών).	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εργατικό δυναμικό Κρατικών και Δημοτικών Θεάτρων και Ορχηστρών	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός κινηματογραφικών παραγωγών ανά έτος	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός εισιτηρίων Ελληνικών κινηματογραφικών παραγωγών (και ανά κάτοικο)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Ετήσιος αριθμός εισιτηρίων διεθνών κινηματογραφικών παραγωγών (και ανά κάτοικο)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός έντυπων και ηλεκτρονικών εφημερίδων, έτος ίδρυσης και εξέλιξη του αριθμού των αναγνωστών τους (& αριθμός φύλλων)	Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, ειδική έρευνα	
Αριθμός πολιτιστικών τουριστών, κατανομή στον χρόνο και ποσοστό στον συνολικό εθνικό τουρισμό	UNESCO, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	
Αριθμός, κατηγορία ξενοδοχείων και αριθμός κλινών στις πολιτισμικές περιοχές	Υπουργείο Τουρισμού	Βλ. αξία γης, νέα δίκτυα, νέες μορφές συμμετοχών, συμβολική κεφαλαιοποίηση
Πολλαπλασιαστής της αξίας πολλαπλών πολιτιστικών δράσεων ανά πολιτιστικό τόπο	ειδική έρευνα	
Βαθμός δημιουργίας άυλου κοινωνικού κεφαλαίου από τις κρατικές πολιτιστικές δράσεις	ειδική έρευνα	
Αριθμός πολιτιστικών εκπομπών στα τηλεοπτικά δίκτυα	ΕΣΡ, Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, ειδική έρευνα	Βλ. διαθεσιμότητα του ψηφιοποιημένου κεφαλαίου, πλατφόρμα, δημόσιοι ιστότοποι, κ.λπ.
Ετήσιος δείκτης ψηφιοποιημένου κεφαλαίου	ειδική έρευνα, Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης	
Αριθμός απορρόφησης καλλιτεχνών στη δημόσια εκπαίδευση (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση)	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΕΛΣΤΑΤ	Βλ. ανά κλάδο, τομέα, ακαδημαϊκές και επαγγελματικές διαδρομές των συμμετεχόντων σε επιτροπές αξιολόγησης και χρηματοδότησης, πολυθεσία των συμμετεχόντων, βαθμός ετερονομίας
Βαθμός αυτονομίας του πολιτισμικού κεφαλαίου	ειδική έρευνα	Βλ. σχέδιο, διαφήμιση, πεδίο συναφούς παραγωγής
Αριθμός, είδος και όγκος εργασιών δημιουργικών χώρων (στούντιο)	ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Βαθμός ζήτησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης των πολιτιστικών και δημιουργικών καταρτίσεων	ΕΛΣΤΑΤ	
Βαθμός διάστασης μεταξύ μικρής και μεγάλης πολιτιστικής παραγωγής ανά κλάδο	ειδική έρευνα	
Αριθμός ανιχνευτών πολιτιστικών ταλέντων	ειδική έρευνα	
Αριθμός (και εξέλιξη) κριτικών πολιτιστικών έργων (περιοδικά, βιβλία, δοκίμια, στήλες σε εφημερίδες κ.ά.)	ειδική έρευνα	
Αριθμός «Σχολών» πολιτιστικής παραγωγής	ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός συμμετοχής ξένων καλλιτεχνών σε εθνικές πολιτιστικές δράσεις	ειδική έρευνα	
Βαθμός συμμετοχής νέων τεχνών σε διαδικασία καθιέρωσης	ειδική έρευνα	
Αριθμός, είδος και τρόπος οργάνωσης των μεταφραστών	εταιρείες, ενώσεις, σύλλογοι μεταφραστών, ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός αναφορών στην εθνική πολιτιστική παραγωγή στα εθνικά και διεθνή ΜΜΕ	ειδική έρευνα	
Αριθμός αναγνώρισης Ελλήνων πολιτιστικών παραγωγών στο διεθνές πολιτισμικό πεδίο	ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός ξενόγλωσσων βιβλίων και άρθρων που αναφέρονται στο πολιτισμικό μας πεδίο	ειδική έρευνα	
Αριθμός εθνικών και διεθνών υποτροφιών Ελλήνων φοιτητών σε συναφή αντικείμενα ΑΕΙ-ΤΕΙ και εξέλιξή τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ειδική έρευνα	Μελέτη τους ως οργανισμοί (βλ. παραπάνω)

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός ταινιοθηκών, αρχείων, πινακοθηκών	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Ετήσιος αριθμός διαλέξεων ανά κατηγορία και είδος	ειδική έρευνα	
Αριθμός εικαστικών καλλιτεχνών	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εργαζομένων στον τομέα της παραγωγής βιβλίου (συγγραφείς, επιμελητές, εργαζόμενοι στην τυπογραφία κ.ά.)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εργαζομένων στον τομέα της μουσικής παραγωγής (συνθετών, μουσικών εκτελεστών και τεχνικού προσωπικού κ.ά.)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εργαζομένων στην κινηματογραφική παραγωγή (σκηνοθέτες, ηχολήπτες, εργαζόμενοι στο μοντάζ, εργαζόμενοι στην τεχνική παραγωγή)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εργαζομένων στον χώρο της τηλεόρασης και του ραδιοφώνου	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εργαζομένων στον τομέα του ψηφιακού σχεδιασμού	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εικαστικών (ομαδικών και ατομικών) εκθέσεων	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός διαλέξεων και εκδηλώσεων πολιτιστικών εκδηλώσεων	ειδική έρευνα	
Αριθμός πολιτιστικών δωρεών	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	
Αριθμός πολιτιστικών ευεργετών	ειδική έρευνα	
Αριθμός και είδος συλλογών	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός και όγκος δημοπρασιών	ειδική έρευνα	Αριθμός και είδος γλυπτών έργων στον δημόσιο χώρο, τέχνη του δρόμου και έκταση χώρων κάλυψης

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Δημόσια τέχνη	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	
Αριθμός νομισμάτων και γραμματόσημων και εθνικών εμβλημάτων με αναφορά σε πολιτιστικούς παραγωγούς	ειδική έρευνα	Αριθμός δοκιμίων, ερασιτεχνικών κειμένων φιλοσοφίας κ.ά. που γράφονται από μη επαγγελματίες
Πίστη στον πολιτισμό	ειδική έρευνα	Μεταφορά ελληνικών έργων στο διεθνές περιβάλλον και αντίστροφα
Μετάφραση από και προς το εξωτερικό ελληνικών έργων	ειδική έρευνα	
Αριθμός, εξέλιξη, όγκος και είδος συντάξεων και επιδομάτων πολιτιστικών παραγωγών	Υπουργείο Πολιτισμού, Υπουργείο Εργασίας, ειδική έρευνα	
Δείκτης πίστης στον πολιτισμό (αριθμός δοκιμίων, ερασιτεχνικών κειμένων φιλοσοφίας κ.ά. που γράφονται από μη επαγγελματίες)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός μεταφράσεων από τα ελληνικά	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός μεταφράσεων από γλώσσες του εξωτερικού – προς τα ελληνικά	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εργαζομένων στον πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Ποσοστά εργαζομένων κατά φύλο, εκπαιδευτικό επίπεδο, ηλικία και κοινωνική τάξη στον πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Μερίδα των εργαζομένων στον πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα σε σχέση με τον συνολικό αριθμό των εργαζομένων στη χώρα	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Μερίδια των επιχειρήσεων του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα σε σχέση με τον συνολικό αριθμό των επιχειρήσεων στην Ελλάδα	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Μέσος όρος εργαζομένων ανά τομέα του πολιτισμού (βιβλίο, μουσική, κινηματογράφος κ.ά.)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εκροές του κλάδου εκτυπώσεων ως ενδιάμεσα αγαθά σε άλλους κλάδους	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εκροές του κλάδου εκδόσεων ως ενδιάμεσα αγαθά σε άλλους κλάδους	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εκροές του κλάδου Οπτικοακουστικά, Τηλεόραση και Ραδιόφωνο ως ενδιάμεσα αγαθά σε άλλους κλάδους	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εκροές του κλάδου Προγραμματισμός Η/Υ ως ενδιάμεσα αγαθά σε άλλους κλάδους	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εισροές ενδιάμεσων αγαθών στον κλάδο των εκτυπώσεων	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εισροές ενδιάμεσων αγαθών στον κλάδο των εκδόσεων	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εισροές ενδιάμεσων αγαθών στον κλάδο Οπτικοακουστικά, Τηλεόραση και Ραδιόφωνο	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Εισροές ενδιάμεσων αγαθών στον κλάδο Προγραμματισμός Η/Υ	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Όγκος συγγενικών δικαιωμάτων (σε εκ. €) και όγκος ανά είδος πολιτιστικής παραγωγής (για έργα μουσικής, βιβλία κ.ά.)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΜΕΝΗ		Σύστημα βραβείων, αριθμός, είδος, έτος ίδρυσης, επιρροή τους (αριθμός συμμετεχόντων, ενδιαφερομένων, και βαθμός συμβολικής αναγνώρισης)
Αριθμός πολιτιστικών βραβείων, τοπικής, εθνικής και διεθνούς εμβέλειας (και η μεταξύ τους αναλογία: ποσοστό εμπορικότητας και ποσοστό καινοτομίας)	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός γεγονότων και εκδηλώσεων που έχουν διεθνή διάσταση στον χώρο του πολιτισμού (ανά είδος και βαθμό συμμετοχής του κοινού σε αυτά)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός εκπαιδευτικών και πολιτιστικών διακρίσεων (τοπικών, εθνικών, διεθνών) των σχολικών μονάδων ή/και των συμμετεχόντων σε αυτές (μαθητές, καθηγητές, δάσκαλοι)	Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων	
Αριθμός συμμετοχών των εκπαιδευτικών μονάδων σε θεσμικά ή/και άτυπα πολιτιστικά δίκτυα εθνικού και/ή διεθνούς επιπέδου	Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων	
Αριθμός και είδη χορηγών και πολιτιστικών παραγωγών ανά κατηγορία και κλάδου τους	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	Αριθμός, είδος, έτος ίδρυσης, επιρροή τους (αριθμός συμμετεχόντων, ενδιαφερομένων, και βαθμός συμβολικής αναγνώρισης)
Αριθμός και είδος πολιτιστικών επιτροπών αξιολόγησης και χρηματοδότησης τοπικής και εθνικής εμβέλειας	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	
Βαθμός και μορφή κρατικής παρέμβασης και υποστήριξης του πεδίου πολιτιστικής παραγωγής ανά τομέα και κατηγορία	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Βαθμός προβολής και αποτελεσματικότητας του εθνικού πολιτιστικού έργου στο εξωτερικό	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	
Βαθμός προβολής και αποτελεσματικότητας του εθνικού πολιτιστικού έργου σε εθνικό επίπεδο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	Δείκτης ψηφιοποίησης (βιβλιοθήκες κ.ά., πολιτικές σε εφαρμογή, τι έχει ψηφιοποιηθεί, σε ποιο ποσοστό)
Όγκος κεφαλαίων ψηφιακής τεκμηρίωσης	ειδική έρευνα	Δείκτης ψηφιοποίησης, μελέτη της αρχής ως οργανισμού (βλ. παραπάνω)
Αρμόδια Αρχή για τον ψηφιακό πολιτισμό	ειδική έρευνα	Ορισμός (-οι) πολιτισμικής διάχυσης (εκδημοκρατισμός ή «πολιτισμική δημοκρατία»)

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός, είδος και μορφή παρεμβάσεων του υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού στους μηχανισμούς πολιτισμικής διάχυσης	ειδική έρευνα	Βλ. οικονομικούς δείκτες, ποιοτική εξέταση του βαθμού και του τρόπου ιεράρχησης των πολιτισμικών μορφών
Κατανομή και ιεράρχηση των κρατικών χρηματοδοτήσεων ανά πολιτιστικό κλάδο και τομέα	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	Βλ. για παράδειγμα μέγιστος αριθμός διαφημίσεων ανά τετραγωνικό μέτρο εντός πόλης, μέγεθος διαφημιστικών πινακίδων, διαφήμιση στην τηλεόραση, στα ΜΜΕ;
Βαθμός πολιτισμικής διαφήμισης	ειδική έρευνα	
Όγκος και είδη κρατικών επιχορηγήσεων Κρατικών και Δημοτικών Θεάτρων και Ορχηστρών	Υπουργείο Πολιτισμού και Ειδική έρευνα	
Ετήσιος αριθμός πολιτιστικών εκδηλώσεων και εξέλιξή του	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	Εκπαιδευτικές, κοινωνικές και επαγγελματικές ειδικότητες των μελών επιτροπών, διευθυντών οργανισμών και τροχιές και τρόπος ορισμού τους
Βαθμός αυτονομίας του πολιτισμικού πεδίου	ειδική έρευνα	Βαθμός θεσμοθέτησης
Βαθμός επαγγελματοποίησης των πολιτιστικών κλάδων	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης	Βαθμός θεσμοθέτησης, βλ. λόγου χάρη τιμές, εκλογές, έτος ίδρυσής τους, βαθμός του κύρους τους, αριθμός και είδος ανθολογίων και βιβλίων ιστοριών των πολιτιστικών κλάδων κ.ά.
Αριθμός και είδος κλιμάκιων πολιτισμικής καθιέρωσης	ειδική έρευνα	Ανά πολιτιστικό κλάδο
Βαθμός συμμετοχής της μικρής πολιτισμικής αγοράς στο σύνολο της πολιτισμικής αγοράς και ανά κλάδο	ειδική έρευνα	
Δείκτης βαθμού και τρόπου καθιέρωσης της αντιοικονομικής οικονομίας της πολιτιστικής παραγωγής	ειδική έρευνα	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Δείκτης βαθμού και τρόπου καθιέρωσης της οικονομικής οικονομίας της πολιτιστικής παραγωγής	ειδική έρευνα	
Δείκτης και βαθμός έντασης των πολιτισμικών αγώνων ανά κλάδο	ειδική έρευνα	
Δείκτης κανονικοποίησης της πολιτιστικής παραγωγής ανά κλάδο	ειδική έρευνα	
Δείκτης κοινολόγησης της πολιτιστικής παραγωγής ανά κλάδο	ειδική έρευνα	
Δείκτης αρχαιότητας του τρόπου αναπαραγωγής ανά πολιτιστικό κλάδο	ειδική έρευνα	
Δείκτης γήρανσης της πολιτιστικής παραγωγής ανά πολιτιστικό κλάδο	ειδική έρευνα	
Αριθμός και είδος αναγνωρισμένων πολιτιστικών συλλόγων ανά κλάδο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	Βλ., λόγου χάρη, καλλιτέχνες, εισηγητές, καθηγητές, ερευνητές, συμβούλους και άλλους πολιτιστικούς παραγωγούς
Όγκος και είδος πολιτισμικών εξαγωγών-εισαγωγών πολιτισμού	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Εξωτερικών, ειδική έρευνα	
Βαθμός κρατικής υποστήριξης πρωτοποριακών πολιτισμικών έργων	ειδική έρευνα	
Αριθμός και βαθμός επιμορφωτικών προγραμμάτων των πολιτών επάνω στην πολιτιστική κληρονομιά	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, υπουργείο Οικονομικών, ειδική έρευνα	
Αριθμός πολιτισμικών τοπικών διεθνών δικτύων παραγωγής κοινού, απευθυνόμενα σε νεανικό κοινό	εθνική έρευνα	Βλ. έτος ίδρυσης, αριθμός, είδος, εθνικά, τοπικά, διεθνώς

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός συμμετοχών πόλεων σε τοπικά και διεθνή δίκτυα πόλεων με πολιτιστική δράση	εθνική έρευνα	Σε τοπικό και διεθνές επίπεδο
Βαθμός κοινωνικής και ειδικής αναγνώρισης πολιτιστικών παραγωγών	ειδική έρευνα	
Αριθμός και όγκος υποτροφιών σε πολιτιστικούς παραγωγούς	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, ειδική έρευνα, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων	
Αριθμός και όγκος υποτροφιών ανά είδος σε νέους πολιτιστικούς παραγωγούς	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός ημερών και εκδηλώσεων εορτασμού διαφόρων συμβολικών αγαθών	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός δημόσιων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων και θεματικές κατηγορίες	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Επιχορηγούμενοι πολιτιστικοί φορείς από το Υπουργείο Πολιτισμού	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Επιχορηγήσεις πολιτιστικών φορέων από το υπουργείο Πολιτισμού (σε ευρώ)	Υπουργείο Πολιτισμού και ειδική έρευνα	
Αριθμός και όγκος παρεμβάσεων στη διεθνή πολιτισμική διπλωματία	Υπουργείο Εξωτερικών, ειδική έρευνα, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Βαθμός προστασίας εγχώριας πολιτισμικής αγοράς	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ειδική έρευνα	
Αριθμός και είδος διακρατικών πολιτισμικών προγραμμάτων και ανταλλαγών	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ειδική έρευνα	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΠΗΓΕΣ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Αριθμός καλλιτεχνικών γυμνασίων και λυκείων, αριθμός των μαθητών και η εξέλιξή τους	Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων	
Βαθμός συμμετοχής της πολιτισμικής πολιτικής στα προγράμματα των κομμάτων	ειδική έρευνα	
Βαθμός παρέμβασης και όγκος εργασιών των κρατικών παρεμβάσεων για την εξοικείωση των κοινωνικών ομάδων με διάφορες μορφές τέχνης	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ειδική έρευνα	
Βαθμός, είδος, μορφή κριτικής του ΠΕΠΚ	ειδική έρευνα	
Αριθμός πολιτιστικών βραβείων, τοπικής, εθνικής και διεθνούς εμβέλειας και ημερομηνία εγκαινίασής τους	ειδική έρευνα	Ποσοστό εμπορικότητας και ποσοστό καινοτομίας
Τα ποσοστά εθνικών και διεθνών βραβείων και η μεταξύ τους αναλογία	ειδική έρευνα	Είδη, ποσοστά, εξέλιξη
Συντάξεις και επιδόματα για παραγωγούς του πολιτισμού	ειδική έρευνα	
Αριθμός προγραμμάτων / ενεργειών, κρατικών και ιδιωτικών, για την προώθηση και διάχυση της πολιτιστικής παραγωγής	ειδική έρευνα	Βαθμός συμμετοχής του κοινού σε αυτά, π.χ. αριθμός εκθέσεων ζωγραφικής, ημερίδων αφιερωμένων σε έργα τέχνης, expo κτλ.
Αριθμός γεγονότων ανά είδος που έχουν διεθνή διάσταση στον χώρο του πολιτισμού	ειδική έρευνα	

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Οικονομικοί δείκτες για τον πολιτισμό

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Μέση καταναλωτική δαπάνη ανά νοικοκυριό για πολιτιστικά αγαθά	Εξειδίκευση ανά πολιτιστικό κλάδο, γεωγραφική κατανομή κ.λπ. Μέση ετήσια καταναλωτική δαπάνη για αγορά βιβλίων, κινηματογράφο, θέατρο, επίσκεψη σε μουσείο / πινακοθήκη ή εκθέσεις, μουσικές εκδηλώσεις	ΕΛΣΤΑΤ	
Ποσοστό κρατικού προϋπολογισμού που αντιστοιχεί στην πολιτιστική πολιτική / δράσεις και έργα υποδομής (υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού και άλλοι φορείς της Κεντρικής Διοίκησης)	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο ή δραστηριότητα που επιχορηγείται από φορείς της Κεντρικής Διοίκησης, εξειδίκευση δείκτη ανά πηγή επιχορήγησης (τακτικός προϋπολογισμός, ΠΔΕ, ΕΣΠΑ κ.λπ.), εξειδίκευση δείκτη ανά αποδέκτη επιχορήγησης (κρατικοί πολιτιστικοί φορείς, εποπτευόμενοι, κ.ά.)	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Εξωτερικών, Υπουργείο Τουρισμού, Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης, Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας κ.λπ.	
Ποσοστό περιφερειακών πόρων για ενισχύσεις πολιτιστικών δράσεων και έργων	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο ή δραστηριότητα που επιχορηγείται από φορείς της περιφερειακής αυτοδιοίκησης	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ποσοστό ιδιωτικής επιχορήγησης στον συνολικό προϋπολογισμό των ετησίων πολιτιστικών δράσεων	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο ή δραστηριότητα που επιχορηγείται από ιδιωτικούς φορείς, εξειδίκευση δείκτη και ανά είδος ιδιωτικού φορέα (δωρεά από ιδρύματα, σχήματα μελών/φίλων/εταίρων, crowdfunding, εταιρικές χορηγίες κ.λπ.)	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ	
Ποσοστό ετήσιας διεθνούς χρηματοδότησης στον συνολικό προϋπολογισμό για τον πολιτισμό	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο, εξειδίκευση δείκτη ανά είδος διεθνούς φορέα: ΕΕ, Διεθνή Ιδρύματα (π.χ. Fulbright), πρεσβείες κ.λπ.	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	
Τουριστική δαπάνη για τον πολιτισμό, μέση ετήσια δαπάνη των τουριστών	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο	ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Τουρισμού, Υπουργείο Οικονομικών, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Μέση δαπάνη των πολιτιστικών τουριστών	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό τόπο	Υπουργείο Τουρισμού, Υπουργείο Οικονομικών	
Ετήσια έσοδα από τις πολιτιστικές δράσεις	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο: έσοδα από θέατρο, σινεμά, μουσική, μουσεία, βιβλίο, φεστιβάλ κ.λπ. Π.χ. αριθμός εισιτηρίων ανά κάτοικο και ανά είδος ταινίας, πώληση βιβλίων και είδη βιβλίων ανά κάτοικο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ	

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Βαθμός μεταβολής πολιτιστικών χορηγιών ανά έτος (μεταβολή σε ποσοστιαία βάση επί τοις εκατό)	Οι πολιτιστικές χορηγίες που πραγματοποιούνται με βάση τον νόμο 3525/2007, σε ετήσια βάση σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος (ή προηγούμενα έτη)	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	Πράξεις Χαρακτηρισμού της Χορηγίας ως Πολιτιστικές, όπου έχουν αναρτηθεί στη ΔΙΑΥΓΕΙΑ
Ετήσια δαπάνη για την προστασία και διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομίας (από κρατικούς φορείς)	Εξειδίκευση δείκτη ανά είδος πολιτιστικού αγαθού (κινητό, ακίνητο/μνημείο, άυλο). Εξειδίκευση δείκτη ανά ενέργεια προστασίας (σωστική ανασκαφή, απαλλοτρίωση, συντήρηση, αναστήλωση κ.λπ.) /UNESCO/NATURA	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ	Οργανόγραμμα υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού και Αρχαιολογικός Νόμος 3028/2002.
Ετήσια δαπάνη για την ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομίας από κρατικούς φορείς	Εξειδίκευση δείκτη ανά είδος πολιτιστικού αγαθού (κινητό, ακίνητο/μνημείο, άυλο), εξειδίκευση δείκτη ανά ενέργεια ανάδειξης (δημοσίευση, έκθεση, εκπαιδευτική δράση, διαδίκτυο, ψηφιακές εφαρμογές, συνέδρια, συνεργασίες κ.λπ.)	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ	Οργανόγραμμα υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού και Αρχαιολογικός Νόμος 3028/2002.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσια δαπάνη για την προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομίας από μη κρατικούς φορείς (π.χ. εποπτευόμενοι οργανισμοί, όπως οι ξένες αρχαιολογικές σχολές, ιδιωτικά μουσεία τακτικώς επιχορηγούμενα κ.λπ.)	Εξειδίκευση δείκτη ανά είδος ενέργειας και φορέα χρηματοδότησης/ υλοποίησης	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ	
Ετήσια δαπάνη για την ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομίας από μη κρατικούς φορείς (π.χ. εποπτευόμενοι οργανισμοί, όπως οι ξένες αρχαιολογικές σχολές, ιδιωτικά μουσεία τακτικώς επιχορηγούμενα κ.λπ.)	Εξειδίκευση δείκτη ανά είδος ενέργειας και φορέα χρηματοδότησης/ υλοποίησης	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ	
Ετήσια έσοδα από τις ποικίλες χρήσεις των αγαθών πολιτιστικής κληρονομιάς (δικαιώματα χρήσης φωτογραφιών σε ποικίλα αναλογικά και ψηφιακά μέσα, άδειες κινηματογράφησης, χρήση χώρων για φιλοξενία εκδηλώσεων, συνεδρίων, πωλήσεις αντιγράφων κ.λπ.)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ, εστιασμένη έρευνα	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσια δαπάνη για την παραγωγή του σύγχρονου πολιτισμού	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, εστιασμένη έρευνα	
Ετήσια δαπάνη για την ανάδειξη και προβολή του σύγχρονου πολιτισμού	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, εστιασμένη έρευνα	
Ετήσια δαπάνη συγχρηματοδοτούμενων πολιτιστικών έργων (συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα)	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, εστιασμένη έρευνα	Διαφοροποίηση υποδειγμάτων υπολογισμού π.χ. συμπαραγωγές στο σινεμά, ΕΡΤ και ΕΚΚ --> ΝΟΜΟΣ 3905 ΦΕΚ Α΄ 219/23.12.2010: Ενίσχυση και ανάπτυξη της κινηματογραφικής τέχνης και άλλες διατάξεις, συνεργασία Δήμων και ιδιωτικών πολιτιστικών και άλλων φορέων
Πολιτιστική διπλωματία: μέση ετήσια δαπάνη για τη διεθνή προβολή του ελληνικού πολιτισμού, για πολιτιστικές ανταλλαγές κ.λπ.		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Εξωτερικών, Υπουργείο Οικονομικών	
Τηλεόραση: μέση ετήσια δαπάνη για την παραγωγή και προβολή τηλεοπτικού πολιτιστικού περιεχομένου		ΕΣΡ, Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, ΕΛΣΤΑΤ	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ποσοστιαία μεταβολή του ΑΕΠ και της προστιθέμενης αξίας του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών, Eurostat	
Εξέλιξη των εγγραφών νέων επιχειρήσεων παραγωγής και εμπορίας πολιτιστικών αγαθών στο επιμελητήριο νέων επιχειρήσεων	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Οικονομικών και συναφή επιμελητήρια	είδος, μορφή, αρχαιότητα, όγκος εργασιών
Ραδιόφωνο: μέση ετήσια δαπάνη για την παραγωγή και μετάδοση ραδιοφωνικού πολιτιστικού περιεχομένου		ΕΣΡ, Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, ΕΛΣΤΑΤ	
Διαδίκτυο: μέση ετήσια δαπάνη για την παραγωγή και μετάδοση πολιτιστικού περιεχομένου		Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, ΕΛΣΤΑΤ	
Διαφήμιση πολιτιστικών αγαθών	Εξειδίκευση ανά μέσο, ανά είδος αγαθού κ.λπ.	ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat, Υπουργείο Οικονομικών	
Πολιτιστικά βραβεία, τοπικής, εθνικής και διεθνούς εμβέλειας με χρηματικό έπαθλο	Εξειδίκευση δείκτη ανά πολιτιστικό κλάδο και ανά βραβείο	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Πωλήσεις τοπικών πολιτιστικών προϊόντων, όγκος εργασιών και εξέλιξής της		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Κύκλος εργασιών και αλλαγής (έσοδα επιχείρησης) των επιχειρήσεων παραγωγής, εμπορίας και διάχυσης πολιτιστικών αγαθών	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, ΕΛΣΤΑΤ	
Κύκλος εργασιών και αλλαγής (έσοδα επιχείρησης) των επιχειρήσεων οικονομικής εκμετάλλευσης των παραπάνω προϊόντων	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Οικονομικών, συναφή επιμελητήρια, ειδική έρευνα	Επικέντρωση σε επιχειρήσεις διαμονής, εστίασης και μεταφοράς σε πολιτιστικούς τόπους
Αξίες και χρήσεις γης σε πολιτιστικούς τόπους		Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας	
Υποτροφίες πολιτιστικού τομέα	Μέση ετήσια δαπάνη μέσω υποτροφιών για την ενίσχυση της πολιτιστικής εκπαίδευσης και της πολιτιστικής παραγωγής ανά κλάδο / δραστηριότητα	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Μισθοί	Μέση ετήσια μισθολογική δαπάνη για τους εργαζομένους στον πολιτισμό σε κρατικούς φορείς (υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού κ.λπ.), μέση ετήσια μισθολογική δαπάνη στον ιδιωτικό τομέα ανά κλάδο / δραστηριότητα πολιτισμού	ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Βαθμός χρηματοδότησης των πολιτιστικών προγραμμάτων από τα πιστωτικά ιδρύματα που λειτουργούν στην Ελλάδα (ποσοστιαία αναλογία επί τοις εκατό)	Χρηματοδοτικά προγράμματα για τον πολιτισμό / σύνολο χρηματοδοτικών προγραμμάτων για την ελληνική οικονομία	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	
Αριθμός πιστωτικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα που παρέχουν προγράμματα χρηματοδότησης για τον πολιτισμό / σύνολο των πιστωτικών ιδρυμάτων που λειτουργούν στην Ελλάδα		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	Αριθμός κρατικών και ιδιωτικών φορέων στο σύνολο του κλάδου του βιβλίου και του κινηματογράφου (ποσοστιαία αναλογία επί τοις εκατό)
Αριθμός κρατικών τηλεοπτικών καναλιών στο σύνολο του χώρου της τηλεόρασης (ποσοστιαία αναλογία επί τοις εκατό)		ΕΣΡ	
Αριθμός ιδιωτικών τηλεοπτικών καναλιών στο σύνολο του χώρου της τηλεόρασης (ποσοστιαία αναλογία επί τοις εκατό)		ΕΣΡ	
Βαθμός μεταβολής τακτικού προϋπολογισμού υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στον τομέα πολιτισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή τακτικού προϋπολογισμού υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στον Τομέα Πολιτισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσιος Προϋπολογισμός Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Βαθμός μεταβολής προϋπολογισμού δημοσίων επενδύσεων υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στον τομέα πολιτισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή προϋπολογισμού δημοσίων επενδύσεων υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στον Τομέα Πολιτισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσιος Προϋπολογισμός Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Βαθμός μεταβολής επιχειρησιακών δαπανών υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στον Τομέα Πολιτισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή επιχειρησιακών δαπανών υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στον Τομέα Πολιτισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσιος Προϋπολογισμός Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Βαθμός μεταβολής υποστηρικτικών δαπανών υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στον Τομέα Πολιτισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή υποστηρικτικών δαπανών υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στον Τομέα Πολιτισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσιος Προϋπολογισμός Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Βαθμός μεταβολής χρηματοδοτήσεων ανασκαφών υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή χρηματοδοτήσεων ανασκαφών υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Εφορειών Αρχαιοτήτων Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Βαθμός μεταβολής δαπανών εκτελεσθέντων έργων σε μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή δαπανών εκτελεσθέντων έργων σε μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Εφορειών Αρχαιοτήτων Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Βαθμός μεταβολής αποζημιώσεων που καταβλήθηκαν για απαλλοτριωθέντα έργα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή αποζημιώσεων που καταβλήθηκαν για απαλλοτριωθέντα έργα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων Διευθύνσεων Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Βαθμός μεταβολής εισπράξεων Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή εισπράξεων Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων Διευθύνσεων Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Βαθμός μεταβολής επιχορηγήσεων σε πολιτιστικούς φορείς του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή επιχορηγήσεων σε πολιτιστικούς φορείς του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων Διευθύνσεων Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Βαθμός Μεταβολής Επιχορηγήσεων σε Κρατικά, Δημοτικά Θέατρα και Ορχήστρες του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή επιχορηγήσεων σε επιχορηγήσεων σε κρατικά, δημοτικά θέατρα και ορχήστρες του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Κίνησης Κρατικών, Δημοτικών Θεάτρων και Ορχηστρών Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Βαθμός μεταβολής εισπράξεων εισιτηρίων αρχαιολογικών χώρων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή εισπράξεων εισιτηρίων αρχαιολογικών χώρων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Κίνησης Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Βαθμός μεταβολής επισκεπτών ελευθέρας εισόδου αρχαιολογικών χώρων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή επισκεπτών ελευθέρας εισόδου αρχαιολογικών χώρων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Κίνησης Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Βαθμός μεταβολής εισπράξεων εισιτηρίων μουσείων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή εισπράξεων εισιτηρίων μουσείων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Κίνησης Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Βαθμός μεταβολής επισκεπτών ελευθέρας εισόδου μουσείων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή επισκεπτών ελευθέρας εισόδου μουσείων του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Κίνησης Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Αναλογία (ποσοστιαία επί τοις εκατό) των δημόσιων δαπανών στον τομέα του Πολιτισμού επί του συνόλου των δημοσίων δαπανών		Eurostat και www.culturalpolicies.net	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Αναλογία (Ποσοστιαία επί τοις εκατό) των δημόσιων δαπανών στον τομέα του Πολιτισμού επί του ΑΕΠ		Eurostat και www.culturalpolicies.net	
Αναλογία (Ποσοστιαία επί τοις εκατό) των ελληνικών εξαγωγών των δημιουργικών βιομηχανιών επί του συνόλου των παγκόσμιων εξαγωγών		World Economic Forum	
Βαθμός μεταβολής πωλήσεων κλάδου πολιτισμού και δημιουργικότητας στην Ελλάδα (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή πωλήσεων κλάδου πολιτισμού και δημιουργικότητας στην Ελλάδα σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	ΕΛΣΤΑΤ	
Βαθμός μεταβολής πωλήσεων κλάδου εκδόσεων στην Ελλάδα (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή πωλήσεων κλάδου εκδόσεων στην Ελλάδα σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	ΕΛΣΤΑΤ	
Βαθμός μεταβολής πωλήσεων κλάδου τηλεόρασης, ραδιοφώνου και επικοινωνίας στην Ελλάδα (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή πωλήσεων κλάδου τηλεόρασης, ραδιοφώνου και επικοινωνίας στην Ελλάδα σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	ΕΛΣΤΑΤ	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Βαθμός μεταβολής πωλήσεων κλάδου λιανικού εμπορίου πολιτιστικών αγαθών στην Ελλάδα (ποσοστιαία μεταβολή επί τοις εκατό)	Ποσοστιαία μεταβολή πωλήσεων κλάδου λιανικού εμπορίου πολιτιστικών αγαθών στην Ελλάδα σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	ΕΛΣΤΑΤ	
Ποσοστιαία κατανομή των μηνιαίων δαπανών (αγορών) για αναψυχή και πολιτισμό επί του συνόλου των μηνιαίων δαπανών (αγορών) για αγαθά και υπηρεσίες	Ποσοστιαία (κατανομή επί της εκατό) κατανομή των μηνιαίων δαπανών (αγορών) για Αναψυχή και Πολιτισμό επί του συνόλου των μηνιαίων δαπανών (αγορών) για αγαθά και υπηρεσίες στην Ελλάδα σε σχέση με προηγούμενο/α έτος/η	Ετήσια Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών Ελληνικής Στατιστικής Αρχής	
Βαθμός και μεταβολή επιδότησης της παρακολούθησης εκδηλώσεων τέχνης από ευρύτερα κοινωνικά στρώματα με περιορισμένες εισοδηματικές δυνατότητες και γενικότερα βαθμός επιδότησης της πολιτιστικής κατανάλωσης (π.χ. δωρεάν διανομή εισιτηρίων από εργατική εστία, φοιτητικά εισιτήρια, ημέρες δωρεάν εισόδου)		Υπουργείο Οικονομικών, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	(π.χ. εισιτήρια Εργατικής Εστίας για θεατρικές παραστάσεις)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Αναλογία επιχορηγούμενων πολιτιστικών δραστηριοτήτων δημόσιων φορέων έναντι επιχορηγούμενων πολιτιστικών δραστηριοτήτων ιδιωτικών φορέων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (ετήσια αναλογία)		Υπουργείο Οικονομικών, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ	
Βαθμός αύξησης της χορηγίας σε πολιτιστικούς οργανισμούς ως αποτέλεσμα ενθάρρυνσης του κράτους μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	(π.χ. μείωση ή αύξηση φορολογικών απαλλαγών για τις χορηγίες ιδιωτών και νομικών προσώπων)
Βαθμός επηρεασμού της καλλιτεχνικής δημιουργίας (π.χ. εικαστική δημιουργία) από τη δημιουργία ενός πολιτιστικού οργανισμού (π.χ. μουσείο σύγχρονης τέχνης) σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο		ειδική έρευνα	
Βαθμός (και μεταβολή) κρατικής ενίσχυσης σε πολιτιστικές δραστηριότητες που αφορούν πειραματικές μορφές τέχνης		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Βαθμός (και μεταβολή) κρατικής ενίσχυσης σε πολιτιστικές δραστηριότητες που αφορούν παραγωγές εκτός «κέντρων» (αγροτικός χώρος, συνοικίες, σχολεία, φυλακές, στρατώνες κ.λπ.)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Βαθμός αυτοχρηματοδότησης των πολιτιστικών εκπομπών σε συνάρτηση με το ποσοστό ακροαματικότητας αυτών και τον διαθέσιμο διαφημιστικό χρόνο		ΕΣΡ, Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	
Βαθμός της κρατικής παρέμβασης στη διαμόρφωση των τιμών των καλλιτεχνικών και πολιτιστικών προϊόντων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ΕΛΣΤΑΤ	
Βαθμός επιβράβευσης (ηθική και υλική επιβράβευση) των καλλιτεχνών (π.χ. υποτροφίες, έπαινοι): αριθμός επιβραβεύσεων καλλιτεχνών σε ετήσια βάση		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Παιδείας, ειδική έρευνα	
Βαθμός απόδοσης τιμητικών συντάξεων σε καλλιτέχνες από το υπουργείο Πολιτισμού		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ποσοστό απασχόλησης στον πολιτιστικό τομέα επί του συνόλου της οικονομίας		ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού Υπουργείο Οικονομικών, Υπουργείο Εργασίας, Eurostat	
Πολλαπλασιαστές εγχώριας πολιτιστικής παραγωγής		ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat	
Πολλαπλασιαστές εισοδήματος πολιτιστικής εργασίας		ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat	
Πολλαπλασιαστές ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας πολιτιστικών παραγωγών		ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat	
Πολλαπλασιαστές πολιτιστικής απασχόλησης (για μεταβολή 10.000)		ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat	
Πολλαπλασιαστές πολιτιστικών εισαγωγών / εξαγωγών		ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat	
Πολλαπλασιαστής εθνικού τομέα στην ελληνική οικονομία		ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat	
Θέση της χώρας στην εθνική ροή των πολιτιστικών αγαθών		UNESCO	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δείκτης ανταγωνιστικότητας πολιτιστικών πόρων των ευρωπαϊκών χωρών σύμφωνα με τον Δείκτη TTCI και την επεξεργασία στοιχείων από το World Economic Forum		ειδική έρευνα	
Ελαστικότητα ανάπτυξης του πολιτιστικού τομέα επί του συνόλου της οικονομίας (ο λόγος του ρυθμού μεταβολής της ακαθάριστης αξίας παραγωγής του πολιτιστικού τομέα προς τον αντίστοιχο ρυθμό στο σύνολο της οικονομίας)		ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Eurostat	
Όγκος εργασιών των ψηφιακών πολιτιστικών προϊόντων		Eurostat, UNESCO, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσια κρατική δαπάνη για την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας για την πολιτιστική κληρονομιά	Ετήσια κρατική χρηματοδότηση για την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας για την υλική πολιτιστική κληρονομιά (κινητή και ακίνητη) Ετήσια κρατική χρηματοδότηση για την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά Ετήσιος αριθμός αδειών μελέτης αρχαιολογικού υλικού που χορηγούνται σε ερευνητές από το υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (μάλλον όχι οικονομικός δείκτης)	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας Ακαδημία Αθηνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών κ.ά.	
Ετήσια ιδιωτική δαπάνη για την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας για την πολιτιστική κληρονομιά	Ετήσια ιδιωτική δαπάνη για την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας για την υλική πολιτιστική κληρονομιά (κινητή και ακίνητη) Ετήσια ιδιωτική δαπάνη για την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά	Ιδιωτικά ιδρύματα, ιδιωτικά μουσεία/ αρχεία τακτικώς επιχορηγούμενα, σωματεία, επιστημονικές εταιρείες, ξένες αρχαιολογικές σχολές και ινστιτούτα με έδρα στην Ελλάδα, χορηγοί κ.ά.	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσια κρατική δαπάνη για Προγράμματα Διμερούς ή/ και Διακρατικής Πολιτιστικής Συνεργασίας της Ελλάδας με ξένες χώρες	Ετήσια κρατική δαπάνη για τη συμμετοχή και εκπροσώπηση του υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού στις διαδικασίες κατάρτισης προγραμμάτων πολιτιστικής πολιτικής και συνεργασίας με τις οργανώσεις του Απόδημου Ελληνισμού, με τις δραστηριότητες του θεσμού «Παγκόσμια Πρωτεύουσα» και στο πλαίσιο των οργάνων Διεθνών Οργανισμών Ετήσια κρατική δαπάνη για τη συμμετοχή της χώρας σε γεγονότα που αφορούν τον πολιτισμό στο εξωτερικό	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Διεθνών Σχέσεων & ΕΕ, Υπουργείο Εξωτερικών	Πολιτιστική διπλωματία: μέση ετήσια δαπάνη για τη διεθνή προβολή του ελληνικού πολιτισμού, για πολιτιστικές ανταλλαγές κ.λπ.
Ετήσια κρατική δαπάνη για την κατάρτιση στρατηγικού σχεδιασμού για τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό πολιτικών στον πολιτισμό		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Αυτοτελές Τμήμα Στρατηγικού Σχεδιασμού	
Αριθμός συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων του υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Αυτοτελές Τμήμα Στρατηγικού Σχεδιασμού	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσια κρατική δαπάνη για την οργάνωση δράσεων δημοσιότητας για την προώθηση και προβολή κεντρικών πολιτιστικών πολιτικών		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Αυτοτελές Τμήμα Τύπου, Επικοινωνίας και Προβολής	
Ετήσια κρατική δαπάνη για την οργάνωση οριζόντιων δράσεων για την προβολή του πολιτιστικού αποθέματος			
Ετήσια κρατική δαπάνη για τη διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (δηλ. αρχαιολογικών χώρων, μνημείων, ιστορικών τόπων, που χρονολογούνται έως και το 1830, καθώς και νεότερων θρησκευτικών μνημείων μετά το 1830)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων	
Ετήσια κρατική δαπάνη για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς (δηλ. αρχαιολογικών χωρών, μνημείων, ιστορικών τόπων, που χρονολογούνται έως και το 1830, καθώς και νεότερων θρησκευτικών μνημείων μετά το 1830)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσια κρατική δαπάνη για αρχαιολογικές έρευνες και εργασίες στο πλαίσιο Μεγάλων Δημόσιων Έργων και Επενδυτικών Προγραμμάτων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων	
Ετήσια κρατική δαπάνη για τη διοργάνωση και συμμετοχή σε δράσεις προβολής & εκπαίδευσης (ημερίδες, συνέδρια, σεμινάρια και εκπαιδευτικές δράσεις) σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων	
Ετήσια κρατική δαπάνη απαλλοτριώσεων για λογούς προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς (αρχαιολογικών χώρων, ιστορικών τόπων και μνημείων)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Τμήμα Εποπτείας Ελληνικών και Αλλοδαπών Επιστημονικών Ιδρυμάτων και Συντονισμού Θεμάτων Διεθνών Συνεργασιών και Οργανισμών	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσια έσοδα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού από την παραχώρηση χρήσης αρχαιολογικών χώρων, μνημείων και μουσείων για την πραγματοποίηση καλλιτεχνικών και λοιπών πολιτιστικών εκδηλώσεων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων Και Απαλλοτριώσεων	
Ετήσια έσοδα του υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού από άδειες κινηματογράφησης σε αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και μουσεία		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσιο ύψος χορηγιών για την πολιτιστική κληρονομιά που προωθούνται στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων	
Ετήσια έσοδα επισκεψιμότητας των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων και υπηρεσίες της Γενικής ΔιεύθυνσηςΑρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς	
Ετήσια κρατική δαπάνη για τον χειρισμό διεθνών μορφωτικών προγραμμάτων για την πολιτιστική κληρονομιά, ανταλλαγών επιστημονικών αποστολών, συνεργασιών με αντιπροσωπείες ξένων κρατών κ.λπ.		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ύψος προγραμματικών συμβάσεων πολιτιστικής ανάπτυξης του υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού με φορείς ΟΤΑ ή άλλους σε ετήσια βάση		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων	
Ετήσια μισθολογική δαπάνη τακτικού προσωπικού για την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Ετήσια μισθολογική δαπάνη προσωπικού με συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου ορισμένου χρόνου για την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Ετήσια δαπάνη για τη λειτουργία, οργάνωση, επέκταση, ίδρυση κ.λπ. δημόσιων και ιδιωτικών αρχαιολογικών μουσείων και συλλογών		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, Ιδιωτικά Μουσεία	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Ετήσια δαπάνη για την καταγραφή, αποθήκευση και έκθεση αρχαίων, για την οργάνωση μόνιμων και περιοδικών αρχαιολογικών εκθέσεων (συμπεριλαμβανομένων και των ψηφιακών)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Ιδιωτικά Μουσεία	
Ετήσια κρατική δαπάνη για την αγορά αγαθών πολιτιστικής κληρονομιάς (π.χ. αρχαιοτήτων) με βάση τον Ν. 3028/2002		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων	
Ετήσια κρατική δαπάνη για τη χορήγηση αμοιβής σε ιδιώτες για παράδοση ή υπόδειξη κινητών ή ακίνητων μνημείων στο Δημόσιο		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων	
Ετήσια κρατική δαπάνη για την ψηφιοποίηση, τεκμηρίωση και ανάδειξη του ψηφιοποιημένου πολιτιστικού αποθέματος		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων	
Ετήσια κρατική δαπάνη για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για την εφαρμογή διατομεακών πολιτικών (υπουργεία-Εκπαιδευτικά Ιδρύματα-Κοινωνία των Πολιτών) για την προστασία και ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	
Δαπάνη για την επιστημονική αποτύπωση, καταγραφή και τεκμηρίωση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών διαφόρων κοινωνικών ομάδων, π.χ. εξαρτημένων από ουσίες ατόμων ή άλλων ομάδων με ιδιαίτερα θρησκευτικά, γλωσσικά ή εθνοτικά χαρακτηριστικά που διαβιούν στην ελληνική επικράτεια		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	
Δαπάνη για τιμητικές συντάξεις σε λαϊκούς καλλιτέχνες		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για την καταγραφή, τεκμηρίωση και ανάδειξη των υλικών μαρτυριών (κινητών πολιτιστικών αγαθών) σχετικών με τον αγροτικό, αστικό, προβιομηχανικό και πρώιμο βιομηχανικό πολιτισμό του ελλαδικού χώρου, καθώς και τη νεότερη λόγια καλλιτεχνική δημιουργία		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	
Δαπάνη για την ψηφιοποίηση και ηλεκτρονική προβολή των νεότερων κινητών πολιτιστικών αγαθών		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων	
Δαπάνη για τον σχεδιασμό, την οργάνωση και την πραγματοποίηση εκθέσεων για τον Νεότερο Πολιτισμό στην Ελλάδα και το εξωτερικό (συμπεριλαμβανομένων και των ψηφιακών)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	
Δαπάνη για την παροχή επιστημονικής και τεχνικής βοήθειας για την οργάνωση των συλλογών και των εκθέσεων των μουσείων του Νεότερου Πολιτισμού		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για την επιμόρφωση του προσωπικού των μουσείων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Μουσεία	
Δαπάνη για το σχεδιασμό, την οργάνωση και την πραγματοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και εκδηλώσεων σε ειδικούς χώρους, σε μουσεία, σε αρχαιολογικούς και σε σχολικούς χώρους		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς,	
Δαπάνη για την προβολή των δράσεων των μουσείων του Νεότερου Πολιτισμού, την ανάδειξη και προώθηση των καλών πρακτικών που αναπτύσσονται στην Ελλάδα ή/και στο εξωτερικό		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	
Έσοδα πωλήσεων εκδόσεων στα πωλητήρια των μουσείων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων	
Δαπάνη για διαμόρφωση διαδρομών σε ιστορικούς τόπους και νεότερα μνημεία		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	Αριθμός διαδρομών σε ιστορικούς τόπους και νεότερα μνημεία

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για τη συντήρηση και αποκατάσταση κινητών μνημείων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων	
Προϋπολογισμός / δαπάνη ερευνητικών προγραμμάτων που αφορούν θέματα συντήρησης με ακαδημαϊκά και λοιπά ερευνητικά ιδρύματα της Ελλάδας ή του εξωτερικού		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων	
Δαπάνη για την εκπόνηση μελετών αναστήλωσης, επισκευής, ανάδειξης μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Γενική Διεύθυνση Αναστήλωσης, Μουσείων και Τεχνικών Έργων	
Προϋπολογισμός συγχρηματοδοτούμενων έργων σχετικών με την αναστήλωση, αποκατάσταση, ανάδειξη μνημείων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Γενική Διεύθυνση Αναστήλωσης, Μουσείων και Τεχνικών Έργων	
Δαπάνη για την καταγραφή, κήρυξη, προστασία, ανάδειξη νεότερων και σύγχρονων μνημείων, ιστορικών τόπων και μνημείων τεχνικού πολιτισμού		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Γενική Διεύθυνση Αναστήλωσης, Μουσείων και Τεχνικών Έργων	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για την ενίσχυση, ανάδειξη, προβολή και υποστήριξη της σύγχρονης καλλιτεχνικής δημιουργίας		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Γενική Διεύθυνση Σύγχρονου Πολιτισμού	
Δαπάνη για την ανάπτυξη συνεργασίας με ελληνικούς ή διεθνείς θεσμούς ή φορείς για την προώθηση και προβολή της σύγχρονης ελληνικής πολιτιστικής δημιουργίας και των Ελλήνων δημιουργών		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Γενική Διεύθυνση Σύγχρονου Πολιτισμού	
Δαπάνη για την ενίσχυση της καλλιτεχνικής δημιουργίας στους τομείς του Θεάτρου, του Χορού, της Μουσικής, του Κινηματογράφου και των Οπτικοακουστικών Μέσων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Παραστατικών Τεχνώνκαι Κινηματογράφου	
Ύψος ετήσιας επιχορήγησης για την ανάπτυξη, ενίσχυση, προώθηση και προβολή της θεατρικής και ορχηστικής τέχνης (και στο εξωτερικό)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Θεάτρου και Χορού	
Οικονομική υποστήριξη της θεατρικής συγγραφής και μετάφρασης		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Θεάτρου και Χορού	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για την ενίσχυση των Δημοτικών Περιφερειακών θεάτρων (ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ) και άλλων τοπικών ή περιφερειακών θεάτρων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Θεάτρου και Χορού	
Δαπάνη για την ενίσχυση της κινητικότητας και της εξωστρέφειας των καλλιτεχνών, των φορέων του θεάτρου και του χορού και της δημιουργίας και λειτουργίας δημιουργικών διαμονών και συνεργατικών μηχανισμών προώθησης του θεάτρου και χορού στο εξωτερικό		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Θεάτρου και Χορού	
Δαπάνη για την ενίσχυση πειραματικών καλλιτεχνικών σχημάτων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Θεάτρου και Χορού	
Ύψος συντάξεων καλλιτεχνών λόγω διακεκριμένων υπηρεσιών		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Θεάτρου και Χορού / Τμήμα Κινηματογράφου	
Δαπάνη για την προώθηση, ανάπτυξη και προβολή της ελληνικής μουσικής (και στο εξωτερικό)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Μουσικής	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη υποτροφιών, βραβείων και προγραμμάτων ενίσχυσης της αριστείας, της ερασιτεχνικής δημιουργίας και της συμμετοχής των πολιτών		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Μουσικής	
Δαπάνη για την ενίσχυση των νέων μουσικών δημιουργών		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Μουσικής	
Ύψος επιχορήγησης για την ανάπτυξη, προβολή και προώθηση της κινηματογραφικής τέχνης και παραγωγής		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Κινηματογραφίας και Οπτικοακουστικών Μέσων / Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου	
Δαπάνη για την ενίσχυση του Δικτύου Δημοτικών Κινηματογράφων		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Κινηματογραφίας και Οπτικοακουστικών Μέσων	
Δαπάνη για τη διαφύλαξη, συντήρηση και αξιοποίηση της κινηματογραφικής πολιτιστικής κληρονομιάς		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Κινηματογραφίας και Οπτικοακουστικών Μέσων / Ταινιοθήκη της Ελλάδος κ.ά.	
Δαπάνη για την εκπροσώπηση της Ελλάδας σε διεθνή κινηματογραφικά φεστιβάλ		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	
Δαπάνη για κινηματογραφικά βραβεία		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για την προώθηση video art και καλλιτεχνικών εκφράσεων με χρήση πολυμέσων, καθώς και την ενίσχυση νέων δημιουργών. Προώθηση σύγχρονων μορφών τέχνης, διαδραστικές εγκαταστάσεις, κινούμενα σχέδια, ψηφιακή εικόνα κ.ά.		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Τμήμα Κινηματογραφίας και Οπτικοακουστικών Μέσων	
Δαπάνη για την ενίσχυση και προώθηση των ελληνικών Γραμμάτων και την προβολή της Ελληνικής Γραμματείας στην Ελλάδα και στο εξωτερικό		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Γραμμάτων / Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού	
Δαπάνη για τη μετάφραση έργων της ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής στο εξωτερικό		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Γραμμάτων	
Δαπάνη για την αξιολόγηση, αναγνώριση και βράβευση της δημιουργίας, δημιουργικότητας και καινοτομίας στον χώρο των γραμμάτων και του βιβλίου		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Γραμμάτων	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για την ενίσχυση εθνικών και διεθνών συνεδρίων για τον Πολιτισμό, τις Τέχνες και τις Επιστήμες		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Γραμμάτων	
Δαπάνη για την υποστήριξη εκθέσεων βιβλίου		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Γραμμάτων	
Δαπάνη για την οργάνωση δράσεων προώθησης της φιλαναγνωσίας		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Γραμμάτων	
Δαπάνη για την ενίσχυση, ανάπτυξη και προβολή των εικαστικών τεχνών, της αρχιτεκτονικής, της φωτογραφίας και του σχεδίου (βιομηχανικό ντιζάιν, γραφιστική, ψηφιακές τέχνες, μόδα) με κάθε πρόσφορο μέσο και με την παροχή επιχορηγήσεων σε εποπτευόμενους εικαστικούς οργανισμούς (και στο εξωτερικό)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Εικαστικών, Αρχιτεκτονικής, Φωτογραφίας και Μουσείων Σύγχρονου Πολιτισμού	
Δαπάνη για τη φιλοτέχνηση και τοποθέτηση εικαστικών έργων σε δημόσιους χώρους και δημόσια κτίρια		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Εικαστικών, Αρχιτεκτονικής, Φωτογραφίας και Μουσείων Σύγχρονου Πολιτισμού	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Δαπάνη για σχεδιασμό, οργάνωση και υλοποίηση καλλιτεχνικών εκθέσεων στην Ελλάδα και το εξωτερικό (Μπιενάλε Βενετίας κ.λπ.)		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Εικαστικών, Αρχιτεκτονικής, Φωτογραφίας και Μουσείων Σύγχρονου Πολιτισμού	
Δαπάνη για τη λειτουργία της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης κάθε βαθμίδας και αντικειμένου		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Διεύθυνση Καλλιτεχνικής Εκπαίδευσης	
Προϋπολογισμός ανά είδος φεστιβάλ		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών	
Δαπάνη αναπλάσεων χώρων	Δείκτης σε τριετή βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών	
Φορολογικές και δανειοληπτικές ρυθμίσεις σε πολιτιστικούς φορείς και χορηγούς τους		Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ειδική έρευνα	
Βαθμός (οικονομικής) προσβασιμότητας στον πολιτισμό	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ειδική έρευνα	Π.χ. χρήση κάρτας πολιτισμού, διαχρονικά, μειωμένα εισιτήρια, εισιτήρια Εργατικής Εστίας κ.ά.
Όγκος εργασιών στα πνευματικά δικαιώματα (περιουσιακά κτλ.)	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Οικονομικών, ειδική έρευνα	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Η απασχόληση στον πολιτιστικό τομέα ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στην Ελλάδα	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών, EUROSTAT	Μεταξύ των άλλων, αντικειμενοποίηση των αποκλειστικά ή μη εργαζομένων για τον πολιτισμό
Η απασχόληση στον πολιτιστικό τομέα με βάση την ηλικία των απασχολούμενων (ηλικίες: α. έως 24 ετών, β. 25-49 ετών και γ. πάνω από 50 ετών) ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στον πολιτιστικό τομέα και ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στην Ελλάδα	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών, EUROSTAT	
Η απασχόληση στον πολιτιστικό τομέα με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης των απασχολούμενων (α. υποχρεωτικής εκπαίδευσης, β. δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, γ. τεχνολογικής εκπαίδευσης και δ. πανεπιστημιακής εκπαίδευσης) ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στον πολιτιστικό τομέα και ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στην Ελλάδα	Δείκτης σε ετήσια βάση	υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, υπουργείο Οικονομικών, EUROSTAT	

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Η απασχόληση στον πολιτιστικό τομέα με βάση τη φύση της προσφερόμενης απασχόλησης (α. μισθωτοί και β. ελεύθεροι επαγγελματίες) ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στον πολιτιστικό τομέα και ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στην Ελλάδα	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών, Eurostat	
Η μισθωτή απασχόληση στον πολιτιστικό τομέα με βάση τη φύση της προσφερόμενης μισθωτής απασχόλησης (α. μόνιμοι και β. συμβασιούχοι) ως ποσοστό της συνολικής μισθωτής απασχόλησης στον πολιτιστικό τομέα και ως ποσοστό της συνολικής μισθωτής απασχόλησης στην Ελλάδα	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών, Eurostat	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΙΚΤΗ	**ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΔΕΙΚΤΗ** (π.χ. περιγραφή ανά πολιτιστικό κλάδο, ανά φορέα κ.λπ.)	**ΠΗΓΗ/-ΕΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**	**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ** (στην εξέλιξή τους θα αντικειμενοποιηθούν και σε επίπεδο κλαδικό, δημοτικό και περιφερειακό)
Η απασχόληση στον πολιτιστικό τομέα με βάση τη μοναδικότητα της εργασίας των απασχολούμενων (α. μοναδική εργασία και β. δεύτερη εργασία) ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στον πολιτιστικό τομέα και ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης στην Ελλάδα	Δείκτης σε ετήσια βάση	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών, Eurostat	

Παράρτημα 2

Θεματικές έρευνας για τις πολιτισμικές πρακτικές των πολιτών

Παραθέτουμε, παρακάτω, τις θεματικές και τις κατηγορίες τους, οι οποίες θα πρέπει να δομήσουν το ερωτηματολόγιο που θα χρησιμοποιηθεί στην εθνικής κλίμακας έρευνα που οφείλει να γίνεται περιοδικά, να υλοποιεί με αντικείμενο τις πολιτισμικές πρακτικές και παραστάσεις των Ελλήνων πολιτών, επιτρέποντας, έτσι, και τη δημιουργία μίας βάσης για πιο εστιασμένες έρευνες στις διάφορες κατηγορίες κοινού των διαφόρων μορφών τέχνης και πολιτιστικών θεσμών.

Γενικά: Εργασία και ελεύθερος χρόνος
Ο/η ερωτώμενος/η να περιγράψει πώς περνάει τον ελεύθερο χρόνο του/της και να αναφέρει τις δραστηριότητες που έχει ασκήσει τον τελευταίο χρόνο. Στο πλαίσιο αυτής της αφήγησης, να εκφράσει αν ο ελεύθερος χρόνος που έχει στη διάθεσή του/της, του/της αρκεί για να κάνει όλα όσα επιθυμεί, καθώς και να ιεραρχήσει τις δραστηριότητες που θα πραγματοποιούσε αν είχε στη διάθεσή του/της περισσότερο ελεύθερο χρόνο.

Εκδρομές & ταξίδια
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν, τους τελευταίους 12 μήνες, έφυγε για διακοπές ή για Σαββατοκύριακο. Επίσης, να αναφέρει αν έχει πραγματοποιήσει τα τελευταία χρόνια ένα ή περισσότερα ταξίδια στο εξωτερικό (χωρίς να υπολογίσει τις μετακινήσεις που έγιναν αποκλειστικά για επαγγελματικούς λόγους).

Βραδινές έξοδοι & προσκλήσεις σε γεύματα στο σπίτι
Ο/η ερωτώμενος/η να περιγράψει τις βραδινές εξόδους που πραγματοποιεί είτε πρόκειται για βράδια της εβδομάδας ή του Σαββατοκύριακου. Αρχικά, να αναφερθεί στο είδος των εξόδων (π.χ. δείπνο, σινεμά κ.ο.κ.), στο αν βγαίνει μόνος/η ή με παρέα (να διευκρινίσει αν η παρέα είναι με άτομα της οικογένειας, φίλοι, συνάδελφοι κ.ά.), τη συχνότητα των βραδινών εξόδων σε εβδομαδιαία βάση χωρίς να συνυπολογίζει τις εξόδους που πραγματοποιεί για επαγγελματικούς λόγους. Στην ίδια λογική, να περιγράψει αν καλεί και αν ναι, πόσο συχνά, κόσμο στο σπίτι για μεσημεριανό γεύμα ή για δείπνο, είτε πρόκειται για συγγενείς, φίλους, γείτονες ή συναδέλφους.

Ηλεκτρονικές συσκευές
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει τις ηλεκτρονικές συσκευές του σπιτιού του και, ειδικότερα, να αναφέρει πόσες τηλεοράσεις υπάρχουν στο σπίτι, τι είδους τηλεοράσεις είναι (καλωδιακή, δορυφορική κτλ.), τι οθόνη έχουν, το πλήθος των σταθερών ή φορητών υπολογιστών του σπιτιού, το πλήθος και το είδος των περιφερειακών συσκευών που συνδέονται με τον/τους υπολογιστή/ές (π.χ. εκτυπωτή, σαρωτή, web camera, συσκευή αποθήκευσης USB κτλ.), αν έχει σύνδεση ίντερνετ και τι είδους σύνδεση, τις δυνατότητες του κινητού του/της τηλεφώνου.

Βιντεοπαιχνίδια
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν παίζει στο σπίτι του/της ή αλλού βιντεοπαιχνίδια σε κονσόλα, κινητό, οθόνη τηλεόρασης ή υπολογιστή, τη συχνότητα που παίζει και ποια συσκευή προτιμά και χρησιμοποιεί, να αναφέρει τι είδους παιχνίδια έπαιξε τον τελευταίο χρόνο και πόσο χρόνο αφιερώνει για αυτή τη δραστηριότητα σε εβδομαδιαία/ημερήσια βάση.

Υπολογιστής
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν υπάρχει σταθερός ή φορητός υπολογιστής στο σπίτι, αν τον χρησιμοποιεί και αν ναι, πόσο συχνά (χωρίς να συνυπολογίσει την επαγγελματική χρήση). Έπειτα, να αναφέρει αν διαθέτει προσωπικό υπολογιστή (σταθερό ή φορητό) και αν έχει χρησιμοποιήσει για προσωπικούς σκοπούς, σε σπίτια φίλων, στον χώρο εργασίας ή σπουδών του/της, σε δημόσιο χώρο ή αλλού, κάποιον άλλο υπολογιστή. Τέλος, να αναφέρει τη συχνότητα χρήσης υπολογιστή στο σπίτι ή αλλού σε ημερήσια και εβδομαδιαία βάση (χωρίς την επαγγελματική χρήση), καθώς και τις συνήθεις ασχολίες του/της στον υπολογιστή (σύνδεση στο διαδίκτυο, επαγγελματικοί λόγοι, προβολή ταινίας κ.ο.κ.).

Σύνδεση στο διαδίκτυο

Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν έχει μία ή περισσότερες ηλεκτρονικές διευθύνσεις (και επαγγελματική αν χρησιμοποιείται και για προσωπικούς σκοπούς) και αν ναι, πόσες, αν έχει χρησιμοποιήσει το ίντερνετ, στο σπίτι του/της, στη δουλειά ή αλλού, για προσωπικούς σκοπούς (εκτός επαγγελματικής χρήσης) και αν ναι, να αναφέρει τη συχνότητα, το μέσο (υπολογιστής, τηλέφωνο, τηλεόραση) με το οποίο συνδέεται και το μέρος στο οποίο συνδέεται συχνότερα στο διαδίκτυο (σπίτι, χώρο εργασίας, σε φίλους κτλ.), τους λόγους χρήσης του ίντερνετ, τα προϊόντα/προγράμματα/λογισμικά/τύπο αρχείων που έχει ήδη κατεβάσει από το ίντερνετ, τα θέματα των ιστοσελίδων που επισκέπτεται συχνότερα, αν έχει προσωπική ιστοσελίδα (αν ναι, να αναφέρει το κεντρικό θέμα της). Τέλος, να αναφέρει τον χρόνο που υπολογίζει ότι καταναλώνει, κατά μέσο όρο, τη μέρα και την εβδομάδα μπροστά στην οθόνη του υπολογιστή του/της για προσωπικούς σκοπούς.

Τηλεόραση

Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν βλέπει τηλεόραση, τη συχνότητα (κατά μέσο όρο, πόσες ώρες κατά τη διάρκεια της εβδομάδας, από Δευτέρα έως Παρασκευή, και το Σαββατοκύριακο, χωρίς να συνυπολογίζει τις εκπομπές που έχει κατεβάσει από το ίντερνετ), το μέρος που παρακολουθεί τηλεοπτικά προγράμματα, αν βλέπει συνήθως τηλεόραση μόνος/η ή με παρέα, αν παρακολουθεί ξένα κανάλια (αν ναι, σε ποια γλώσσα), αν υπάρχει κάποια σειρά ή εκπομπή που παρακολουθεί τακτικά (είτε στην τηλεόραση είτε να την έχει κατεβάσει από το ίντερνετ) και αν ναι, να την αναφέρει ονομαστικά. Στο πλαίσιο της περιγραφής της πρακτικής αυτής, να αναφέρει αν του/της τυχαίνει να ανοίγει την τηλεόραση με το που επιστρέφει στο σπίτι χωρίς να γνωρίζει το πρόγραμμα, αν θα του/της έλειπε και πόσο η τηλεόραση, αν δεν μπορούσε να δει για δύο μήνες.

Ραδιόφωνο

Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν ακούει ραδιόφωνο. Στην περίπτωση που ακούει ραδιόφωνο, να αναφέρει τη συχνότητα ακρόασης (ώρες ανά μέρα και εβδομάδα), το μέρος που συνήθως ακούει ραδιόφωνο, τον ραδιοφωνικό σταθμό που ακούει περισσότερο καθώς και αν τυχαίνει να ακούει μουσική (συχνότητα).

Μουσική

Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν ακούει μουσική, το αγαπημένο είδος μουσικής που ακούει, τα είδη μουσικής που ακούει πιο συχνά, τα είδη μουσικής που δεν του/της αρέσουν καθόλου, τη γλώσσα της μουσικής που ακούει πιο συχνά, αν έχει ακούσει μουσική τους τελευταίους 12 μήνες, τον/την αγαπημένο/η του/της τραγουδιστή/ρια

καθώς και αυτούς που δεν του/της αρέσουν καθόλου. Επίσης, να αναφέρει αν βάζει να ακούσει μουσική όταν γυρίζει στο σπίτι, αν όταν ακούει μουσική κάνει μόνο αυτό (κι αν αυτό συμβαίνει πιο συχνά στο σπίτι ή όταν βρίσκεται εκτός σπιτιού, π.χ. κατά τις μετακινήσεις του/της), καθώς και τη συσκευή από την οποία ακούει συχνότερα μουσική (υπολογιστής, τηλέφωνο, ραδιόφωνο κτλ.)

Εφημερίδες & περιοδικά
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει τη συχνότητα με την οποία διαβάζει μια εθνική ή τοπική εφημερίδα, αν την αγοράζει ο ίδιος/ίδια ή κάποιος/α άλλος/η, ποια/ες εφημερίδα/ες προτιμά, αν διαβάζει συχνά δωρεάν ενημερωτικά έντυπα, αν υπάρχουν περιοδικά στα οποία να είναι συνδρομητής/τρια ή τα οποία διαβάζει τακτικά.

Βιβλία
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει τη συχνότητα με την οποία διαβάζει βιβλία σε ετήσια βάση, το είδος βιβλίων που προτιμά (αν το αγαπημένο είδος βιβλίων είναι τα μυθιστορήματα, να αναφέρει ποιο είδος μυθιστορημάτων προτιμά), τους αγαπημένους του/της συγγραφείς καθώς και αυτούς/ές που δεν θα διάβαζε με τίποτε. Επίσης, να αναφέρει πόσα βιβλία υπάρχουν στο σπίτι του/της (χωρίς να συνυπολογίζονται τα σχολικά βιβλία), αν είναι συνδρομητής/τρια σε κάποια βιβλιοθήκη (να αναφέρει είδος βιβλιοθήκης, π.χ. δημοτική, πανεπιστημιακή κτλ.), τον μέσο όρο επίσκεψης βιβλιοθηκών σε ετήσια βάση τον τελευταίο χρόνο, αν έχει αγοράσει βιβλία καινούργια ή μεταχειρισμένα για εκείνον/η ή για κάποιον/α άλλο/η (όχι σχολικά εγχειρίδια) και αν ναι, πόσα τον τελευταίο χρόνο, αν διαβάζει βιβλία σε άλλες γλώσσες (ποιες;) εκτός από τα ελληνικά και τον αριθμό των βιβλίων που διάβασε τους τελευταίους 12 μήνες.

Πολιτιστικές έξοδοι
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει τις συνήθεις πολιτιστικές του/της εξόδους (είδος: π.χ. θέατρο, συναυλία, τσίρκο κτλ.), αν έχει πραγματοποιήσει κάποια πολιτιστική έξοδο τους τελευταίους 12 μήνες (αν ναι, να αναφερθεί το είδος του θεάματος κτλ.), τη συχνότητα με την οποία πραγματοποιεί πολιτιστικές εξόδους, αν παρακολούθησε κάποιο θέαμα από ερασιτέχνες καλλιτέχνες τους τελευταίους 12 μήνες, αν προτιμά να παρακολουθεί μόνος/η με παρέα θέατρο, σινεμά κτλ. και αν την τελευταία φορά που πραγματοποίησε κάποια πολιτιστική έξοδο ήταν μόνος/η ή με παρέα, αν παρακολούθησε κάποιο φεστιβάλ τους τελευταίους 12 μήνες (αν ναι, να διευκρινίσει το είδος, το μέρος κτλ.), το είδος κινηματογραφικών ταινιών που προτιμά να βλέπει στο σπίτι ή το σινεμά (αν προτιμά ελληνικές ή αμερικάνικες ταινίες), τρεις αγαπημένες του/

της ταινίες και μία ή περισσότερες ταινίες που δεν του/της άρεσαν καθόλου ή δεν θα έβλεπε με τίποτε, τα είδη των μουσείων που προτιμά να επισκέπτεται (πόσες φορές τον χρόνο επισκέπτεται μουσεία), ποιο μουσείο επισκέφθηκε τους τελευταίους 12 μήνες (αν ήταν μόνος/η ή με παρέα), την τελευταία φορά που επισκέφθηκε ιστορικό μνημείο, θρησκευτικό μνημείο, λούνα παρκ, ζωολογικό κήπο, έκθεση φωτογραφίας.

Ερασιτεχνικές δραστηριότητες
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν, τους τελευταίους 12 μήνες, εκτός από τη δουλειά ή τις σπουδές του/της, παρακολούθησε μαθήματα, διαλέξεις ή συζητήσεις (αν ναι, να αναφέρει το είδος και το θέμα), αν ασχολείται με κάποια μορφή τέχνης (να αναφέρει ποια και τη συχνότητα με την οποία ασχολείται), αν παίζει κάποιο μουσικό όργανο (αν ναι, πόσο συχνά παίζει, και πόσο συχνά έπαιξε τον τελευταίο χρόνο), αν πραγματοποίησε κάποια ερασιτεχνική δραστηριότητα με παρέα, αν έχει φωτογραφική μηχανή ή ψηφιακή βιντεοκάμερα (αν ναι, πόσο συχνά χρησιμοποίησε κάθε συσκευή τους τελευταίους 12 μήνες ή πόσο συχνά ασχολήθηκε σχετικά: π.χ. με αποθήκευση, επεξεργασία φωτογραφιών ή αρχείων βίντεο) και τη συχνότητα με την οποία ασχολείται κατά μέσο όρο, σε ετήσια βάση, ερασιτεχνικά, με κάποια δραστηριότητα.

Χόμπι
Ο/η ερωτώμενος/η να αναφέρει αν υπάρχει κάποια δραστηριότητα η οποία να καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του ελεύθερου χρόνου του/της, αν έχει κάποιο χόμπι, ένα ιδιαίτερο δέσιμο με κάποια συγκεκριμένη δραστηριότητα (να αναφέρει ποια) τώρα ή στο παρελθόν (να αναφερθεί η ηλικία στην οποία έπαψε να ασχολείται με αυτή).

Γνώση καλλιτεχνών
Από τον/την ερευνητή/ρια χορηγείται στον/στην ερωτώμενο/η μια λίστα καλλιτεχνών, ζωντανών και μη. Ο/η ερωτώμενος/η καλείται να αναφέρει αν γνωρίζει, αν έχει ακουστά ή αν δεν γνωρίζει τους καλλιτέχνες της λίστας και, στην περίπτωση που τους γνωρίζει, να αναφέρει για καθέναν από αυτούς τον τομέα δραστηριότητάς του και να ξεχωρίσει ποιους προτιμά και ποιους όχι.

Στοιχεία για τον/την ερωτώμενο/η και την οικογένειά του/της
(δομή, όγκος ατομικού και οικογενειακού κεφαλαίου
και ατομική/οικογενειακή κοινωνική τροχιά)
Στην ενότητα αυτή της συνέντευξης, ο/η ερωτώμενος/η καλείται να παρουσιάσει στοιχεία/κοινωνικά χαρακτηριστικά για τον εαυτό του/της και την οικογένειά του/της. Έτσι,

μεταξύ άλλων, χρειάζεται να σημειωθεί το φύλο, η ηλικία του/της ερωτώμενου/ης, ο τόπος γέννησης, ο τόπος διαμονής, η μητρική γλώσσα, η γνώση ξένων γλωσσών (αναφορά σε ηλικία που έμαθε την/τις ξένη/ες γλώσσα/ες), η οικογενειακή κατάσταση (άγαμος/η, έγγαμος/η κτλ.), ο δεσμός με τον «αρχηγό» της οικογένειας (να προσδιορισθεί αν είναι ο/η ίδιος/α), ο αριθμός των παιδιών του/της (αν έχει), ο αριθμός των ατόμων που διανέμουν στο σπίτι μαζί του/της (αν υπάρχουν ανήλικα παιδιά, ηλικίες μελών), η επαγγελματική κατάσταση (διευκρίνιση καθεστώτος εργασίας, επαγγέλματος, ειδίκευσης/θέσης, ώρες εργασίας την εβδομάδα, απόσταση τόπου εργασίας από τόπο διαμονής, η ηλικία ολοκλήρωσης σπουδών και το μορφωτικό επίπεδο (ανώτερο κατεχόμενο πτυχίο/δίπλωμα/πιστοποιητικό). Στη συνέχεια, να αναφέρει τα παραπάνω στοιχεία για τους γονείς, τον/τη σύζυγο (αν είναι παντρεμένος/η) καθώς και για τους παππούδες. Τέλος, να αναφερθεί το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα (μεικτές μηνιαίες απολαβές, όπου θα συνυπολογίζονται όλα τα έσοδα που εισρέουν κάθε μήνα στο νοικοκυριό (δηλαδή τα μεικτά έσοδα όλων των μελών της οικογένειας, τα οικογενειακά επιδόματα, άλλα έσοδα, διατροφές ή συντάξεις, κ.λπ.), και να αναφερθεί αν ο/η ερωτώμενος/η ή κάποιο άλλο μέλος της οικογένειάς του/της, έχει στην κατοχή του/της δεύτερη κατοικία, ακίνητα, λογαριασμό ταμιευτηρίου ή κάποια άλλη πηγή εισοδήματος.

ISBN: 978-618-5668-60-0

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ & ΤΣ
ΕΥΔ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ»

ΕΠΑνΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης